

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

MODERN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNDE
DİNİ DÜŞÜNCENİN KONUMU

Halime TAŞKIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Hayri ERTEN

KONYA-2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Halime TAŞKIN		
	Numarası	21810201028		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı/ Din Sosyolojisi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Modern Türk Milliyetçiliğinde Dini Düşüncenin Konumu			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Halime TAŞKIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Halime TAŞKIN
	Numarası	21810201028
	Ana Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı/ Din Sosyolojisi Bilim Dalı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hayri ERTEN
	Tezin Adı	Modern Türk Milliyetçiliğinde Dini Düşüncenin Konumu

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Modern Türk Milliyetçiliğinde Dini Düşüncenin Konumu başlıklı bu çalışma 03/ 10/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Hayri ERTEN	
2	Doç. Dr.	Mustafa Derviş DERELİ	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Ali BAYER	

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Halime TAŞKIN		
	Numarası	21810201028		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı/ Din Sosyolojisi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hayri ERTEN		
Tezin Adı	Modern Türk Milliyetçiliğinde Dini Düşüncenin Konumu			

Modern öncesi çağda insanın dünyayı ve çevresini anlamlandırışının sınırlarını çizen din milliyetçi tasavvurları etkilemiştir. Bunun yanı sıra modern toplumların oluşum sürecinde milli kimlik inşası da dinin toplumsal varoluşunu etkilemiştir. Milliyetçiliği modern ve seküler olarak niteleyen araştırmacılar olmuşsa da bu araştırmacıların pek çoğu milliyetçi ideolojinin dini düşünceyi tam anlamıyla dışarıda bırakmayıp dönüştürerek sürdürdüğünü vurgulamışlardır. Bu çift taraflı etkileşim din ve milliyetçilik kavramlarını beraber ele almayı zorunlu kılmıştır. Türkiye’de de siyasal düşünce akımlarını inceleyenler, Türk Milliyetçiliği ve İslamcılığın iç içeliğini belirterek ve aralarındaki sınırın muğlaklığından bahsederek söze başlarlar. Bu çalışmada öncelikle bahsi geçen kavramlar anlam bagajlarını oluşturan diğer kavramlarla birlikte tartışılacak, sonrasında Çağdaş Türk Milliyetçiliğinin serencamında dini düşüncenin konumu ele alınacaktır. Literatür taraması yöntemini kullanıldığı bu çalışmamızda Türk Milliyetçiliğinin dini düşünceye yaklaşımının objektif bir biçimde ortaya konması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Din, İslamcılık, Etnisite, Çağdaş

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Halime TAŞKIN		
	Student Number	21810201028		
	Department	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı/ Din Sosyolojisi Bilim Dalı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Hayri ERTEN		
Title of the Thesis/Dissertation	The Position of Religious Thought in Modern Turkish Nationalism			

Religion, which drew the limits of man's understanding of the world and his environment in the pre-modern era, influenced nationalist conceptions. On the contrary, in the formation process of modern societies, the construction of national identity has affected the social existence of religion. Although there are researchers who interpret nationalism as modern and secular, most of these researchers emphasized that nationalist ideology does not exclude religious thought completely but continues it by transforming it. This bilateral interaction made it necessary to consider the concepts of religion and nationalism together. Those who examine the currents of political thought in Turkey also begin by stating the intertwined Ness of Turkish nationalism and Islamism. In this research, first of all, the boundaries of the two concepts will be tried to be determined, then the position of religious thought in the consequence of Turkish nationalism will be discussed. In this study, the literature review method was used. The aim of this study was to objectively present the approach of Turkish Nationalism to religious.

Keywords: Nationalism, Religion, Islamism, Etnicity, Contempor

ÖNSÖZ

Modern öncesi çağda insanın kendini ve çevresini anlamlandırışının sınırlarını çizen din, insana dair her tasavvuru etkilemiş, insanı muhatap alan her düşüncenin de etkisini üzerinde taşımıştır. Modern çağlara gelindiği zaman, aydınlanma dönemiyle aklın baskın gelişi dinin hakimiyetinin zayıflamasına sebebiyet vermiş yerini nispeten seküler düşünceler almıştır. Bu düşüncelerden muhatap olduğu toplumla ilişkisi en fazla olan ideoloji kuşkusuz milliyetçiliktir.

Topluma göre şekil alan milliyetçiliği, toplumdan ve toplumun değerlerinden koparmak güçtür. Bu da milliyetçiliğin, geleneksel toplumlardan modern toplumlara kadar etkisi ve hatta hakimiyeti kesin olan dini tamamen dışarda bırakmasını imkânsız hale getirmiştir. Bunun yanı sıra modern toplumlarda devletlerin ve ulusların oluşum sürecinde toplumun din algısından bağımsız düşünemeyen milli kimlik inşası, dinin toplumsal varoluşunu da etkilemiştir. Milliyetçiliği modern ve seküler olarak niteleyen bazı araştırmacılar olmuşsa da genel olarak milliyetçi ideolojinin dini düşünceyi tam anlamıyla dışarıda bırakmayıp dönüştürerek sürdürdüğünü vurgulamışlardır. Bu çift taraflı etkileşim din ve milliyetçilik kavramlarını beraber ele almayı zorunlu kılmıştır.

Türkiye’de siyasal düşünce akımlarını inceleyenler, Türk Milliyetçiliği ve dinin iç içeliğini belirterek söze başlamışlardır. Bu çalışma öncelikle birinci bölümü oluşturan kuramsal ve kavramsal çerçevede milliyetçiliğin temel vurguları üzerine odaklanarak kavram etrafında yürütülen tartışmalardan bahsedecek, ikinci bölümde ise çağdaş Türk Milliyetçiliğinin serencamında dini düşüncenin konumunu tartışacaktır. Bu bölümde ana hatlarıyla Türkiye’de Milliyetçi düşüncenin dini düşüncenin etkisi ile evrildiği dönemler, bu dönemleri şekillendiren düşünürlerle ele alınacaktır. Çağdaş Türk Milliyetçiliğine dair genel bir izlenim sunulacak, dinin konumu bu süreklilik içinde değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

En başta çalışmamın her anında ilgi ve şefkatleri ile her zaman yanımda olan sevgili aileme ve destekleri ile yanımda olduğunu her zaman hissettiren sevgili eşime

teşekkür ediyorum. İلمي birikimlerini bana cömertçe sunan, bugünkü birikimimi bana armağan eden başta ilk öğretmenim olan babam olmak üzere tüm değerli hocalarıma minnettirim. Çalışmama yönlendirmeleri ve değerlendirmeleri ile katkıda bulunan, değerli fikirlerini ve tecrübelerini esirgemeyen kıymetli danışmanım Prof. Dr. Hayri Erten'e bu vesile ile teşekkürlerimi sunarım.

Halime TAŞKIN

KONYA-2024

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	III
GİRİŞ.....	8
Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	8
Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	9
Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	10
İlgili Literatür.....	10
Yöntem.....	13
BİRİNCİ BÖLÜM.....	14
KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	14
1.1. Irk ve Etnisite	14
1.2. Etnisite ve Millet.....	20
1.3. Milliyetçilik	22
1.4. Türkçülük	24
İKİNCİ BÖLÜM	27
TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN SERENCAMINDA DİN	27
2.1. Türk Milliyetçiliğinin Doğuşunda Din	27
2.2. Türk Milliyetçiliğinin İlk Safhasında Din.....	29
2.2.1. Cumhuriyet Öncesi	32
2.2.2. Erken Cumhuriyet Dönemi.....	34
2.3. Türkçülüğün Sınırlarının Netleşmesi.....	35
2.3.1. Türkçü-Turancı Milliyetçilik	37
2.4. Türk Milliyetçiliğinin İslam'la Yeniden Buluşması.....	43
2.4.1. Tanrı Dağı Kadar Türk, Hira Dağı Kadar Müslüman.....	48
2.5. 1960'larda Türk Milliyetçiliği.....	58

2.6. 12 Eylül 1980 ve Türk İslam Sentezi	67
SONUÇ.....	71
BİBLİYOGRAFYA	74

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Modern çağlara gelindiğinde aydınlanma dönemiyle aklın baskın gelişi dinin hakimiyetinin zayıflamasına sebebiyet vermiş, topluma dair düşünceler dinsel veya metafiziğin alanından çıkarılmış dünyevi düzleme oturtulmuştur. Bu düşüncelerden kuşkusuz toplumla en ilişik olanı milliyetçiliktir. Bu sebepten milliyetçiliği, toplumun değerlerinden bağımsız düşünmemiz mümkün değildir. Milliyetçiliğin, geleneksel toplumlarda toplumdaki iktidarını elde tutan modern toplumlarda ise etkisini her zaman hissettiren dini dışarıda bırakması bu sebepten imkansızdır. Modernleşmeyle birlikte Türk düşün dünyası bu tecrübeden payına düşeni almış; Türk Milliyetçiliği de dini düşüncenin etkisini her zaman üzerinde hissetmiştir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışını, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ihtiva eden 19. ve 20. Yüzyıllar, modernleşmeyle birlikte toplumsal dönüşümün yaşandığı yıllardır. Bu dönüşümle birlikte Osmanlı devletinin içine düştüğü durum yeni siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel fikir akımlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin bünyesinde bulunan muhtelif unsurların gittikçe belirginleşen ayrılıkçı fikirleri Türkçü aydınlarda da karşılık bulmuştur. 19. Yüzyılın sonlarına kadar daha çok tarihi, sosyal, kültürel ve edebi alanda yoğunlaşan Türkçülük düşüncesi, 20. yüzyılın başlarında siyasi alanda da görülmeye başlamıştır. Türkçülük II. Meşrutiyetle birlikte partileşme, iktidarı üstlenme, Birinci Dünya Savaşıyla ilgili karar verme gibi siyasi ve toplumsal önemli sonuçlar doğuran politik kararlarda etkin olmuş, Türk modernleşmesinin merkezine oturmuştur .

Yine aynı dönemde ve öncesinde İslam dini, Osmanlı toplumunda inanç, ibadet, ahlak noktasında etkin, sosyal hayatı belirleyici bir role sahipti. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar yöneticiler ve aydınlar tarafından, modernleşme sürecinde ve yıkılışı önlemeye yönelik çabalar çerçevesinde en çok tartışılan konu din olmuştur. Dönemin İslam dünyasında din yalnızca bir vicdan işi olarak görülmemiş, insana ve topluma dair bütüncül bir anlam ifade etmiştir. Din üzerine konuşulduğunda, İslam'ın hukuki, siyasi, toplumsal ve kültürel alanlarda varlık göstermesi gerektiğini savunan bir din anlayışı kastedilmektedir. İslam'ın yaşamın tüm yönlerine dair hükümler getirdiği görüşü hâkimdir. Bu düşüncüyü benimseyenler, dinin dışında bir eylem alanı tahayyül edemedikleri için, İslam'ı aynı zamanda siyasal bir araç olarak değerlendirerek, onu dünyevi alanda da etkin kılmayı

hedeflemişlerdir. Modernleşmeyle birlikte geleneksel İslami dünya görüşü çağa ve onun gerekliliklerine uygun olarak modern bir siyasal düşünce akımı olan İslamcılığa dönüşmüştür. Kapsamı çok genişleyebilecek bir kavram olarak İslamcılık ise Türkiye'nin modernleşme sürecine etki eden düşüncelerdendir. Burada söz konusu olan İslamcılık insanın dünyayı anlama ve kendini bu anlam çerçevesi içerisinde konumlandırma çabasından yola çıkan bir din olmanın ötesinde toplumu yeniden kurma ve dönüştürme iddiasında olan politik bir girişim ve bir ideoloji olarak anlaşılmalıdır.

İslamcılık ve Türkçülük dönemin baskın ideolojileri olarak iktidar mücadelesini sürdürürken benimsedikleri değerler noktasında da sık sık kesişirler. Bu kesişim noktaları Türk Milliyetçiliğinin tarihsel sürecinde dönemsel olarak artış veya azalış göstermiştir. Fakat genel bir perspektif sunulduğunda Türk Milliyetçiliğinin değerlere bakışı onun karakteristik yönünü ortaya koyacaktır. Modern Türk Milliyetçiliğinin serencamında dini düşüncenin konumunun tartışılacağı çalışmamızın temel problemi şudur; 'Türk Milliyetçiliğinin oluşumundan günümüze kadar dine nasıl yaklaşılmıştır?' Temel problem bazı yan soruları da beraberinde getirecektir. 'Türk Milliyetçiliği ve İslamcılık hangi değerlerde buluşur hangi değerlerde birbirlerinden uzaklaşırlar?' 'Türk Milliyetçiliği dini düşünceye hangi saiklerle yaklaşır ve uzaklaşır?' 'Türk Milliyetçiliğinin hitap ettiği toplumsal kitlenin din olgusuna yaklaşımı nedir?' 'Türk Milliyetçiliği anlayışlarının oluşmasında dini değerlere bakışın etkisi ne ölçüdedir?' Bunlar ortaya çıkan ve çalışmada cevabı aranan sorulardır.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Türkiye'de siyasal düşünce akımlarını inceleyenler, Türk Milliyetçiliği ve İslamcılığın iç içe geçmişliğini belirterek ve aralarındaki sınırın muğlaklığından söz ederek işe başlamışlardır. Bu durum dini düşüncenin Türk Milliyetçiliği üzerinde ne denli büyük bir yere sahip olduğunu gösterir. Bu çalışmada öncelikle birinci bölümü oluşturan kuramsal ve kavramsal çerçevede, milliyetçiliğin temel vurguları üzerine odaklanarak kavram etrafında yürütülen tartışmalardan bahsetmek amaçlanmıştır. İkinci bölümde ise Modern Türk Milliyetçiliğinin serencamında dini düşüncenin konumu tartışılacaktır. Bu bölümde de ana hatlarıyla, Türkiye'de Milliyetçi düşüncenin, dini düşüncenin etkisi ile evirildiği dönemler, bu dönemleri şekillendiren düşünürlerle ele almak amaçlanmıştır. Literatürün genişliği sebebiyle ele alınacak dönemler ve dönemleri şekillendiren düşünürler ayrıntılı bir analize tabi tutulmayacak genel bir bakış ile yetinilecektir. Bu anlamda akademik literatürde çağdaş Türk

Milliyetçiliğine dair genel bir izleni sunan, dini düşünceyi konumunu bir süreklilik içinde değerlendiren başka bir çalışmaya rastlamadık.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Türk Milliyetçiliği modernleşme ile Türk düşün dünyasına girmiş ve o dönemden itibaren tartışılan konulardan biri olmuştur. Türkçülüğün oluşum döneminde Türkçülüğe bir ideoloji olma vasfını kazandıran ve onu şekillendiren düşünürlerin tezleri ve bu tezleri savundukları eserleri güncelliğini günümüze kadar korumuştur. Bununla beraber geçen yüzyıllık dönemde bahsi geçen konu üzerine çalışmalar ara vermeksizin devam etmiştir. Bu da literatürün bir hayli genişlemesine sebebiyet vermiştir.

Çalışmamız genel olarak ‘milliyetçilik’ ve ‘din’ kavramlarını ele alıyor olsa da özelden Türkçülüğün din ile ilişkisini irdelemiştir. Fakat Türkçülüğün oluşumu göz önüne alındığında yüz yılı aşkın bir süreçten ve bu süreçte yaşanan değişim ve dönüşümlerden bahsedebiliriz. Milliyetçilik kavramı durağan bir kavram olmamış, içinde bulunduğu şartlara göre değişim göstermiştir. Bu değişimi izlemek ve derinlemesine bir analiz yapmak bu denli geniş literatüre sahip bir konu için güçtür. Bu nedenle Türk Milliyetçiliği ancak tarihsel süreçte genel hatlarıyla ele alınacak, dinin konumu bu süreklilikte değerlendirilecektir. Çalışmamız, Türkçülüğün bir ideoloji olma vasfı ile ortaya çıkışından başlayıp 1980 sonrasında kadar devam eden süreci ele almayı hedeflemiştir. Çalışmamızda 21.yy milliyetçiliğine değinilmemiş, çalışma burada sınırlandırılmıştır.

İlgili Literatür

Türk Milliyetçiliğinin Türk düşün dünyasına girdiği günden günümüze kadar önemini yitirmeden gündemde kalması bu alanda yapılan üretimlerin çeşitlenmesine ve artmasına sebebiyet vermiştir. Bunun yanı sıra çalışmamız geniş bir dönemi ele almaktadır. Bu iki durum ilgili literatürün genişlemesine neden olmaktadır.

Çalışmamızda temelde Türk Milliyetçiliğinde dini düşünceyi yer irdelenmiştir. Bu tartışma, Türkçülüğün bir ideoloji olma vasfını kazandığı günden günümüze kadar güncelliğini yitirmemiştir. Bu sebeple ilgili literatür, Türkçülüğü siyasi bir düşünce sistemi olarak ilk defa teklif eden Yusuf Akçura ile başlamalıdır. Yusuf Akçura’nın Türkçülüğü siyasi bir ideoloji olarak en net şekilde ifade eden ilk düşünür olduğunu görmekteyiz.

Kahire’de yayımlanan Türk Gazetesi’nde, 1904 yılının Mayıs ve Haziran aylarında basılan ‘Üç Tarz-ı Siyaset’ başlıklı makalesiyle Akçura, Osmanlı İmparatorluğu’nun izlediği Osmanlılık ve İslamcılık politikalarının yanı sıra, Türkçülüğün de bir kurtuluş ideolojisi olarak değerlendirilmesi gerektiğini ilk defa açıkça dile getirmiştir.

Devam eden dönemde, Türkçülüğü hem düşün dünyasında hem siyaset sahnesinde gündeme getiren isim kuşkusuz Ziya Gökalp’tir. “*Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim.*” ifadesinin Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak şeklinde terkipliğini yapan Gökalp’in eserlerinden de milliyetçilik literatüründe bahsetmemiz gerekir. Eserlerinde İslamcılığın ve Türkçülüğün imkanını tartışan Ziya Gökalp’in özellikle *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* ve *Türkçülüğün Esasları* eserleri Türk Milliyetçiliği ve din ilişkisini irdelerken başvurduğumuz kaynaklardan olmuştur.

İmtiyaz sahibi Necip Fazıl Kısakürek olan ve yayın kadrosunda büyük oranda milliyetçi, muhafazakâr isimlerin bulunduğu *Büyük Doğu Dergisi* yayınladığı yazılarda Türk Milliyetçiliği ve din üzerine yapılan tartışmaları içermektedir. Yine Büyük Doğu çevresinden etkilenen dönemin etkili Milliyetçi isimlerinden Zeki Osman Yüksel de kurucusu olduğu *Serdengeçti* dergisi ile bu konudaki tartışmalara katkıda bulunmuştur.

İlgili literatürden bahsederken Milliyetçi gençlerin fikir dünyasını etkileyen, onların Türk İslam medeniyetine bakışını değiştiren Osman Turan’dan bahsetmemiz gerekecektir. Osman Turan’ın genel olarak tüm eserleri önem arz etse de milliyetçi gençlerin Türk İslam medeniyetine bakışını etkileyen *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi* kitabı yayımlandığı yıllarda milliyetçi çevrelerde çok ses getirmiştir.

İstanbul Fethi Derneği bünyesinde bulunan Yahya Kemal Enstitüsü ve İstanbul Enstitüsü, özgün din, dil sanat ve tarih anlayışına sahip bir Osmanlı aydını olan Yahya Kemal’in görüşlerini, muhafazakâr bir görüşle yeniden yorumlayan ve o güne kazandıran kuruluşlardır. Yayımlanan eserler, dönemin milliyetçi çevrelerinin fikirlerinin derinleşmesine ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu anlamda ilgili literatürden bahsederken Yahya Kemal’in eserlerini de anmadan geçemeyeceğiz.

Türk-İslam sentezi düşüncesi ve bu düşüncenin kurucusu Aydınlar Ocağı milliyetçi düşüncede önemli bir yere sahiptir. Aydınlar Ocağı’nın kurucusu ve bir dönem başkanlığını yapmış olan İbrahim Kafesoğlu’na göre bu senteze konu olan kavramlar ‘İslam’ ve ‘Türklük’ kavramlarıdır. Kafesoğlu bu sentezi tarihsel bir özdeşleşme sonucunda Türklük ve

İslamiyet'in manevi ve sosyal alanda aynı anlama gelmesi ve aynı şeyi ifade etmesi şeklinde tanımlamaktadır. İbrahim Kafesoğlu'nun *Türk İslam Sentezi* kitabı yine bu çerçevede ilgili literatürde bahse değer kaynaklardandır.

Seyit Ahmet Arvasi'nin de Türk-İslam sentezi üzerine kurulu milliyetçi anlayışı milliyetçi hareket içinde önemli bir yere sahiptir. Arvasi, İslam'ı Türk Milliyetçiliğinin dışında görmemiş, Türk Milliyetçiliğinin sadece etnik bir aidiyet değil aynı zamanda İslami değerlerle yoğrulmuş kültürel ve manevi bir kimlik olduğunu iddia etmiştir. Seyyid Ahmet Arvasi, Türk milletinin bu iki ana unsur üzerine inşa edilmesi gerektiğini savunmuş, milliyetçilik anlayışını İslam ile bütünleştirmiştir. Seyit Ahmet Arvasi en bilinen eseri *Türk-İslam Ülküsü* kitabında bu konudaki fikirlerini derlemiştir. İlgili literatürde bu eserden de bahsetmemiz gerekir.

Türk İslam Sentezi ideologlarına yakın bir yaklaşım sergileyen Erol Güngör, dinin Türk milli kültürünün oluşumundaki rolüne dikkat çekmiştir. 1980'lerin başında yayımlanan ve geniş yankı uyandıran *İslam'ın Bugünkü Meseleleri* ve *İslam Tasavvufunun Meseleleri* adlı eserleri milliyetçi çevrelerde etkili olmuştur.

Türk Milliyetçiliğinin tanımı, sınırlarının belirsizliği nedeniyle oldukça zordur. Bu nedenle, dönemsel ve koşullara bağlı olarak, Türk Milliyetçiliği tanımlarının, kavramın ortaya çıkışından bu yana değişiklik göstermiş olduğu görülmektedir. Yıldız Akpolat *Sosyoloji Seminerleri* kitabında Türk Milliyetçiliği anlayışlarını genel hatlarıyla sınıflandırmış bu sınıflandırmayı da Türk Milliyetçiliğinde dinin konumunu göz önüne alarak yapmıştır.

Beşir Ayvazoğlu'nun ilgili literatürde bahsetmemiz gereken eseri ise *Tanrı Dağı'ndan Hira Dağı'na: Milliyetçilik ve Muhafazakarlık Üzerine Yazılar* kitabıdır. Ayvazoğlu bu çalışmada Milliyetçilik anlayışlarını içselleştirdikleri değerlere göre tasnif etmiş dine ve geleneğe bakışlarını irdelemiştir. Çalışmamıza eserin katkısı büyüktür.

Son olarak Tanıl Bora'nın Milliyetçilik ve İslamcılık kavramlarının sınırlarını irdelediği çalışmaları ilgili literatürde dikkat çekmektedir. Çalışmamızda Tanıl Bora'nın düşüncelerinden ve çalışmalarından faydalanılmıştır. Kemal Can ve Tanıl Bora'nın hazırladığı *Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket* eserleri yine muhtelif bölümlerinde Türk Milliyetçiliği ve İslamcılık arasındaki bağı tartışmıştır.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Türk Milliyetçiliği ve din ilişkisini milliyetçiliğin tüm dönemleri ile ele alan akademik bir çalışmaya rastlanmamıştır fakat Türk Milliyetçiliğini dönemsel olarak veya bir konu çerçevesinde ele alan çalışmalar olmuştur. Ali Babahan'nın doktora çalışması 'Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi Ders Kitaplarında Milliyetçilik Ve Din', Ahmet Murat Fırat'ın yüksek lisans tezi 'Milliyetçilik Ve Din Etkileşimi', Uğur Can Kapıcı'nın yüksek lisans tezi 'Hüseyin Nihal Atsız'ın Din Ve Milliyetçilik Anlayışı', Harun Saygı'nın yüksek lisans tezi 'Türkiye'deki Mevcut Siyasi Partilerin Milliyetçilik Anlayışlarında Dinin Yeri', Ayhan Çetin'in doktora tezi 'Türkçülerin Din Anlayışı' bu çalışmalardandır.

Yöntem

Bir araştırmanın konusu, araştırmacının durumu, araştırmacının konuyu değerlendirme biçimi seçilen araştırmanın yöntem ve tekniğini etkilemektedir. Geniş bir dönemi ele alacağımız bu çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Literatür taraması yapılarak Türk Milliyetçiliğinin din ile ilişkisi, belirlenen dönemlerin belgeleri ve olguları ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Ele alınan 'milliyetçilik', 'Türkçülük', 'din' kavramları ve bu kavramların arasındaki ilişki modern Türk düşüncesi bağlamında tartışılmıştır. İlgili kavramların çok çeşitli bağlamlarda tartışılabilir olması ve çalışmanın geniş bir dönemi ele alması literatürü bir hayli geniş kılmıştır. Türkiye'de neredeyse yüz yıllık bir geçmişe sahip olan Milliyetçilik literatüründe, Türkçü düşüncenin oluşum döneminde yazılan temel eserler ve devam eden dönemlerde bu temel eserler üzerine yazılmış ikincil kaynaklar vardır. Bilhassa ikincil kaynakların doğruluk değerinin bilinme isteği/zorunluluğu ilk kaynaklara bakmayı da zorunlu kılmıştır.

Konunun tarihsel temelleri Türkçülük üzerine yazılan eserler ve düşünürler çerçevesinde ortaya konulduktan sonra Türk Milliyetçiliğinde dini düşüncenin dönüşümü ele alınmıştır. Türkçülüğün oluşum döneminde etkin rol oynayan fikir adamlarının eserleri başta olmak üzere Türk Milliyetçiliği üzerine söz söylemiş düşünürlerin eserleri ve yine bu düşünürlerin söylemleri, ilgili dönemlerin dergileri ve gazeteleri incelenmiştir. Tüm bunlardan elde edilen bulgular dönemin şartlarında değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Irk ve Etnisite

Türk Dil Kurumu sözlüğünde tanım ; “*Bir kavramın niteliklerini eksiksiz olarak belirtme veya açıklama; tarif.*” (TDK, 2022)” şeklinde açıklanmıştır. Kavramların tanımları ile sınırlarının açıklığa kavuşması beklenir. Yapılan tanımlamayla ileride yaşanması muhtemel karmaşanın önüne geçilmelidir. Bunun mümkün olabilmesi için de yapılan tanımın, kavramı her yönü ile betimlemesi ve kavramın tüm bileşenlerinden bahsetmesi gerekir. O yüzden sosyal bilimlerde tanım yapmak alanın en zor taraflarından birini oluşturmaktadır. Kavramı ele almak beraberinde başka kavramları ele almayı da zorunlu kılmaktadır. Ele alacağımız milliyetçilik kavramını açıklamaya ve tartışmaya çalışırken bazı kavramlara ve bu kavramların yüklendiği anlam bagajlarına değinmek zorunlu gözükmemektedir. Burada başka kavramdan bahsedebileceğimiz gibi temelde ırk ve etnisite kavramlarına eğilmek uygun düşecektir. Milliyetçiliğin değerlendirilmesini bu kavramlar etrafında tartışmadan yapmak pek mümkün gözükmemektedir.

Aralarındaki sınırın da net çizilemediği etnisite ve ırk kavramlarının toplum bilimlerinin gündemine etraflıca girmesi İkinci Dünya savaşı sonrasında rastlar. İkinci dünya savaşı ile Avrupa’yı uzun sürecek bir savaşın içine çeken Hitler rejiminin benimsediği faşizmin ırk kavramını algılayışı ve bu kavrama olan vurgusu sonraki dönemde ırk ve etnisite tartışmalarının çerçevesini büyük ölçüde çizmiştir. Bu kavramlar üzerine yapılan tartışmalar milliyetçilik çerçevesinde yürütülüyor olsa da alana dair çalışmaları ile öne çıkan Öner Buçukcu’ya göre esas belirleyeni Hitler rejiminin bu kavramlara yüklediği anlam kümesi olmuştur. İkinci dünya savaşı sonrasında savaşın yarattığı kırılmaların ırk ve etnisite üzerine yapılan tartışmaları dönüştürmesi tartışmaların daha ziyade siyasal bağlamda olduğunu gösterir. Yine bu dönemi takip eden süreçte kolonyalizmin etkisini yitirmesi ile sömürge ülkelerde bu kavramlara yapılan vurgular ve yüklenen anlamlar çeşitlenecek, kavramlar farklı anlam dünyalarında yeni tanımlar kazanacaktır. Bu da bize dönemin siyasal tercihlerinin ve anlam kalıplarının mevzubahis kavramlar üzerindeki etkisini başka bir açıdan göstermektedir (Buçukcu, 2020, ss. 21-22).

Modern anlamda ırk kavramı, bir insan topluluğunu tanımlamak için ilk kez 17. yüzyılda tıp doktoru ve gezgin Fransız araştırmacı François Bernier (1625-1688) tarafından kullanılmıştır. Bernier *Yeni Türler ya da Irklar Kapsamında Dünyanın Yeniden Bölünmesi (Nouvelle Division de la tere par len differentes especes ou reces d"hommes qui I"habitent)* adıyla 1684 yılında yayımladığı kitabında dünyayı ırksal özelliklere göre bölmeyi teklif etmiştir. Irk kavramını tür (espece) kavramı ile aynı anlamda kullanan ve hiçbir değer yargısı yüklemeyen yalnızca analitik taksonomi için kullanan Bernier'in ırksal özelliklerden kastı ise deri rengi, yüz şekli gibi fiziksel özelliklerdir (Özbek, 2012, s. 21).

Modern antropolojinin kurucusu sayılan dilbilimci ve etnolog Franz Boas'a göre genel bir tanımla ırktan bahsettiğimizde, belirli bedensel ve zihinsel ortak özelliklere sahip bir grup insanı kastederiz. Örneğin; açık tenli, düz veya dalgalı saçları ve yüksek burunlarıyla beyazlar, koyu tenleri, kıvrıkcık saçları ve düz burunlarıyla siyahilerden açıkça ayrılırlar. Bu özellikler bakımından iki ırk temelde farklıdır (Boas, 1940, s. 4). Irkçılık üzerine çalışmalarda bulunmuş çağdaş sosyal bilimcilerden François de Fontette ise ırk üzerine en genel tanımlardan birini yapmıştır. Tanımı yaparken Fontette kalımsal olarak ortak bir fiziki karakter kümesi gereksiniminden bahsetmiştir. Milliyetleri, dilleri, töreleri farklı dahi olsa kalımsal olmak şartı ile aynı fiziki karaktere sahip insan topluluklarına ırk demiştir. Fiziki karakterden bahsederken yalnızca anatomik ve fizyolojik özellikleri kastetmemiş psikolojik özellikleri de dahil etmiştir (Fontette, 1991, s. 11). Yine çağdaş İngiliz sosyal bilimci Michel Banton her zaman dönüşümünü sürdüren fakat tartışmalı bir kavram olarak gördüğü ırk kavramının 'köken' anlamına geldiğini ifade etmiştir (Kaya & Durgun, 2020, s. 82).

Sosyolojik tahayyülde de ırk kavramı her zaman tartışılan bir kavram olmuştur. Klasik sosyologlardan Herbert Spencer ırkı determinist bir perspektif ile ele almış biyolojik evrimcilerin doğa olaylarına bakışını taklit eder şekilde toplumsal hayatı tanımlamıştır. Bu da on dokuzuncu yüzyılın sonlarında toplum bilimlerinde ırk kavramının biyolojik temelde ele alınmış olduğunu gösterir. Bu dönemde kavramın verili ve doğal olarak ele alınma eğilimine sebep sosyal bilimlerde sosyal Darwinizm etkisidir (Winant, 2000, s. 175).

1859'da yayımladığı '*Türlerin Kökeni (Origin of Species)*' adlı kitapla evrim teorisinin kanunlarını açıklamaya başlayan Charles Darwin ve diğer Darwinistlerin fikirleri, ırk düşüncesini savunanlarca kullanılmıştır. Evrim teorisinin temel savlarından olan doğal seleksiyon süreci ırk fikrini savunanların temel dayanaklarından olmuştur. Doğal seleksiyona göre tüm canlıların en belirgin özelliği hayatta kalma güdüsüdür. Bu güdü beraberinde

soylarını devam ettirme ve üreme özelliklerini getirir. Hayatta kalmak ve türlerinin devamı için doğadaki tehlikelere karşı sürekli bir mücadele içinde olmak zorunda olan canlılar çevrelerine adapte olmak zorunda kalırlar. Bu adaptasyon sürecinde bazı canlılar türlerini devam ettirebilirken görece zayıf olanlar için yok olmak kaçınılmazdır. Başta Herbert Spencer olmak üzere klasik sosyologlar evrimi politik yaşamı açıklarken de kullanmış doğal seleksiyon sürecinin doğada işlediğine benzer şekilde toplumsal yaşamda da işlediğini iddia etmişlerdir. Burada pozitivist evrimci kuramcıların insanı yalnızca biyolojik bir varlık olarak ele alıyor olmaları, politik yaşamda da doğada ayakta kalmaya çalışan canlılara benzer şekilde yalnızca güçlü insan topluluklarının yani ırkların hayatta kalma şanslarının olabileceği, diğerlerinin ise yok olmaya mahkûm olduğu kanısını doğurmuştur (Ünlütürk, 2015, s. 99).

İrk kavramına dönük sosyolojik anlayışın dönüşümünde bir diğer etkin durum; faşist iktidarların kavramı ideolojileri çerçevesinde kavrayışlarının doğurduğu sonuçlar olmuştur. Meselenin önceki dönemlerde soy ıslahı üzerinden tartışılması Alman Nazizmi örneğinde olduğu gibi kavramın yeni bir anlam dünyasında şekillenmesine olanak sağlamıştır. İkinci dünya savaşı sonrasında yükselen siyahi hareket ve ABD de etkin olan liberal demokratik ruh sosyal bilimcileri ırka yönelik düşüncelerin çerçevesini yeniden gözden geçirmeye itmiştir. Britanya ve ABD merkezli sosyal bilim araştırmacıları kavramın hem bilimsel hem de siyasal açıdan ilerlemeci ve demokratik bir hal alması gerekliliği üzerine tartışmışlardır.

İrk üzerine çalışan araştırmacıların daha çok determinist, pragmatist ve ilerlemeci perspektifi ile öne çıkan Chicago Okulu temsilcilerinden olması meselenin dönüşümü üzerine bize fikir verebilir. W.E.B Du Bois'in siyahilerin yaşam koşullarına dair empirik veriler içeren 'the Philedelphia Negro'(1899) başlıklı çalışması, ABD'deki sosyoloji çevrelerinin, ırk meselesine yaklaşımında bir dönüşüm başlatmıştır. Çalışmanın yayınlanması pragmatik karakteri ile öne çıkan Amerikan sosyolojisinde meseleye dönük yaklaşımların demokratikleşmesi yönünde bir baskı yaratmıştır. Böylece ırk meselesine dair düşünceler ve söylemler Chicago Sosyoloji Okulu etrafında yeniden şekillenmeye başlamıştır (Winant, 2000, ss. 175-176).

'Etnik' kelimesi, ilgili kavramlar dizisine kolaylıkla eklenilebilecek ve bir yönü ile belirsiz kaldığı için de kullanım alanı geniş bir kavram olarak karşımıza çıkar. Örneğin etnik köken, 'kabilelerin' sözde 'uluslara' dönüştüğü evrimci sıralamada ara bir kavram olarak kullanılırken aynı zamanda 'ırk'ı 'ulus' ve 'kültür' ile birleştiren kavramlar kümesinde 'ırk'ın yerine geçen bir terim olarak da işlev görür. Kavramın modern anlamında ilk kasıtlı

kullanımı, antropolog A. C. Haddon ve biyolog Julian Huxley tarafından 1935'te ortak yazılan “*We Europeans: A Study of 'Racial' Problems*” başlıklı kitapta geçmektedir. Bu çalışma, iki dünya savaşı arası dönemde hâkim olan ırksal paradigmanın eleştirisinde önemli bir dönüm noktasını temsil ediyor. Huxley ve Haddon ırkın biyolojik anlamını, o dönemde Avrupa faşizminin yükselişi bağlamında eleştirmişlerdir. Onlara göre biyolojik ve antropolojik düşüncede yaygın olan 'ırk, kültür ve ulus' fikirlerindeki tutarsızlık ve karmaşa onları ırk kelimesinden kaçınıp yerine 'etnik grup' terimini kullanmaya itmiştir.

1930'ların ortalarından itibaren bilimsel bir kavram olarak ırkın geçerliliğine akademisyenler tarafından giderek daha fazla itiraz edildi. 1936'da psikolog I. D. MacCrone, doğuştan gelen zihinsel veya ırksal kapasite dogmalarına, bilimsel olmadığı gerekçesiyle saldırdı. Bronislaw Malinowski ve Margaret Mead gibi antropologların çalışmalarına atıfta bulunan MacCrone, 'ırk farklılıkları sorunu' yerine 'grup farklılıkları' fikrinin kullanılması gerektiğini öne sürdü. Birkaç yıl sonra MacCrone bu eleştiriye genişletti ve Huxley ile Haddon'ın *We Europeans: A Study of 'Racial' Problems* kitabındaki önerilerini tekrarlayarak bu kelimenin yasaklanmasını savundu. 'ırk' yerine 'biyolojik ve kültürel açıdan birbiriyle örtüşen grupları tanımlamak için 'etnik kültürel' gibi bir ifadenin kullanımı tavsiye edildi.

Yine bir antropolog olan Hilda Kuper (1911-1992) 1943'te yayımladığı araştırmasında, kültür kavramını ırktan ayırma çabası ile anti-ırkçı literatüre de atıfta bulunarak beyazların, siyahların ve diğer tüm renklerin aynı türün parçası olduğunu ve fiziksel farklılıkların kültür üzerinde herhangi bir etkisinin olduğuna dair hiçbir bilimsel kanıt bulunmadığını savunmuştur. Witwaters Üniversitesi'nde sosyolog olan John Gray de aynı şekilde bu dönemde 'ırk' yerine 'etnik' terimini tanıtmıştır (Dubow, 1994, ss. 357-358).

İrk karşıtlarına göre tarihte hiçbir boşluk bırakmadığı düşünülen ırk paradigması aslında açıklanması gereken birçok unsuru açıklayamamaktadır. Etnik kelimesinin kullanımına ilişkin bu ilk örnekler, biyolojik ırkın anlamına ve bununla ilgili varsayımlara meydan okumaya yönelik bilinçli bir çabanın göstergesidir. Kuper, MacCrone, Gray gibi yazarların etnik terimini kullanırken niyetleri, insan davranışının kurucu unsuru olarak kalıtımın önemini küçümsemek ve bunun yerine kültür ve çevrenin etkenliğini vurgulamaktır. Kuper'in çalışması, özellikle 1930'larda sosyal antropologların, kültürü ırkın deterministik çağrışımlarından kurtarmaya yönelik çabalarını yansıtmaktadır. Etnik kelimesinin tam manası ile bugünkü anlam kümesi ile akademik dünyaya girişi ikinci dünya savaşı sonrasında rastlamaktadır. Bunun da büyük ölçüde sebebi, nazi rejiminin hatıralarıdır. İrk kavramını

faşizan bulan akademisyenler ve araştırmacılar daha demokrat buldukları etnik kelimesini tercih etmeye başlayacaklardır.

İrk ve etnisite arasındaki fark tartışılırken etnisiteye dair görüşlerin üzerine inşa edildiği ırk kavramı daha ziyade biyolojik bir kavram olarak değerlendirilir. Fakat Tolkin bize ırk kavramının on dokuzuncu yüzyıldaki kompleks kullanımını hatırlatır ve ırkın biyolojik karşılığının, kavramın yalnızca bir veçhesini oluşturabileceğini ifade eder. Tolkin'e göre kavram biyolojik bir atıf taşımakla beraber kültürel, dilsel, dinsel farklılaşmayı da içerir (Buçukcu, 2020, s. 33).

Steven Fenton ise ırk kavramı ile etnisite kavramı arasında belirgin bir farklılık olduğunu düşünen araştırmacılardandır. Fenton'a göre ırk kavramı fiziksel ve biyolojik farklılıkları ifade ederken insanın türlere ayrıldığı ön kabulüne dayanmaktadır. Etnik olan ise fizyolojik ve biyolojik olandan ziyade kültürel olana göre şekillenir. Kültürel farklılıklar ise yine ortak soy, ortak bölgesel köken ve ortak dil düşüncesi ile ilişkilidir. Fenton etnik grubun tanımlanması ve açıklanması konusunda araştırmacıların büyük bir kısmının *“bireyin kendisini kendisi gibi olan diğerlerinden biri olarak görmesini sağlayan sosyal kolektif kimlik oluşumuna karşılık geldiğinde hemfikir”* olduklarını iddia etmektedir. *“Sınırları gevşek veya sıkı bir şekilde belirlenebilen halklar kendilerini kolektif olarak diğer halklardan ayırt edebilirler. Dolayısı ile etnisite, ilişkiler içinde ortaya çıkan sosyal sınıflandırmalarla alakalıdır”* (Fenton, 2001, ss. 5-9).

Artık etnisiteyi konuşurken değineceğimiz kültür kavramı, ulus devletlerin oluşumunda değinmek zorunda olduğumuz kimlik inşası mevzuu ile ilintilidir. Bu kavramların açılımını yapmak, izah etmek durumunda olduğumuz milliyetçilik ve devamında Türkçülük kavramlarının yapı taşlarını oluşturmak için önemlidir. Değindiğimiz ırk ve etnisite kelimeleri -biyolojik perspektiften ele almadığımız takdirde- sosyolojik ve siyasal anlamda genelleştirilecek kavramlar olmayabilir. Bu kavramlar için, mevzubahis ülke veya bölge için sürekli üretilen 'ortak değerler kümesidir' (Buçukcu, 2020, s. 36)' diyebiliriz. Bu kavramlar üzerine yürütülen tartışmalar, mevzubahis bölgenin veya ülkenin sosyal, siyasal, kültürel durumundan ve geçmişinden etkilenmektedir. Yinger'e göre ırk kavramını sert biyolojik bir perspektiften okumayan ve etnisite ve ırk arasındaki ayrımı net çizmeyen sosyologlar da etnik farklılıkların kültürel çeşitlilikten türetildiğini düşünmektedirler (Yinger, 1985, s. 159). Bu perspektiften etnisiteyi tartışmak, bizi zorunlu olarak kültür ve kültürel kimlik üzerine düşünmeye götürmektedir. Kültürel kimliğin ne olduğuna ilişkin tanımlama

epistemolojik olarak durulan noktaya göre değişkenlik gösterecektir. Bu noktada başlıca iki yaklaşımın olduğu söylenebilir: İlkçi yaklaşım ve inşacı yaklaşım. Birinci yaklaşım kültürel kimliği, tamamlanmış bir olgu veya bir öz olarak değerlendirir. İkinci yaklaşım ise kültürel kimliği, üretilen, sürekli bir üretim süreci içinde olan, hiçbir zaman tümüyle tamamlanamayacak bir değişken olarak görür (Larrain, 1995, s. 217).

Toplumların kendi kimliklerini büyük ölçüde primordial biçimde algıladıkları söylenebilir. Başka bir deyişle toplumlar kendi kültürel kimliklerini, tarihin bilinmeyen dönemlerinden itibaren benzer şekilde var olduğunu ciddi bir değişikliğe uğramadan bugüne vardığını düşünme eğilimindedir. Smith bu durumu

“Etnisite büyük ölçüde mitsel ve sembolik bir karakterde olduğu için, mit, sembol, bellek ve değerler çok yavaş değişen faaliyetlerin ve yapıların biçimleri ve üslupları tarafından aktarıldığı için, etnik bir kere oluştuktan sonra içerisinde toplumsal ve kültürel süreçlerin ortaya çıkacağı ve her türlü koşulun ve baskının etkileyeceği kalıplar yaratmak, nesiller hatta yüzyıllar boyunca varlığını sürdürme ve normal şekilde değişen koşulları altında benzersiz bir süreklilik gösterme eğilimindedir” şeklinde açıklamaya çalışmaktadır (Smith, 2002, s. 38).

Amerikan Sosyoloji Derneği eski başkanı Eduardo Bonilla-Silva da ırk ve etnisitenin farklı olduğunu söylemiş, bunun temel nedeninin ise bu kavramların farklı tarihsel süreçler tarafından şekillendirilmiş olmaları olduğunu iddia etmiştir. Irk düşüncesi ve ırkçılık ideolojileri, tarihsel olarak sömürgeci karşılaşmaların tarihi ve sonuçlarıyla bağlantılıdır. Etnik köken ise ulus-devlet oluşumunun tarihiyle ilişkilidir. Irk, on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda ortaya çıkan ve modern dünya sisteminin Afrika, Amerika ve Asya'ya yayılmasıyla bağlantılı, modern bir kavramdır. Avrupa devletleri, ‘Yeni Dünya’ya hâkim olma amacıyla ‘Batı’ kavramını geliştirerek, merkezde yaşayanları üstün, çevrede yaşayanları (ötekiler) ise aşağı olarak görmüş ve dünya sisteminin iş bölümünde itaatkâr bir rol üstlenmelerini sağlamışlardır. Bonilla-Silva bu iddiasını Balibar ve Wallerstein’in bu konudaki görüşlerine dayandırmıştır (Balibar & Wellerstein, 2000). Etnik köken on sekizinci yüzyılın sonları ve on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'nın egemen devletlerden ulus-devletlere geçiş süreçleri ve insan göçleriyle bağlantılı, ırk kavramına göre daha yeni bir kavramdır. Avrupalı devletler ve daha sonra Avrupalı olmayan devletler, iç parçalanma olasılığını azaltmak amacıyla bir "halk" duygusu geliştirme girişimlerinde etnikleşmeyi teşvik etmişlerdir. Bonilla-Silvaya göre bu durum yeni handikapları beraberinde getirmiş, çok sayıda

etnik azınlığın ortaya çıkmasına ve ulus-devletlerdeki nüfusun bu sürecin dışında kalan kesimlerinin ulusal azınlıklar haline gelmesine yol açmıştır (Bonilla-Silva, 1999, ss. 902-904).

Ulus fikri çalışma nesnesini homojen ve maddi bir öz haline getirme amacı güttüğü için çıkmazları olan bir fikirdir. Bu da fikrin kusurlu bir fikir olduğunu gösterir. Ulusun bir öz haline getirildiği ilk yol insanları ve kurumsal yapıları ulusun içinde tek tipleştirmektir. Buna Türkler ya da Amerikan halkını örnek verebiliriz. Bu yolla ulusun içindeki dini, sınıfsal, etnik ya da hizip farklılıkları inkâr edilebilir (Lindisfarne, 2002, s. 203).

1.2. Etnisite ve Millet

İrk ve etnisite tartışmalarının milliyetçilikle en fazla temas ettiği nokta ulus devlet üzerinden yürütülen tartışmalardır. Bu noktada ortaya çıkan soru şudur: Ulusların (ya da milletlerin) etnik bir temeli var mıdır? Bu soru milliyetçilik tartışmalarında merkezi bir yerde durmaktadır. Milliyetçilik literatürüne büyük katkıları olan Smith ulusların etnik bir kökene sahip olduklarını düşünmektedir. Bu durumu şöyle izah eder:

“Uluslu oluşturan ana eylem insanların genlerinde yer alan üreme eylemidir. İnsan kendi sürekliliğini sağlamak, bunun için de soyunu devam ettirmek ister. Üreme eyleminde başarılı olmak için yakınlarla, akraba olanla eşleşmeyi tercih etmesinin nedeni ise kültürel benzerliktir. Kültürel benzerlik, mitler, insanlara kendi yakınlarını belirleme konusunda öncülük etmektedir. Bireylerin başarılı üreme hedeflerine yönelik eylemleri kan bağı ve akrabalık olgusunun önem kazanmasına sebep olmakta, bu da bireylerin kendi etnik grup ya da uluslarına karşı duygusal bağlılıklar beslemelerine yol açmaktadır. Yani etnisite kan bağına bir uzantısıdır.” (Smith, 2002, s. 34)

Aynı tartışma, anlaşılması ve tanımlanması güç olan millet kelimesi etrafında da sürmektedir. Millet kavramına dair yaklaşımları bu çerçevede temelde iki başlık altında değerlendirmek mümkün. İlki Primodialist (ilkçi) yaklaşımdır. Bu yaklaşım milletleri çok eski tarihlerden itibaren var olan doğal yapılar olarak görme eğilimindedir. Milleti geçmişe dayalı, etnik temelli, objektif kriterler kapsamında ele almaktadır. Milliyetçiliğin etnik bir öz olmaksızın inşa edilemeyeceğini savunan Etno-sembolist yaklaşımlar da daha sonraki dönemde primodialist yaklaşımları beslemiştir. Anthony Smith de etno-sembolists yaklaşımların en önde gelen temsilcisidir.

Bir diğerk temel yaklaşım olarak modernist perspektiften bahsedebiliriz. Modernist perspektife sahip araştırmacıların büyük kısmı milletle devlet arasında bir paralellik tespit etmektedir. Örneğın Giddens'a göre bir ulus ancak sınırları çizilmiş bir bölgede, birleşik bir yönetim altında söz konusudur. Calhoun ise bu görüşü sürdürerek modern devlet milliyetinin, önceden getirildiğı iddia edilen etnik kimliğı tanımlamaktan ibaret olduğunu söyler. Buradaki hareketler etnik dayanışmadan veya ayırmadan değil güç ilişkilerinden temellenmektedir (Calhoun, 1993, ss. 218-219).

Fransız Marksist düşünür Ettienn Balibar ise ulusun doğal olarak etnik bir temele sahip olmadığını şu şekilde savunur:

“Hiçbir ulusunu doğal olarak etnik temeli yoktur, fakat toplumsal oluşumlar ulusallaştıkça, içerdikleri, paylaştıkları ya da hükmettikleri topluluklar da etnikleşir; yani sanki kendiliğinden bir ilk kimliğe, kültüre, çıkarlara sahip olan, bireyleri ve toplumsal koşulları aşan doğal bir cemaat oluşturmuşçasına geçmişte ya da gelecekte temsil edilir hale gelir.” (Balibar, 1991, s. 121)

Tanıl Bora da kimlikler doğal akışta ortaya çıkmış bir yapı değil, tarihsel süreçte inşa edilmiş ve sürekli yeniden inşa edilen, başka türlü de kurulma ihtimalini taşıyan ve hala kurulabilecek yapılar olduğunu düşünmektedir. Milli kimliklerin oluşumunu da bu kategoriye sokabiliriz. Milliyetçi hareketlerin oluşumunda, modern ulus devletlerin kuruluş süreci belirleyici bir öneme sahiptir. Bu hareketlerin oluşum evresinde etkili olan söylemler, imgeler, anlatılara şekil vererek milli kimliğin sınırlarını çizen milli devletler ve onunla teşekkül eden modern iktidar aygıtlarıdır. Modern ulus devletlerde iktidarlar, söylemleri ve icraatıyla bir milleti ve bir kimliğı ‘aslında biz kimiz?’ ve ‘ne olmalıyız?’ sorularına verdiği cevaplar çevresinde kurar. Bu elbette yoktan bir kurgu ve var ediş değıldir. Modern öncesi düşünce dünyasından milletleşme sürecine taşınan malzemeye ve bu malzemenin modernleşme sürecinde işleniş biçimlerine dayanır. Tanıl Bora “*milletin ve milli kimliğin kendinden şeyler olmadığını söylüyorsak, milli kimliğin neyle (hangi özle) değil nasıl kurulduğuna bakmalıyız. Çünkü o ‘öze’ yüklenen vasıfları da belirleyen, milli kimliğin kuruluş biçimidir, bu süreçte üretilen argümanlar, tartışmalar, tasavvurlar, kaygılardır.*” şeklinde konuyu tartışmıştır (Bora, 1998, s. 21).

1.3. Milliyetçilik

Milliyetçilik, son iki yüzyılın en karmaşık ve tartışmalı kavramlarından biridir. Milliyetçilik alanında önemli katkılarda bulunan Benedict Anderson, bu derece karmaşık ve analitik olarak üzerinde az mutabakat sağlanan başka bir siyasi olgu bulmanın güç olduğunu ifade etmektedir (Anderson, 2001, s. 11). Milliyetçiliğin sürekli aktarılan bir deneyim halini almış olması, bu sosyal fenomenin sınırlarının netleşmesi ve tam bir tanımının ortaya konmasının önündeki engellerden biridir. Toplumların geçmişten getirdiği birtakım alışkanlıkların yanı sıra kapitalizmin, modernizmin etkisi altında milliyetçilikle tanışmış olmaları ülkedeki milliyetçiliklerin biçimlenmesinde ve farklılaşmasında önemli bir role sahiptir. Konuyu çalışan araştırmacılar meseleyi tek boyutlu ya da siyasal angajmanları çerçevesinde anlamayı denediği için sağlıklı analizler gerçekleştirmek zorlaşmıştır (Buçukcu, 2020, s. 68).

Bu durum, araştırmacıların milliyetçilik konusundaki yaklaşımlarının çeşitlenmesine yol açmıştır. Örneğin, Kellas'a göre milliyetçilik bir ideoloji ve davranış biçimi iken, Kedouri bu olguyu bir doktrin olarak tanımlamaktadır. Gellner, milliyetçiliği bir siyasi ilke olarak nitelendirirken, Calhoun ise bunu bir söylem olarak değerlendirmektedir (Özkırımlı, 1999, s. 74).

Renan ise milliyetçiliği ruhani ilke olarak ele almış manevi duygular çevresinde birleşmeyi millet olmanın gerekliliği olarak görmüştür. Dilde, ırkta, coğrafyada, kültürde ve hatta çıkarlarda ortaklıkları yeterli görmemiş dayanışma ve fedakarlığı millet olmanın temeli saymıştır. Ona göre asgari şartları sağlayan topluluklar ancak yapılmış ve yapılmaktan çekinilmeyecek fedakârlık duygusu ve dayanışma ruhuna sahiplerse millet olabilirler (Renan, 2016, s. 51).

Gallner milliyetçiliği bir ilke olarak görmüş ve halka yüklenen bir ödev olarak algılamıştır. Sınırları belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan her halkın devletini kurmak ile yükümlü olduğunu ilkesel olarak savunmanın milliyetçilik olduğunu söylemiştir. Hobsbawn da Gallner'in bu yaklaşımını temel almış politik birim ve milli birimin birbiri ile paralel olması gerektiğini savunmuştur (Hobsbawn, 2014, s. 24). Tüm bu yaklaşımlar aslında milliyetçiliğin hem tarihsel olarak hem de güncel olarak ne anlama geldiğini çözümlene çabasından doğan ürünlerdir.

Bu çerçevede Anthony Smith milliyetçiliğin kabaca 5 anlama gelecek şekilde kullanıldığını ifade etmiştir.

“1. Bütün olarak millet ve milli devletlerin bütün bir kurulma ve kendini idame ettirme süreci.

2. Bir millete ait olma bilinci ve milletin güvenliği ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata sahip olma

3. Millet ve rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm

4. milletler ve milli irade hakkında bir kültürel doktrin ile milli emellerin ve milli iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji

5. Milletlerin amaçlarına ulaşacak ve milli iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasi hareket” (Smith, 1994, s. 119)

Bu algılayış çeşitliliği bize Gat’ın milliyetçilik kavramı ile ilgili tespitinin ne kadar yerinde olduğunu gösterir. Yazar milliyetçilik ile ilgili çalışma yapan araştırmacıların durumunu karanlık odada bir fili dokunarak tanımaya ve tanımlamaya çalışan insanların durumuna benzetir. Karanlık odadaki insanların birçoğu dokundukları yerden hissettikleri kadarıyla filin tamamı hakkında yargılarda bulunmuşlardır. Bu sebeple de fil odayı salladıkça ve parçaladıkça şaşırılmışlardır. Halbuki fili tanıyabilmemiz için filin ayrı ayrı dokunabildiğimiz bölgelerinden ziyade bütününe odaklanmamız gerekmektedir. Milliyetçilik kavramı ile ilgili de genel bir bakışla bakmadığımız takdirde varacağımız yargılar eksik ve yanıltıcı olacaktır. Gat’a göre milliyet olgusu kendi bütünlüğü içinde algılanmalıdır (Gat & Yakobson, 2019, s. 10).

Milliyetçiliğin birçok bağlamda ele alınabileceğini belirtmiştik. Milliyetçilik her toplum için aynı şeyi ifade etmez. Bunun nedeni ise bu kavramın, toplumun değer kümelerinden ayrı düşünülemez olmasıdır. Toplumun değerleri ile şekillenen milliyetçiliği Ziya Gökalp ise şu şekilde değerlendirmiştir: “*‘Vatan mukaddestir, baba muhteremdir’ dediğimiz zaman, verdiğimiz hükümler kıymet hükümleridir. Kıymet hükümleri her cemiyette başka türdür. ‘Gül pembedir, karpuz yuvarlaktır’ dediğimiz zaman, verdiğimiz hükümler gerçeklik hükümleridir. Gerçeklik hükümleri bütün cemiyetlerde birbirinin aynıdır.*” (Gökalp, 1992, ss. 22-23). Değer yargılarına ve duygulara referans vererek tanımladığımız milliyetçilik, Ziya Gökalp’in ifadesiyle ‘gerçeklik hükümlerinden’

ziyade 'kıymet hükümlerinden' oluşmaktadır. Bununla birlikte, milliyetçilik aynı zamanda toplumsal eylemleri yönlendiren bir düşünce sistemi, sistematik görüşler bütünü ve belirli bir toplumsal durumu yansıtan düşünceler dizgesi olarak tanımlanan bir ideolojidir. Milliyetçiliğe yönelik yaklaşımın temel zorluğu da buradan kaynaklanmaktadır. Değerlerin yargılanması, bilimin ve özel olarak sosyolojinin ilgi alanına girmemektedir. Ancak toplum tarafından atfedilen değerleri anlamak ve sistematik bir şekilde açıklamak, bilimin ilgisini çeken bir alanı oluşturmaktadır.

1.4. Türkçülük

Türkçülük, 19.yy'ın sonlarında ve 20.yy'ın başlarında Batı'da ortaya çıkan dönemin sosyal ve kültürel şartlarında, Avrupalı Türkologların Türkçülük üzerine çalışmaları ile başlamıştır. Avrupa'da milliyetçiliğin artışı Balkanlarda etnik temele dayalı ayrılıkçı hareketlerin artışı, Rus Panslavizm'i karşısında Tatarların tepkisi gibi siyasi ve sosyo-kültürel gelişmeler Türk Milliyetçiliğinin ortaya çıkışına ve toplumsal bir taban bulmasına imkân tanımış ivme katmıştır. Bunların neticesinde sosyolojik ve ideolojik zeminini tamamen din veya devlette değil, daha çok Avrupa'dan Pasifik'e kadar uzanan coğrafyada yaşayan Türk halkında görmeye çalışan yeni bir siyasi-ideolojik hareket olarak Türkçülük akımı ortaya çıkmıştır (Lewis, 2015, s. 347).

İmparatorluk koşulları altında, Yusuf Akçura'nın Türkçülüğü siyasi açıdan ilk kez tüm açıklığıyla ifade eden öncü bir Türkçü olduğu gözlemlenmektedir. Kahire'de yayımlanan Türk Gazetesi'nde, 1904 yılının Mayıs ve Haziran aylarında yayınlanan 'Üç Tarz-ı Siyaset' başlıklı makalesinde, Osmanlı saltanatının benimsediği Osmanlılık ve İslamcılık politikalarının yanı sıra Türkçülüğün de bir kurtuluş ideolojisi olabileceğini açıkça belirtmiştir. Akçura, bu makalesi aracılığıyla Türkçülüğün, dönemin siyasi bağlamında alternatif bir çözüm sunabileceğini vurgulayarak, Türk Milliyetçiliğinin fikirsel temellerini güçlendirmiştir. Bu çalışma, Türk kimliğinin ve milliyetçiliğinin gelişimi açısından önemli bir kilometre taşı olarak değerlendirilmektedir (Özçelik, 2015, ss. 155-161).

Yusuf Akçura gibi Çarlık yönetimi altındaki milliyetçilik geleneğinden gelen Türkçü aydınlar, Osmanlı İmparatorluğunun çökmeye mahkûm olduğunu, Ermeni, Rum, Makedon, Arnavut, Arap ulusçularının davalarının haklı olduğunu açıkça yazmamışlardır. Fakat bu aydınların Rusya'daki Tatar ya da Türk, Ukrayna, Polonya, Baltık milletleri ve hatta Yahudi cemaati davalarına karşı sempati besledikleri biliniyordu. O yüzden de Türkçülük, dönemin

en köktenci akımı olarak görülmüş ve Türkçüler Osmanlı hükümeti tarafından kovuşturmayaya uğramışlardır. Türkçü fikirler ve Pantürkizm Birinci Meşrutiyete kadar siyasi anlamda karşılık bulamamış dönemin siyasi erkleri tarafından kabul görmemiştir. 1908 devriminden sonra Yusuf Akçura yaymaya çalıştığı fikirlerinin yasaklanmasıyla karşılaşmış hatta bir kıraathanede vermeye çalıştığı konferansı polis tarafından durdurulmuştur. Ancak Ziya Gökalp Türkçülüğü, Rusya Türkçülüğünden çıkarıp Osmanlılık altında İslamcılık ve Batıcılık ile kaynaştırarak İttihat ve Terakkinin İdeolojisini oluşturduğunda, Türklük itibarlı bir anlam kazanacaktır. Olaylar bu seyrinde devam edecek ve ileriki süreçlerde Müslüman Arnavutların İmparatorluk bütününden kopması ve Müslüman Araplar arasında ayrılıkçı düşüncelerin çıkması gibi sebepler Türkçülüğe siyasi anlamda iltifatın artmasına sebep olacaktır (Berkes, 2022, s. 411).

Yusuf Akçura'nın 'Üç Tarz-ı Siyaset' adlı eseri gibi dönemselsel analizler ve teoriler, belirli dönemlerde yeterince önemsenmemiş ve dönemin siyasi anlayışının kurbanı olmuştur. Ancak, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, tarihsel süreç beklenmedik bir şekilde gelişmiştir. Hristiyan unsurlar, bağımsızlıklarını elde ederek imparatorluktan ayrılırken, geride farklı etnik kökenlere sahip Müslümanların oluşturduğu bir devlet yapısı kalmıştır. Bu ayrılma süreci yalnızca gayrimüslim topluluklarla sınırlı kalmamış; Arnavutlar ve Araplar arasında da ayrılıkçı hareketler ortaya çıkmıştır. Rum, Ermeni, Arap ve Arnavut milliyetçiliklerinin güçlenmesi, Türkçülüğe olan inancı artırmış ve Türk Milliyetçiliği düşüncesinin gelişimine zemin hazırlamıştır. Bu durum, Türkçülüğün önemi ve geçerliliği üzerine yeni bir perspektif sunmakta ve dönemin sosyal ve siyasi dinamiklerini daha iyi anlamamıza olanak tanımaktadır (Aynî, 2011, s. 447). O tarihten itibaren Türkçü eğilimler güç kazanmış ve bu süreçte çeşitli destekler almıştır. Bu gelişmelerle paralel olarak, Türkçü dernekçilik faaliyetleri, basın ve yayım çalışmalarının yanı sıra, kültürel yönü ön plana çıkan siyasi etkinlikler de artış göstermiştir (Lewis, 2015, s. 346). Türkçü düşünürler göre, II. Meşrutiyet sonrası dönemde Türk Milliyetçiliğinin siyasi alanda daha belirgin bir şekilde ortaya çıkması, tarihi ve siyasi bir zorunluluk olarak değerlendirilmiştir. M. Şükrü Hanioglu ise Türkçülüğün, Müslüman topluluklar arasında gelişen fikir ve siyaset hareketleri içerisinde eyleme geçen en son ideoloji olduğunu belirtmektedir (Çetin, 2019, s. 11).

Nihayetinde Yusuf Akçura, Türkçülüğü, 19. yüzyılın ikinci yarısında, öncelikle tarihi, kültürel ve ilmi alanlarda başlayan, 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren siyasi temelde ele alınan ve nihayet II. Meşrutiyet ile teşkilatlı hale gelen, hayatın her alanında Türk milletine

hizmet etmeyi kendine şiar edinmiş bir ideoloji olarak tanımlamıştır (Akçura, 1981, ss. 40-188).

İkinci Meşrutiyet dönemi öncesinde daha çok tarih, dil, kültür ve edebiyat alanlarında kendini gösteren Türkçülük, bu dönemden itibaren siyasi ve fikri bir düşünce ekolü haline dönüşmüştür. Bu akım, ortaya çıkışının hemen ardından edebiyatçılar ve aydınlar üzerinde derin bir etki yaratmış, Kuvayı Milliye ruhunu besleyerek Cumhuriyet döneminde de oldukça etkin bir rol oynamıştır (Kabaklı, 2020, ss. 346-347).

Türk Milliyetçiliğini tanımlamak sınırlarının belirsizliği nedeniyle güçtür. Türk Milliyetçiliği tanımları dönemsel ve koşullara bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Yıldız Akpolat Türk Milliyetçiliği anlayışlarını genel hatlarıyla sınıflandırmış ve bu çabaya ortak olmuştur. Akpolata göre; “*Türküm, İslamım ve Çağdaşım*” diyen Ziya Gökalp’in yaklaşımı, Türk-İslam sentezinin temelini oluşturduğu söylenebilir. Uluslararası bağlamda, Atatürk’ün bağımsızlık hareketini başlatmasıyla, laik ve ulus temelli Türk kimliğine yönelik bir yönelim ortaya çıkmış, bu kimlik “*Batılı ve Türk vatandaşı olmak*” şeklinde ifade edilmiştir. Ancak, dinamik toplumsal koşullar ve gerçeklikler, Türk Milliyetçiliğinin ortamını ve kapsamını çeşitlendirmiştir. Tarihsel süreçte, 1940'larda Nihal Atsız'ın öncülüğünde gelişen İrkçı Türkçülük bu bağlamda önemlidir. Sonraki dönemlerde, 1960'lara gelindiğinde, Necip Fazıl'ın liderlik ettiği Türk-İslam kimliğinin yeniden uyanışı üzerinde durulabilir. 1970 ve 1980'lerde ise, Ahmet Arvasi, Ahmet Kabaklı, İbrahim Kafesoğlu, Erol Güngör ve Mehmet Kaplan gibi isimlerle özdeşleşen Türk-İslam Sentezi veya ülkücü ve muhafazakâr milliyetçilik anlayışları öne çıkmıştır (Akpolat, 2016, s. 94). Görüldüğü üzere Türk Milliyetçiliğini kategorilere ayırdığımızda dinin kendisinde konumlanışına göre çeşitlenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN SERENCAMINDA DİN

2.1. Türk Milliyetçiliğinin Doğuşunda Din

Milliyetçilik ve din arasında imgelerden simgelere, törenlerden ayinlere, totemlere, tabulara, törelere, kutsal mekanlara, kurbanlara kadar uzanan geniş bir alanda oldukça yaygın bir ilişkinin varlığı bilinmektedir (Bora, 1998). Din ile milliyetçilik ilişkisi kendini pek çok kültürde başka şekillerde göstermektedir. Birçok araştırmacının bu kuvvetli ilişkiye örnek göstermek için; Yahudiliğe, Yunan ulusunun inşasında oynadığı rolle Ortodoksluğa, İrlanda, Polonya ve hatta Latin Amerika milliyetçiliğini besleyen ve büyüten yönüyle Katolikliğe, Alman milliyetçiliğinin altyapısını hazırlayan Protestanlığa, Arap milliyetçiliğini besleyen İslam'a, Boşnak ve Malay kimliğini var eden 'Müslümanlığa' dikkat çekmeleri boşuna değildir. Bu ilişkiyi dinin yeni bir biçim kazanması olarak değil de formunun ve dilinin seküler bir kalıpta şekillenmesi olarak görenler olmuştur. Bunun yanında Hayes milliyetçiliği zaman zaman 'tam bir din' biçimine büründüğünü söylemiş, Tanıl Bora ise 'seküler bir inanç sistemi' olduğunu iddia etmiştir (Akgün & Çalış, 2002, s. 578).

Modernleşme ile bahsedebildiğimiz Türk Milliyetçiliğinin de bahsi geçen milliyetçiliklere benzer yanı vardır. Geleneksel kültürü oluşturan dinsel formlar Türk Milliyetçiliğinin oluşumunda da etkili olmuştur. Din Osmanlı'da devletin ve iktidarın dayanağı olarak zaten yüzyıllardır kullanıldığı için, Türkçülüğün oluşum aşamasında İslamcılıkla gözle görülür bir aynılık söz konusudur. İktidarın meşruiyet kaynağı olan din ile millet arasındaki ayrım Türk Milliyetçiliğinin gündemine çok sonradan girecektir. Hatta konu modern Türkiye'nin kuruluşu bağlamında yapılan tartışmalar ekseninde anlam kazanarak gündeme gelecektir. Bu tartışmalarda bile millet kavramının dinsel içeriğinden istifade edilerek konuya giriş yapılacaktır. Zamanla İktidar biçim ve içerik olarak değiştikçe millet kavramının seküler mahiyeti ön plana çıkacaktır (Yıldız, 2001b, s. 16).

Türk Milliyetçiliğinin bugün için yadsınamaz bir gerçekliğe sahip olsa da ortaya çıkışı çok eski tarihlere rastlamaz. Türk Milliyetçiliğinin ilk formülasyonları ile 1923'te ulus devletin kuruluşu arasında neredeyse çeyrek yüzyıl vardır. O nedenle Türk Milliyetçiliğini anlamak için Osmanlı Devleti'nin yıkılışı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna bakmamız

gerekir. 19.yy'ın başlarında pek çok etnik unsuru bünyesinde barındıran Büyük Osmanlı İmparatorluğu diğer imparatorluklar gibi 'milliyetler' sorunundan kaçamamıştır. Başta Hıristiyan halklar olmak üzere milliyetçilik rüzgârı imparatorluk içindeki halkları etkilemiş merkezi otoriteye karşı ayaklanmalar başlamıştır. Bu halkların içinden önce özerkliklerini sonra bağımsızlıklarını alan Sırp ve Yunanlar ilk ayaklanan milletlerdir. Onların ardından Makedon, Bulgar, Ermeni milliyetçilikleri baş göstermiştir. Tüm bu ulusal bağımsızlık hareketlerine bakıldığında hepsinde ortak iki nokta göze çarpar: Birincisi bu halklar kendi tarihleri ve milliyetleri ile ilgili bilincini korumuş bir etnik çekirdeğe sahiptirler. İkincisi bu halklar Avrupa'daki dönüşen düşüncelerden haberdar kültürel özerklik veya bağımsızlık talep edebilen bir ulusal burjuvazi sahibidirler. 19.yy'ın sonlarında gelindiğinde milliyetçilik rüzgârı bu sefer Osmanlı Devleti içindeki Müslüman halkları etkilemeye başlamıştır. Buradaki sıralama da şöyledir: Önce Arnavutlar, sonra Araplar ve Kürtler, en sonunda da Türkler. Zamandizinsel olarak bakıldığında Türkler, milliyetçiliğin etkisine girmiş imparatorluğun son halkı olmuştur (Georgeon, 2006, ss. 1-2).

Türk Milliyetçiliğinin ilk nüveleri siyasi sahadan önce kültürel sahada karşımıza çıkmaktadır. Şinasi'nin 1849'da yalnızca Türkçe kelimeler kullanarak yazmayı denemesi, Ziya Paşa'nın Türklerin esas şiirinin halk edebiyatında aranması gerektiği görüşü ile ilk defa edebiyat alanında Türkçü çabalardan bahsedebiliriz (Eroğlu, 1992, s. 53).

Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa Türk Diline ilişkin lügatler hazırlamışlardır. Bu da dilin Türk Milliyetçiliğinde önemli bir yere sahip olmasına sebebiyet vermiştir. 1897'de ise Mehmet Emin Yurdakul 'küçük çaplı bir edebi devrim.' -ki bu küçük çaplı edebi devrim siyasi bir devrime gebedir- diye bahsettiği *Türkçe Şiirler* adını verdiği bir derleme neşretmiştir. Bu gelişmelere nazaran Türkçülüğe daha büyük katkı olarak 19.yy'da Avrupa'da başlayan, Türkiye'ye uyarlanan Türkoloji çalışmalarından bahsedebiliriz. Türkölüğü İslam'dan ayırarak, Türklüğe ilişkin laik bir bakış açısının gelişmesinde Türkoloji'nin etkisi büyüktür (Georgeon, 2006, s. 76).

Türk Milliyetçiliğinin doğuşuna dair bahsetmemiz gereken bir diğer mesele Türk Milliyetçiliğinin gelişimi ile Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya'daki ilerleyişi arasında bir paralellik bulunmasıdır. 18. yy. ortalarından itibaren gittikçe gerginleşen Rus Çarlığı ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin birbirini 'öteki' olarak kodlama eğilimi, sonraki dönemde milliyetçi düşüncenin kıvılcımdan formlaşma biçimlerinin gözlenmesine sebebiyet vermiştir (Buçukcu, 2020, s. 149).

Fakat tüm bunların yanında Türk Milliyetçiliğinin siyasi olarak 2. Meşrutiyet döneminde geliştiğini söylemek daha doğru olacaktır. 1908’de Türk Derneği’nin kuruluşu, 1912’de Türk Yurdu dergisinin yayımlanmaya başlaması, 1912’de Türk Ocakları’nın kuruluşu 1908 Devrimi sonrası ortaya çıkan gelişmelerdir. Bu süreçte Türk Milliyetçilerinin vatan vurgusu, Türklerin yaşadığı geniş bir coğrafyayı içerdiği söylenebilir (Berkes, 2022, s. 401). Öner Buçukcu da Balkan Harbi’nin Türkçülüğün gelişimi üzerinde etkili olduğunu savunur. Balkan Savaşları Osmanlı Devleti’nin daha homojen bir nüfus yapısına sahip olmasına sebep olurken bir yandan da keskin hatlara sahip milliyetçilik anlayışını gelişmesine zemin hazırlamıştır. O yüzden Türkçülük için, 19.yy’dan Balkan Savaşları’na kadar kültürel bir izlenime sahip iken Balkan Savaşları’ndan sonra siyasal vasfının çok daha belirgin bir hal aldığı söyleyebiliriz. Türkçülüğün ilk derli toplu metni Yusuf Akçura’nın kaleme aldığı Üç Tarzı Siyaset’in entelektüel camiada görünür olduğu dönemin de Balkan Harbi yıllarına rastlaması bu tezi destekler niteliktedir (Buçukcu, 2020, s. 149).

Georgeon’a göre Yusuf Akçura’nın ilk kez 1904’te Kahire’de Türk adlı gazetede neşredilen, İstanbul’da neşredilmesi ise 1911’i bulan ‘Üç Tarzı Siyaset’ adlı çalışması Türkçülüğün manifestosudur (Georgeon, 2006, s. 23). Akçura’nın milliyetçiliğini şekillendiren unsurların başında Osmanlılık gelmektedir. Fakat Akçura milliyet fikrinin ortaya çıkması sonrasında dinler arasında bir husumetin de peyda olması ile İmparatorluğu Osmanlılık etrafında birleştirmenin mümkün olamayacağını düşünmektedir. ‘Üç Tarzı Siyaset’ metninde de esas olarak bu konuyu tartışmaktadır. Akçura makalesinde İslamcılık, Türkçülük ve Osmanlılığı değerlendirmekte ve bu fikir akımlarının kolaylaştırıcı ve zorlaştırıcı etmenlerini ortaya koymaktadır. Akçura İslamcılık ve Türkçülük arasında bir tercihte bulunmamış fakat Osmanlılığı tatbiki imkânı kalmamış boşuna bir çaba olarak görmüştür. İslamcılık ve Türkçülük arasındaki tercihi kendi yapmamış, değerlendirmeleri sonucunda okuyucuya bırakmıştır. Fakat metinde sunulan Türkçülüğün imkanları ve Akçura’nın bilinen din algısı, durumu bizler için açık edecektir. Akçura, modern dönemde dinin etkisinin azaldığını öne sürmekte ve dinlerin ancak etnik unsurlarla bütünleştiği takdirde, bu unsurlara destek sağlayarak ya da onlara hizmet ederek siyasal ve toplumsal önemlerini sürdürebileceklerini savunmaktadır (Akçura, 1976, ss. 34-36).

2.2. Türk Milliyetçiliğinin İlk Safhasında Din

Türk Milliyetçiliğinin ilk safhasını Ziya Gökalp’in formüle ettiği milliyetçilik formu ile başlatabiliriz. Çünkü Akçura ilk kez milliyetçilikten bahsettiğinde politik anlamda itibar

görmemiş düşün dünyasında tartışılan bir fikir olarak kalmıştır. Akçura'nın fikirleri, seküler bir millet fikrinin Türk aydınının zihninde gelişmeye başlaması sürecinde ancak önemszenmiştir (Copeaux, 2006, s. 42). Akçura'nın dini tam olarak dışladığını elbette söyleyemeyiz fakat etnik vurgusu yoğun bir milliyetçilik anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Akçura'nın milliyetçilik anlayışı Türk aydını üzerinde etkisini günden güne arttıracak Osmanlı düşünce dünyasında yeni tartışmaları beraberinde getirecektir. Bu tartışmaların temel nedenlerinden biri, Osmanlı Devleti sınırları içinde, Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısıyla etkileşim halinde gelişen Türk Milliyetçiliğinde etnik vurguya yeterince yer verilmemesidir. Osmanlı entelektüeli Süleyman Nazif'in şu sözleri, bu bağlamda dikkate değerdir: “*Önce Müslüman, sonra Osmanlı, en son Türküm. Kız kardeşimi Müslüman olmayan Türk'e vermem de Türk olmayan Müslümana veririm.*” (Öğün, 1995, s. 194)

Türkçülük akımı ile belirgin hale gelen etniklik tartışması Osmanlı düşün dünyasında çözülmesi gereken bir sorunu beraberinde getirmiştir. Bu meselenin sorun teşkil etmesi, Osmanlı Devletinin kozmopolit etnik yapısı göz önüne alındığında gayet anlaşılırdır. Böyle bir iklimde etnikliğin nasıl ve nereye konumlandırılacağı bir problem olarak baş göstermiştir. Bu tartışmanın artık şiddetlenmeye başladığı bir dönemde Ziya Gökalp Türk Milliyetçiliğini, etnik temelden ziyade kültürel temele yaslayan işlevsel bir terkip ile çıkagelmiştir. Bu anlayış tarihsel süreç içinde etkisini sürdürmüş ve bugün dahi sürdürmektedir. Gökalp milleti; irki, kavmi, coğrafi, siyasi bir zümre olarak değil “*dilce, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir topluluktur.*” şeklinde açıklamıştır. Etnikliğin nereye konumlanacağı problemi Ziya Gökalp'te çözülmüştür. Etnik bir homojenlik arayışına girilmemiş kültür temelli bir düşünce sistemi geliştirilmeye çalışılmıştır (Gökalp, 2010, s. 10). Gökalp bulduğu tertibi şu şekilde açıklamıştır:

“*Filhakika, atalarda şecere aramak lazımdır, çünkü bütün meziyetleri şevki tabiiye müstenit ve irsî olan hayvanlarda ırkın büyük bir ehemmiyeti vardır. İnsanlarda ise ırkın içtimai hasletlere hiçbir tesiri olmadığı için şecere aramak doğru değildir. bunun aksini meslek ittihaz edersek, memleketimizde münevverlerin ve mücaridlerin birçoğunu feda etmek iktiza edecektir. Bu hal, caiz olmadığından 'Türküm' diyen her ferdi Türk tanımaktan, yalnız Türklüğe hıyaneti görülenler varsa cezalandırmaktan başka çare yoktur.*” (Gökalp, 1923, s. 35)

Uriel Heyd'e göre Ziya Gökalp Yusuf Akçura'nın aksine İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük arasında bir seçim yapmamış her birinde uygun gördüğü değerleri alıp kendi

terkibini oluşturmuştur. Gökalp “*Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim.*” ifadesinin Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak şeklinde terkibini yapmıştır (Gökalp, 2010, s. 17). Burada bir uyumun yanında birbirlerini tamamlayan kavramlar vardır. Gökalp bu ayrımı ulusal kültür, dinsel topluluk ve uluslararası uygarlık arasındaki ayrıma dayandırmaktadır (Heyd, 1979, ss. 173-174).

Gökalp’ın milliyetçilik anlayışında dinin konumu tartışmaya değer bir konudur. Zira Gökalp’ın görüşlerinde dinin konumlanması Türk düşün dünyası için bir kırılma niteliğindedir ve kendinden sonraki Türk milliyetçiliklerini etkileyecektir. Gökalp’ın milliyetçiliğinin İslamiyeti dışlamadığı aşıkardır. Dönemin batılılaşma, İslam’ın siyasal formu üzerinde kafa yorma, modernleşme, etnik anlamda Türkçülük gibi daima birbirini dışlayarak tartışılan kavramlarını Gökalp bir arada değerlendirmiş ve birbirinin ayrılmaz parçaları olarak görmüştür. Gökalp bunu şu şekilde formüle etmiştir: “*Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim.*” (Gökalp, 2010, s. 17)

Uril Heyd, Gökalp’ın çözümlerinde dine merkezi bir rol vermediğini iddia eder. Türklük ve Batı medeniyeti arasında bir yerlere konumlandığı İslamiyet’in belli belirsiz olduğunu söyler. Heyd’e göre İslamiyet’in Gökalp’ın tezinde olmasının sebebi Osmanlı İmparatorluğu’nun doğal sürecinde var olmasıdır. İmparatorluk dağıldıkça Gökalp’ın düşüncesinde de İslamiyet’in etkisi azalacaktır. Bu görüşler elbette tartışmaya açıktır. Gökalp’ın düşüncelerini derli toplu bir şekilde ortaya koyduğu metni, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türk Yurdu dergisinde büyük ölçüde yayımlanmış makalelerden oluşmaktadır. Bu yazılar savaşın bitimine yakın bir zamanda 1918 yılında neşredilmiştir. Bu dönemde Araplar halifenin çağrısına cevap vermemiş, Osmanlı’nın nüfus yapısı da büyük ölçüde homojenleşmiştir. Fakat Gökalp makalelerini kitaplaştırmaktan vazgeçmemiştir (Buçukcu, 2020, s. 158). Üstelik Gökalp’ın terkibinde Müslüman ve Türk olmayan unsurların İmparatorluktan kopmalarını önlemek şeklinde özetlenebilecek siyasal bir kaygının varlığından da bahsedilebilir (Sarımay, 2004, ss. 174-175). Esasında Gökalp Türkçülüğünün merkez noktasında olan hars, İslam’ı da içinde barındırır ve İslamsız düşünülemez. İslam’ın bu terkipte ne derece merkezi bir noktada durduğu tartışılır fakat varlığı tartışılmaz.

“Balkan muharebesi Avrupa vicdanının bugün bile Hristiyanlık vicdanından başka bir şey olmadığını gösterdi. Türklerin de vicdanları incelenirse görülür ki bir Türk; kızını bir Arap’la bir Arnavut’la evlendirebilir fakat asla bir

Finlandiyalıyla, bir Hıristiyan Macar'la evlendiremez, bir Budist Moğolun, bir Şamani Tunguz'un kızını da İslam yapmadan alamaz" (Gökalp, 1923, s. 16).

2.2.1. Cumhuriyet Öncesi

İlk dönem Türk milliyetçileri için Osmanlıcılığın kültürel etkisi altında olduklarını söyleyebiliriz. Burada dikkate almamız gereken nokta; ilk dönem Türkçüleri, yeni bir devlet kurmaktan ziyade Osmanlı Devleti'ni bir ulus devlet haline getirmek üzerine tartışmışlardır. Osmanlıdan bakiye Türk ve Müslüman kimliği çevresinde oluşturulacak bir ulus fikri düşüncelerinde merkezi bir noktaya oturmuştur. Bu kültürel bakiye Türkçüler için Türkçülüğü savunurken İslami unsurlarla savunmayı zorunlu kılmıştır. Türkçülükten bahsedemediğimiz hemen bir önceki dönemde, 1860'lı yıllara kadar Osmanlıcılığın karşısında yalnızca İslam dünyasını birleştirmeyi hedefleyen, yalnızca din olmaktan çıkıp siyasi forma bürünen İslamcılık da Osmanlı Devleti için bir kurtuluş reçetesi sunabilecek temel siyasi ideolojilerden biri olarak görülmüştür. İslamcılık o dönemde *Basiret Dergisi* ile taban bulmuştur. Osmanlı aydınları içerisinde Sait Halim Paşa, Musa Kazım, Mehmet Akif Ersoy, Şemsettin Günaltay gibi isimler bir ideoloji olarak İslamcılığı savunmuşlardır (Çilliler, 2015, s. 56).

İslamcılık ortaya çıkışından sonra ikinci Abdülhamit tarafında da siyasi ideal olarak kabul edilmiştir. Osmanlılıkta vurgu yapılan, devlet tebaası olan her milletin eşit olduğu anlayışına İslamcılıkta karşı çıkmıştır. Balkan savaşlarının başlarında kademeli olarak elden çıkan Balkan topraklarından gelen Müslüman halk Osmanlı topraklarındaki Müslüman nüfusu arttırmış İslamcıların elini güçlendirmiştir. Fakat tüm Müslümanları Hilafet çatısı altında toplamayı hedefleyen İslamcılığa, Arapların ve Arnavutların ayrılıkçı hareketleri darbe vurmuş ve bu ideoloji de başarısızlığa uğramıştır. 1908'de İkinci Meşrutiyet dönemi ile ne İslam birliği için, ne de Osmanlı milletlerinin birliği için imkân kalmamıştır. Osmanlılık ve İslamcılığın bir çare olarak görülemeyeceği anlaşıldığında Türk unsurların temel alındığı Türkçülük itibar görmeye başlamış ve taraftarları artmıştır. Bilhassa İttihat ve Terakki tarafından desteklenmesi Türkçülüğün görünürlüğünü arttırmış, Türkçülük, örgütlenmeler ve Türkçü yayınlar ile ideolojik olarak güçlenmiştir (Aksakal, 2015, s. 208).

Türk Milliyetçiliğinin tarihsel sürecinde, dinin rolünün ve etkisinin en iyi gözlemlenebileceği dönemlerden biri, İkinci Meşrutiyet devrinde ortaya atılan fikirler ve bu dönemde yaşanan tartışmalardır. Bu dönemde Türkçülük ve İslamcılık, başlangıçta birbirinden ayırt edilmesi zor iki ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak zamanla bu

ikilik daha belirgin hale gelir ve İslamcılığa alternatif bir düşünce olarak şekillenen Türkçülüğün sınırları netleşmeye başlar. 1904 yılında Yusuf Akçura'nın görüşleri ciddi bir tepki ile karşılaşmazken, 1908 sonrasında Türkçü yayınlarda dil, ırk ve kan gibi etnik kavramlara yapılan vurgu, dönemin İslamcı aydınlarının da dikkatini çekmiştir. Bu aydınlardan Babanzade Ahmet Naim ve Süleyman Nazif, sırasıyla *Sebillürreşad* ve *İçtihat* dergilerinde yayımladıkları yazılarla, günümüzde de İslamcılar ve Türkçüler arasında süregelen 'İslam'da kavmiyet davası' tartışmasını gündeme taşımışlardır. Türkçüleri, İslami olmayan unsurlar üzerinden siyaset yapmakla ve Müslüman topluluklar arasındaki kardeşliği zayıflatmaya çalışmakla suçlamışlardır. Ahmet Naim, milliyetçiliğin şeriata aykırı olduğunu ileri sürerek, İslam'ın milliyetçiliği reddettiğini açıkça belirtmiştir. Buna karşılık, din eğitimi almış bir isim olan Ağaoğlu Ahmet, milliyetçiliği İslam ile uzlaştırmaya çalışmıştır. Ona göre İslam, milliyeti değil, aşiretçilik ve kabileciliği reddeder. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ilk amacının Arap milletinin birliğini sağlamak ve millet temeline dayalı bir İslam toplumu kurmak olduğunu savunur. Ağaoğlu Ahmet, İslamcılarının iddialarının aksine, bir millete hizmet etmenin aynı zamanda İslam'a hizmet etmek olduğunu dile getirmiştir (Öznur, 2001, s. 118).

Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği kitabı ile dikkat çeken araştırmacı Masami Arai'ye göre; İkinci Meşrutiyet döneminde Türkçülerin talepleri, günümüzde 'radikal' olarak nitelendirilen bazı İslamcı grupların İslam tasavvurundan bile daha köktenci bir din anlayışına dayanmaktadır. Arai, bugünün reformist İslamcılarını ile o dönemin Türkçüleri arasında çok az farklılık olduğunu söylemiştir. Arai'nin keskin bulduğumuz yorumu bu noktada dikkat çekicidir. Yine Arai'ye göre; Türkçülerin, özellikle *Sebillürreşad* aracılığıyla İslamcılarının kendilerine yönelttiği eleştirilere sadece *Türk Yurdu* dergisinde yanıt vermekle kalmayıp, ayrıca *İslam Mecmuası* adıyla bir dergi çıkarmaları da dikkat çekici bir gelişme olarak kaydedilmelidir. Bu dergi, İslamcılarının iddia ettiği gibi dini hayata katkı sağlama amacı güder ve 'dinli bir yaşam, hayatlı bir din' sloganıyla modern sorunlara İslami çözümler ararken aynı zamanda Türk-İslam sentezine doğru adımlar atılmasını hedefler. Bu bağlamda Türkçe ezan, dua dilinin Türkçeleştirilmesi, Kur'an tercümeleleri ve fikhin sosyolojiyle güncellenmesi gibi konular gündeme getirilmiştir. Asıl amaç, seküler bir yaşam tarzı yerine İslam'ın modern dünyayla bağlarını güçlendirmektir. *İslam Mecmuası* yazar kadrosu ve yöneticilerine bakıldığında, pek çoğunun dini eğitim almış olması ve yazılarında sergilenen düşünceler nedeniyle İslamcılık ile Türkçülük arasında net bir ayırım yapmak zorlaşmaktadır (Arai, 2016, ss. 127-131).

Bu aşamada İslamcılık ve Türkçülük arasında fikri ayrılıklarından daha ziyade ileride gözlemleyeceğimiz ideolojik çatışma ve kamplaşmaların temelleri atılıyor. Bu iki ideolojinin fikirlerinde karşıtlıklardan daha çok belki de yarılmalarından söz etmek gerekir. Yusuf Akçura'nın Üç Tarzı Siyaseti ve üzerine yazılan şerhlerle başlayan Türkçü neşriyat , ortaya konulan teşebbüsler ve kurulan cemiyetlerle Türkçülüğün sınırları belirdikçe yarılma daha net gözlenecektir. İdeolojik yayılmanın siyasal alana yayılması İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu ve iktidarı doğrudan ele alışlarıyla birlikte had safhaya ulaşacaktır. Türkçülük artık her alanda güçlü bir rakip olarak İslamcılığın karşısına çıkacaktır. Sultan Abdülhamit'in İslamcılık ideolojisinin yerini Türkçülük doldurmaya başlayacaktır. Türkçülük İttihat ve Terakki vasıtasıyla iktidarı tattıkça, zaten bünyesinde bulundurduğu devlet unsurunu hızla mevcut sistemle içselleştirecektir. Kısa sürede ilişkiye aşkın bir boyut katarak devleti tamamen kutsallaştıracaklardır (Akgün & Çalış, 2002, s. 593).

2.2.2. Erken Cumhuriyet Dönemi

Türkçülüğün devletle ilişkisinin başlangıç yılları Cumhuriyetin ilk yıllarıdır. İslamcılarla Türkçülerin arasındaki sadece fikri değil, örgütlenme, eylem ve söylem tarzında ortaya çıkacak farklılıkların temelleri yine o yıllarda atılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşu ve onu takip eden sekülerleşme hareketleri Türk Milliyetçiliğinin serencamında İslam'ın etkisini azaltmıştır. Bu dönemde devlet kavramı Türk Milliyetçiliğinin asli bir unsuru haline gelirken, modern devleti kuranlar önce İslamcılıkla sonra dinle irtibatlarını iyiden iyiye koparma gayretine girmişlerdir. Devrimlerle birlikte her alanda yoğun bir şekilde dini dahil etmeksizin kurumsallaşma politikası güdülmüştür. Dinin kamusal alandaki görünürlüğünü azaltmanın yanı sıra özel yaşam alanında da ciddi anlamda uzaklaşma süreci yaşanmıştır. Bu durum devletin ciddi biçimde İslami politikalarla ve İslamcılarla hesaplaşmaya başladığı şeklinde yorumlanabilir. Bu süreç Cumhuriyetin tek partili dönemine denk düşmektedir. Bu gelişmeler ilk defa Türkçülükle İslamcılık arasındaki bağı fiili olarak neredeyse koparmıştır .

1930'lu yıllara gelindiğinde tamamen din dışı bir içerikle tanımlanan millet ve milliyetçik kavramları, mekânsal ya da medeni Milliyetçilik sınırlarını zorlayarak zaman zaman katı bir etnisite şeklini de alırken artık İslamcılığın hiçbir baskısını hissetmez. Türkçülerin pek çoğu da bu dönem içerisinde bir yandan içeride yapılan şeyleri meşrulaştırıp Türklüğü yalnız soy ve kan bağına indirirken diğer yandan Avrupa'da yükselen yabancı düşmanlığına sahip çıkmaktadır (Landau, 1999, s. 183).

Tanıl Bora milliyetçilikle alakalı bahislerde bu ideolojinin büyük ölçüde beka kaygısı içerisinde şekillendiğinden bahseder. Kemalizm'in milliyetçilik anlayışının da dağılan imparatorluğun yıkıntıları üzerine kurulması dolayısıyla beka söylemini kullandığını söyleyebiliriz. Bu söylem; hem bütünleşik muhalefetsiz siyasal ve sosyal bir kütle yaratılmasını kolaylaştırmış hem de yeni devletin ihtiyaç duyduğu ideolojik yakıtı sağlarken diğer taraftan da Kemalizm'e eklenen milliyetçilik, Osmanlı dönemindeki düşünsel gelişkinliğin çok gerisine düşmüştür. Tek boyutlu ve ufuksuz, otoriter bir yönetim biçiminin soğuk ideolojisi halini almıştır. Yukarıda geçen Güneş Dil Teorisi, Türk Tarih Tezi gibi derinliksiz, siyasal angajmanları ve sosyal mühendislik boyutları baskın uğraşlar bazı milliyetçi aydınların tepkisini çekmiştir. Burada Georgeon'un sözünü aynen aktarmak faydalı olacaktır. *“Türkler geçmişi kazandıkça anavatanlarından uzaklaşıyordu.”* (Georgeon, 2006, s. 4). Bu bakışa sahip aydınlar ile de rejimin arası açılmıştır. Burada Zeki Velidi Togan ve fikirleri anmak gerekecektir:

“Tarihi devirlerde tahavvüllere maruz kalan origine ethnique manasına gelen, soy birliğini milleti teşkil eden unsurlardan sayıyorsak da diğerlerine faikiyet iddiasında bulunan antropolojik race-ırk prensibini hiçbir zaman kendi milli teşekkülünde müteessir bir faktör saymamıştır. Türk harsına tereddütsüz ve nihai olarak iltihak edenler de Türk milletinin bir parçası olarak görülmektedir” (Togan, 1970).

2.3. Türkçülüğün Sınırlarının Netleşmesi

Modern Türkiye'nin geçirdiği değişim sürecini dikkatlice izleyen ve bu süreçten etkilenen Nihal Atsız bağlamında, Türkçülüğün 1923 sonrasındaki dönemde İslam ile olan bağlantısının giderek zayıfladığı söylenebilir (Landau, 1999, s. 298). Bu dönemde Türkçülerin bir kısmı ve İslamcılık, birbirine zıt cepheleri temsil etmişlerdir. Anca İslamcılık, o dönemde pek belirgin bir şekilde görünmemektedir. Öte yandan, Türkçülüğün 1945 sonrasında benimsediği biçim dikkatle incelendiğinde, bu iki ideoloji arasındaki ayrılığın geçici bir durum olduğunu gözlemlemek mümkündür. Türkçülüğün, özellikle Soğuk Savaş dönemiyle ve Türkiye'deki çok partili siyasi yaşamla üstlendiği rol ile geliştirdiği söylem dikkate alındığında, İslamcılık ile İkinci Meşrutiyet döneminde yaşandığı iddia edilen iç içelik yeniden gündeme gelecektir.

Erken Cumhuriyet dönemi boyunca milliyetçilik, halkçılık gibi homojen bir toplum oluşturmayı amaçlamış ve farklılıklara karşı bir duruş sergilemiştir. Bu bağlamda; Cumhuriyet ile milli birlik ve bütünlüğü vurgulayan, rasyonel ve laik bir siyasi toplum, milliyetçiliğin temel koşulu haline gelmiştir. Resmi milliyetçilik olarak da adlandırılan bu yaklaşım, Ahmet Yıldız tarafından 'etno-seküler milliyetçilik' terimiyle tanımlanmış ve dinin bu anlayıştan dışlandığı ileri sürülmüştür. Bu milliyetçilik anlayışına göre, devlete vatandaşlık bağı ile bağlı, Cumhuriyet idealini benimseyen ve Batılı Türk kültürünü kabul eden herkes Türk olarak kabul edilmektedir (Yıldız, 2001b, s. 203).

Bu dönemi izleyen yıllarda Türk milliyetçisi aydınlarının farklı milliyetçilik yorumları önemli gelişmeler arasında yer almıştır. Bu yorumlardan en fazla etki yaratanı, Dr. Rıza Nur'un öncülüğünde, özellikle 1940'larda Hüseyin Nihal Atsız'ın liderliğini yaptığı milliyetçilik anlayışı olmuştur. Atsız, İslamiyet'ten önceki Türk tarihine sıkça atıfta bulunarak millet kavramını esas olarak ırk temeline dayandırmış ve milleti, öncelikle aynı soydan olma ilkesi üzerinden tanımlamıştır. Bu ideolojiyi siyasal kanallar aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırma imkânı bulamayan isimler, düşüncelerini çıkardıkları yayınlar aracılığıyla kamuoyuna aktarma çabası içerisine girmişlerdir. Bu yayınlardan bazıları, Hüseyin Nihal Atsız tarafından çıkarılan *Atsız Mecmua* (1931), *Orhun*(1933), *Bozkurt* ve *Orhun*(1940) dergileri; ayrıca Dr. Rıza Nur'un yayımladığı *Tanrıdağ*(1942) ve Remzi Oğuz Türkkkan'ın çıkardığı *Gökbörü* (1942) olarak sıralanabilir (Aşık, 2020, s.54). Yükselen soy esasına dayalı milliyetçilik anlayışıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile terk edilen Pantürkizm ve Turan fikirleri yeniden gündeme gelmiştir.

Tek parti döneminde resmen her konuda bir Türkleştirme politikasının uygulandığı, bununla uluslararası konjonktürle ilgili olduğu İtalyan ve Alman uygulamalarının devletin Türkleştirme politikasını etkilediği bilinmektedir (Koçak, 1999, s. 321). Ancak Türkleştirme sürecinin hem kutsallık hem de etnik sınırları çok da ileri götürülemeyecektir (Ahmet Yıldız, 2001, p. 185). Uluslararası politikalara duyarlı olan devletin Türkçülükle olan ilişkisi, 1944 yılında kesintiye uğrayacak ve bu dönemde her açıdan Türkçülüğe yakın duruş sergileyen devlet, bu sefer Türkçüleri kontrol altına alma çabasına girecektir (Landau, 1999, s. 243). Bu sürecin anlaşılmasında ve Türkçülüğün durumunun tespitinde bakılacak en önemli isim Nihal Atsız olmalıdır.

2.3.1. Türkçü-Turancı Milliyetçilik

Atatürk döneminde hoş karşılanmayan ve nadir görülen Turancı eylemler ve düşünceler İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla uygun politik koşullarına kavuşmuştur (Koçak, 2022, s. 602). Özellikle Sovyet-Alman cephesinin açıldığı Haziran 1941 sonrasında, Türkçülüğün Alman faşizmi ile olan bağlantıları tartışılmaya başlanmıştır. Türkçü yayımlar, savaşla birlikte entelektüel ve bilimsel ilgilerden propagandaya yönelmeye, entelektüel yapılaşmadan politik bir işlevselliğe evrilmeye başlamıştır. Bu dönemde, devlet içinde Alman yanlısı propaganda yürüten ve Nazilerle yarı resmi fiili ilişkiler kuran, ordu ve hükümet içerisinde lobiler oluşturan Türkçüler, Nuri Killigin, Ali İhsan Sebis ve Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet gibi isimlerle etkin bir rol oynamışlardır. İkinci Dünya Savaşı ve Alman zaferleri, Türkçü dergi ve yayınlarda milliyetçiliğin hümanizm karşısındaki anlamlı ve yaşamsal temelleri üzerinde yoğunlaşan vurgularla ele alınmıştır. Milletlerin genişleme kapasitesi ve büyük nüfuzlu millet olma idealinin, Alman zaferleri bağlamında sürekli dile getirildiği görülmektedir. Savaşın başlangıcında, milliyetçilik ile insaniyetçilik arasındaki gerilimde belirginleşen ideolojik kutuplaşmalar, özellikle Alman-Sovyet cephesi ile Cumhuriyet tarihinin en yıkıcı ideolojik çatışması olan faşizm ve komünizm mücadelesinde kendini göstermiştir. Türkçülerin sola karşı kullandıkları dil, en sert halini almış ve bu ideolojik üstünlük, 1942 Ağustos'unda başbakanlığa atanan Şükrü Saracoğlu'nun "*Türk'üz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız; bizim için Türklük, bir kan meselesi olduğu kadar bir vicdan ve kültür meselesidir.*" şeklindeki ifadeleriyle zirveye ulaşmıştır (Ertekin, 2022, s. 367).

Çok geçmeden 1943 yıllarının başlarında Türkçü düşünce etkisini kaybetmeye başladı. 1944 yılına gelinirken Almanya'nın artık yenileceği anlaşılınca devlet ile Türkçülerin arası iyiden iyiye açıldı. İnönü İkinci Dünya savaşı sırasında verdiği bütün söylevlerinden farklı olarak ilk defa Türkiye'deki Irkçılık-Turancılık tehlikesine ve Türkçülerin yabancı ajanlığı yaptıklarına değinen bir söylev verdi. İnönü 19 Mayıs 1944'te verdiği bu söylevle dış politikaya dair mesaj da vermiş oldu. 'Kültürel sadakat' 'eşitlik, vatanseverlik' 'müşterek vatan' vurguları ile bir milliyetçilik tarifi yaparak Turancılık ve ırkçılık düşüncelerini mahkûm etti ve Türkçülerin yargılanmalarını başlattı (Koçak, 1999, s. 220).

Milli Şefin Türkçüleri mahkûm etmeden önceki olaylara ve bu olayların arka planlarına dikkat etmek önemlidir. Dönemin önde gelen Türkçülerinin yer aldığı ve Türkçülük ile Turancılık davasında önemli bir konuma sahip olan Orhun dergisinin 1 Mart

1944 tarihli 15. sayısında Nihal Atsız, Başvekil Şükrü Saracoğlu'na ilk açık mektubunu yayımlamıştır. Atsız, bu mektubunda Saracoğlu'nun 1942 yılında Meclis kürsüsünde sarf ettiği "Biz Türk'üz ve Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız." sözlerini hatırlatarak, son zamanlarda hızla artan komünist faaliyetlerin önlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Aynı yılın Nisan ayında yayımlanan derginin 16. sayısında Atsız, bir başka açık mektup yayımlayarak, isim ve adres vererek DTCF'de ve Maarif Vekâlet'inde görev yapan solcu aydınlar, özellikle Sabahattin Ali, Sadarettin Celal Antel ve Ahmet Cevat Emre'nin faaliyetlerini tek tek sıralamış ve komünistleri desteklediğine inanılan Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'i istifaya davet etmiştir. Bu gelişmeler üzerine, Sabahattin Ali, Nihal Atsız'ı mahkemeye vermiştir. 1944 yılının Nisan ayında Ankara'da başlayan duruşmalar, miting havasında geçmeye başlamıştır. Bu davalar sırasında, ileride ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz ve o dönemde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe bölümünde öğrenci olan Osman Yüksel Serdengeçti, Sabahattin Ali'yi tokatlayarak adını duyurmuştur. Aynı yılın 3 Mayıs'ında davanın ikinci duruşması için Ankara'ya gelen Atsız, Türkçü gençler tarafından bir kahraman gibi karşılanmıştır; bu gençler duruşma sonrasında büyük bir kalabalık oluşturarak Ulus Meydanı'na yürümüş ve Sabahattin Ali'nin kitaplarını ile bazı solcu dergileri yakmışlardır. Bu olaylar, 9 Mayıs'taki duruşmada Nihal Atsız ve birçok Türkçü'nün tutuklanmasına ve tabutluklarda işkence görmesine yol açmıştır. Dava sonuçlandıktan sonra, İnönü, bu gelişmeleri Anayasa düzenine karşı işlenmiş büyük bir suç olarak göstererek bir İrkçılık-Turancılık davası açtırmıştır. Bazı iddialara göre, İnönü bu durumu İkinci Dünya Savaşı galibi Kremlin'in gözüne girmeye çalışmıştır (Goloğlu, 2017, s. 249).

Türkçüler bu kez resmî ideolojiyi sahiplenme yolunu seçerek sola karşı Türkçülüğün resmi milliyetçilikten ayrı olmadığını, Türkçülerin Başbuğ İnönü etrafında kenetlendikleri teziyle savunmaya geçtiler. Bu yargılanma süreci çok uzun sürmedi. 31 Mart 1947'de sona eren davada tüm Türkçüler beraat etti ve Türkçülüğün 'millî bir ideoloji' olduğu ilan edildi (Ertekin, 2022, s. 370).

Türkiye'nin uluslararası siyasetinin Türkçülüğe etkisini özetleyecek olursak; Cumhuriyetin ilk yıllarında, Atatürk döneminde Turancı düşünceler ve yayınlar yer edinememiş, hoş karşılanmamıştır. Türk-Sovyet ilişkileri o dönem için ideolojik temayülleri marjinal kılacak bir reel politika temelini oluşturmaktadır. İrkçi, anti-semitik ve Yahudi düşmanı eğilimler ise İkinci Dünya Savaşı'nın oluşturduğu politik şartlarda ancak kendini ifade edebilecek imkana kavuşabilecektir. Savaş yıllarında Almanya ile yakın ilişkilerin

sürdüğü sırada politik ve kültürel alanda yer bulan Türkçü-Turancı örgütlenmeler Almanya'nın yenileceği anlaşılınca dağıtılmışlardır. Türk-Sovyet ilişkilerinin yeniden yakınlaşmasını sağlamak için Türk yöneticiler Almancı grubu tasfiye ederek Moskova ile ilişkileri düzeltmeye çalışmışlardır. Bu girişim başarılı olamayınca Türk Milliyetçiliğine karşı mahkûmiyet kararı da kaldırılmıştır (Koçak, 2018, s. 660).

Türkçü Turancı milliyetçilik, soy temeline dayalı bir ideoloji olarak 1930 ve 1940'ların dünya konjonktüründen etkilenen bir akım olarak kabul edilse de, Türkçü Turancı milliyetçiler bu iddiayı kesin bir dille reddetmişlerdir. Atsız'a göre, yalnızca Yahudi karşıtlığına dayanan Alman ırkçılığı ile tüm milletlere karşı Türk ırkını koruma düşüncesi arasında hiçbir bağ bulunmamaktadır. Türkçü Turancı milliyetçiler, Cumhuriyet içinde milli birliğin sağlanmasına vurgu yapmışlar ve Türklük anlayışlarını yalnızca Anadolu ile sınırlı tutmayarak, Orta Asya'yı da içine alacak şekilde genişletmişlerdir (Atsız, 2011, ss. 66-67).

Turancılık, köktenci bir milliyetçilik biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu ideoloji, Türkiye sınırları içinde yaşayan Türk halkları ile Sovyet topraklarındaki Türk dili konuşan toplulukları, ortak bir ırk, kültür ve tarih anlayışı çerçevesinde birleştirme amacını güden Pan-Türkçü bir eğilim olarak kabul edilmektedir (Özdoğan, 2009, s. 388). Başlangıçta Orta Asya ve Sovyetler Birliği'ndeki Türklere odaklanan Turancılık hareketi, zamanla Çin, Irak, İran, Yunanistan, Kıbrıs, Romanya ve Bulgaristan'daki Türk topluluklarını da kapsayacak şekilde genişlemiştir (Tokluoğlu, 2012, s. 107).

Cumhuriyet sonrasında Türkçü-Turancı düşüncelerin öncülerinden biri olan Atsız, biyolojik ırkçılığı ve Turancılığı, Türk kimliğinin temel iki unsuru olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, ilk unsurun, bir ulusun sağlığını korumak amacıyla diğer ırklarla karıştırılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Bu nedenle, Türk ırkının temelini dil değil, ırk ve kan olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, Turancılık, tüm Türklerin birleşmesini savunurken, Türk kökenli bireylerin yaşadığı tüm coğrafyaları Türklerin anavatanı olarak nitelendirmiş ve bu şekilde devletin resmi milliyetçilik anlayışından sapmıştır (Uzer, 2002, s. 121).

Nihal Atsız, siyasi olarak kendisini ırkçı, Türkçü ve Turancı olarak tanımlamıştır. Türkçülüğün anlamını, Türk ırkının üstünlüğüne inanma şeklinde açıklamıştır. Daha uzun vadeli bir hedef olarak belirlediği Turancılığı ise Türklerin gelecekteki siyasi amacı olarak ifade etmiştir. Atsız'a göre, Turancılık, militarizm ve ırkçılıkla birlikte Türkçülüğün üç temel bileşeninden birini teşkil etmektedir. Atsız'ın ırkçılık anlayışı, Türk soyunun diğer soylardan

üstün olduğuna inanmak ve bu soyun diğer ırklarla karışmamasını istemek, devlet yönetiminde ise yabancı kökenli bireylere yer vermemek şeklinde özetlenebilir. Bu çerçevede, Turancılık, dünya üzerindeki tüm Türk topluluklarının bir araya gelmesini ve geçmişte Türklere ait olan toprakların yeniden Türklerin kontrolüne geçmesi için mücadele etmeyi amaçlamaktadır

Atsız'a göre, "*Türkçülük, Büyük Türkeli'nde Türk uruğunun kayıtsız şartsız hâkimiyeti ve istikbali ile Türklüğün her yönden diğer milletlerden ileri ve üstün olması idealidir.*" Yine Atsız'a göre "*Türkçü, Türk ırkının üstünlüğüne inanan kimsedir.*" (Atsız, 2011, s. 36).

Atsız, ileride bahsedeceğimiz birinci kuşak Türkçülerinin önemli öncülerinden olan Ziya Gökalp'i ulusal ideallerini paylaştığı halde ırkçı olmadığı için eleştirmiştir. Atsız Turan anlayışıyla yalnızca bütün Türkleri tek bir çatı altında toplama ideali ile Turan birliğini istememiş, aynı zamanda saf olmayan Anadolu'daki ırksal temizliğin gerekliliğini de savunmuştur. Halbuki tezinin temelini harsı koyan Gökalp için bu mümkün değildir. Fakat buna rağmen ileride ayrıntılı izahını yapacağımız birinci (Meşrutiyet Türkçülüğü) ve ikinci (Cumhuriyet Türkçülüğü) kuşak Türkçüleri arasında bir hesaplaşma zemininden bahsedilemez. Atsız'ın Türkçülüğü ile birinci kuşak Türkçülüğü arasında büyük farklar olsa da Atsız bunu hiçbir zaman tartışma zeminine çekmemiştir. Atsız gibi ırkçı düşünürlerin birinci kuşak Türkçülerle her zaman romantik bir bağı olmuştur (Uzer, 2002, ss. 120-122).

Atsız düşüncelerinde ırkçılığı kabul etmiş fakat faşizmi reddetmiştir. Dönemin şartlarında faşizmin Hitler'in politikasını çağrıştırdığı unutulmamalıdır. Bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

"Hitler'in programıyla bizimki aynı olsa bile bu, nihayet koyu ırkçı ve milliyetçi düşünen insanların aynı sonuca vardıklarını gösterir. Cihat o kitabında bana faşist diyor, fakat beni itham etmiyordu. Yanıldığı nokta bizi Hitler'den mülhem sanmasıydı. Halbuki ben faşist değilim. Ben yalnız Türkçüyüm." (Atsız, 1992, s. 67)

Türkçü-Turancı milliyetçilik, Türk Milliyetçiliğinde önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Milliyetçi kökenlerin yerleşiminde etkili olan bu akım, Osmanlı döneminde ortaya çıkan milliyetçilik ile muhafazakâr milliyetçilik arasında bir köprü işlevi görmüştür. Türkçü-Turancı milliyetçilik, Soğuk Savaş döneminde de resmi milliyetçiliğe yönelik eleştirilerde

bulunmuş ve komünizm karşıtlığını savunarak sağ siyaset içinde etkili olmuş; böylece muhafazakâr milliyetçiliğin gelişimine zemin hazırlamıştır (Aşık, 2020, s. 34).

Rıza Nur ve Nihal Atsız gibi soy esasına dayalı milliyetçiliğin önde gelen isimlerinin düşüncelerine baktığımızda ise dini düşünceyi yalnızca Türk kültürünün bir parçası olarak konuşmaya değer görmüş, Türk kültürüne ait olduğu kadarıyla kabul edilebilir saymışlardır. Irk ve kan bağına atfettikleri anlam, düşüncelerinin temelini oluşturmuş dini düşünce ve dini düşüncenin getirdiği bağlar zorunlu olarak düşüncelerinin dışında kalmıştır.

Bu noktada Türkçülüğün Cumhuriyet dönemindeki hikayesinin iki farklı kuşağını birbirinden ayırmakta ve mukayesesini yapmakta fayda var. İlk Türkçü kuşak, genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun 1870-1890 yılları arasında doğan asker, bürokrat ve aydınlarından oluşmaktadır. Bu kuşağı, daha önceki Ahmet Vefik Paşa, Şemsettin Sami gibi Türkçü figürlerden ayıran en belirgin özellik, Akçura'nın vurguladığı üzere, Türkçülüğe siyasi bir boyut kazandırmalarıdır. 1877-78 Türk-Rus Savaşı'ndan itibaren Girit İsyanı, Türk-Yunan Savaşı ve Balkan Savaşları gibi savaşlarla sürekli geri çekilme halinde olan bir devletin tüm endişeleri, bu ilk Türkçü kuşağın ruhunu sararak harekete geçmelerini sağlamıştır (Ölçekçi, 2018, s. 265). Yine Akçura'nı deyişiyle, bu kuşak "*hayat-ı inkıraz yaşayan Türk kavminin evlatları olarak soruna selefleri gibi ilgisiz kalınamayacağını duyan*" (Akçura, 1998, s. 170) bir kuşaktı.

Bütün toplumsal ve siyasi anlamda Türklüğe bir hayat alanı veren, onun çeşitli kurumlar ve yayınlar yolu ile yeniden üretiminin şartlarını düzenleyen ve bu süreçte bizzat kendi dönüşümlerine de şahit olduğumuz bu kuşağın tipik temsilcileri Yusuf Akçura, Hamdullah Suphi, Hasan Ferit Cansever, Ziya Gökalp, Necip Asım, Velet Çelebi, Mehmet Emin Yurdakul, Ömer Seyfettin gibi entelektüel ve aydınlar iken askeri ve politik anlamda bahsedebileceğimiz tipik temsilcileri ise olarak Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'den bahsedebiliriz. Osmanlı devletinin Türkleştirme adımları bu kuşak tarafından atılmış, Cumhuriyet bu kuşak tarafından hazırlanmıştır (Bölükbaşı, 2018, ss. 45-60). Türkçülüğün diğer bir mecrasını oluşturan ikinci kuşak Türkçülüğünden, Türkçülüğü devlete ait bir tasarruf olmaktan çıkartarak bir politik akım haline getiren, resmi milliyetçilik karşısında onu yeniden yaratan kuşak olarak bahsedebiliriz. Bu kuşak 1900-1920 yılları arasında doğan cumhuriyet gençliğini ifade etmektedir. Bu kuşağın sembol isimleri Hüseyin Nihal Atsız, İsmet Tümtürk, Alparslan Türkeş, Fethi Tevetoğlu, Reha Oğuz Türkkkan gibi öğrenci, öğretmen ve bir kısım subaylardır. Birinci ve ikinci kuşak Türkçüleri arasında farklılıklar vardır. En başta İlk kuşak

Türkçülüğü, Osmanlı kültürel yapısını ürünü olduğu için sosyo-kültürel dayanaklarında ve ideolojik iddialarında Osmanlıya ait değerler ve duyarlılıklar hâkim durumdadır. Var olma savunma ve tutunma içgüdüleri ile donanmışlardır. Cemiyetlerinin ırksal saflığından çok politik çıkarlarına önem vermişlerdir (Ertekin, 2022, ss. 348-351). Ziya Gökalp'in bir metni durumu daha anlaşılır kılacaktır:

“...yalnız iyi günlerimizde değil, kötü günlerimizde de bizden ayrılmayanları nasıl milletimizin dışında sayabiliriz? Özellikle bunlar arasında milletimize karşı büyük fedakarlıklar yapmış, Türklüğe büyük hizmetler vermiş olanlar varsa, nasıl olur da bu fedakâr insanlara (siz Türk değilsiniz) diyebiliriz. ...İnsanlarda ise ırkın toplumsal niteliklere bir etkisi olmadığı için soy aramak doğru değildir. bunu tersi bir yol tutacak olursak memleketimizdeki aydınların ve fikir savaşıçularının birçoğunu feda etmek gerekecektir.” (Gökalp, 1923, s. 29)

İkinci kuşak Türkçüler için ise ırksal kökenler Türkçülüklerinin temelini teşkil etmektedir. Örneğin Fethi Tevetoğlu'na göre Türkçü şu demektir:

“Bir kimsenin soyu hem ana, hem baba tarafından Türk ise o şahıs hemen ekseriya aranılan en iyi şartı taşır. Bir insanı sevmekte, Türkçü olarak kabul etmekte şundan ileri şart yoktur: Türk yaratılmış ve Türk kültürü almış bulunmak.” (Tevetoğlu, 1943, s. 9)

Türkçülüğün iki farklı grubuna önderlik eden Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkkan ise aralarında çıkan tartışmada birbirlerinin saf kan Türk olmadıklarını ispat için şecere araştırmasına gitmişlerdir (Ertekin, 2022, s. 350).

İlk Türkçü kuşağın; bu kapsayıcı ve kültüre dayanan cemiyet anlayışının yanında Cumhuriyet Türkçülüğünün ırk konusundaki ısrarı, her iki kuşağın arasındaki temel farktır. İlk Türkçü kuşakta ırk kavramını kültür veya gelenek kavramları ile değiştirmek mümkünken ikinci kuşak için ırk başka herhangi bir şey ile telafi edilemez. Fikirlerinin merkezinde soy esasına dayalı bir anlayış olduğu için tahakküm iddiası yadsınamaz bir olgu olan din, düşünce sistemlerinin temelini oturmuş değildir. Bu da ikinci kuşak diye bahsettiğimiz Cumhuriyet Türkçülüğünün ilk kuşağa kıyasla daha seküler olduğunu göstermektedir. Osmanlı yapımı olan ve Osmanlıya ait duyarlılıklara karşı hassasiyet göstermek durumunda kalan ilk kuşak Türkçülüğünün, din olgusunu düşüncesine ikinci kuşağa oranla daha fazla dahil etmesi ise gayet tabii bir durumdur.

Tek parti dönemi boyunca Türk Milliyetçiliğinin bahsedebileceğimiz tüm formları bir ortak paydada buluşur ki bu da Türk Milliyetçiliğinin kendisini laik cephede tutmak için gösterdiği ısrarlı çabadır. Bu dönem boyunca İslam, Türk Milliyetçiliğinin sınırlarının kesinlikle dışında tutulmuştur. Bu tutum, ancak uluslararası ilişkilerin yeniden şekillenmekte olduğu İkinci Dünya Savaşı'nın sonları ve Soğuk Savaş'a yaklaşıldığı dönemde yeniden gözden geçirilecektir. Milliyetçiliğin bu seküler tutumunun değişmesinde Tek Parti döneminin sona ermesiyle sonuçlanan rejim değişikliğinin de etkisi göz ardı edilemez.

2.4. Türk Milliyetçiliğinin İslam'la Yeniden Buluşması

Türkiye'nin rejim değişikliğine hazırlandığı ve çok partili hayata geçtiği 1945-1946 yılları, uluslararası ilişkilerin de yeniden şekillenmekte olduğu döneme denk gelmektedir. Artık Soğuk Savaş'a yaklaşırken İslami eğilimli çalışmalar, yeniden yasal bir muhalefet zemini bulmaya çalışacaktır. Bu bölümde dönemin önemli gelişmeleri çerçevesinde, dinin meşru ve politik bir zeminde yeniden konuşuluyor olması tartışılacaktır. Bu noktada Türkiye'de yıllar sonra yasal bir muhalefet zemini bulmaya çalışan ilk İslami dergiden bahsetmek, genel durumu izah için gereklidir. İmtiyaz sahibi Necip Fazıl Kısakürek olan Büyük Doğu dergisinin yazar kadrosunun ağırlıklı sağ eğilimli isimlerden oluşuyor olması dergiyi bahse değer kılmaktadır.

Dönemin ilk İslamcı dergisi olan Büyük Doğu dergisi 1943 yılında yayın hayatına başlamıştı. Fakat 1944 yılının Mayıs'ında İrkçı-Turancı akıma yapılan siyasi darbeyle beraber kapatılmıştı. Yaklaşık bir buçuk yıl sonra hükümetten yeniden yayın izni alabilmiş ve Kasım 1945 tarihinde ilk sayısı yayımlanmıştır (Kısakürek, 1986, s. 50). Derginin imtiyaz sahibi Necip Fazıl Kısakürek ve Umumi Neşriyat Müdürü de Nejat Muhsinoğlu'dur. Derginin yazarları arasında Peyami Safa, Ömer Rıza Doğrul, Burhan Belge, Sait Faik Abasıyanık, Nizamettin Nazif, Cemal Reşit Bey, Reşat Ekrem Koçu, Şükrü Baban, Oktay Akbal, Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun yanı sıra 15 Mayıs 1947 tarihinden itibaren Ali İhsan Sabis, 5 Mart 1948 yılından itibaren de Abdulkadir Kemali Öğütçü de yer almaktadır (Küçük, 1992, ss. 208-214). Yine yayın kadrosunda Özdemir Asaf ile Salah Birsal'in isimlerine rastlamak mümkündür (Ali & Özkırmı, 1986, s. 117). Bir hayli milliyetçi ve muhafazakâr, sağ eğilimli isimlerin yanında görülüyor ki bugün solcu diyebileceğimiz isimler de yer almaktadır.

Büyük Doğu daha ilk sayısında çok açık ifadelerle ırkçılığa karşı olduğunu açıklamıştır. Daha ilk sayısındaki bu açık tavrın, mevcut siyasal atmosferle yakından ilgili olduğunu düşünmek mümkündür.

“En ulvi tecdid ve manalandırmalara çok defa süfli teşhis ve maksatlandırmalar musallat değil midir? Kendimizi bundan korumak için, sadece yavan bir isim delaleti yüzünden davaların en çıkmazı ile aramızda benzerlik arayacak vehimler kovalayalım:

Büyük Doğu'nun kucakladığı ve bütünlüştirdiği Şark, vatan sınırları dışındaherhangi bir ırk ve coğrafya planına göz dikmiyor. Biz Büyük Doğu'yu öz vatanımızdan başlayarak, güneşin doğduğu istikameti yalayan bir madde ve kemmiyet zemininde aramıyoruz. Biz Büyük Doğu'yu vatanımızın bugünkü ve yarınki sınırlarıyla çevrili bir ruh ve keyfiyet zemininde arıyoruz.

Öyleyse Büyük Doğu, çizmeli ayaklarla dışımızdaki iklimlere doğru kaba ve nefsanî bir yolculuk olmak yerine, rüzgarlardan ve hafif topuklarla içimizdeki iklimlere doğru ince ve ruhani bir seferdir. ” (“Biz”, 1945)

1946 ve 1950 yılları arasında dini derneklerin artışı, Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, ilk defa İslami eğilimli çalışmalara alan açıldığının göstergelerinden biridir. 1946 yılında cami yaptırma derneklerinin sayısı 8 ve diğerleri de 3 olmak üzere, toplam 11 idi. Bu sayı, 1947 yılında, sırası ile 23 ve 4 ve toplam 27, 1948 yılında 53 ve 5 ve toplam 58, 1949 yılında 88 ve 7 ve toplam 95, 1950 yılında da 142 ve 12 ve toplam 154 idi (Yücekök, 1972, s. 150). Bu rakamlar oran olarak dikkate alındığında ise tablo çok daha nettir. 1946 yılında dini derneklerin tüm derneklere oranı %1,3, 1947 yılında %2,5, 1948 yılında %4,1, 1949 yılında %5,5 ve nihayet 1950 yılında %7,1 olduğu görülür. Ve bu eğilim zaman içinde ısrarlı bir gelişme gösterecektir (Yücekök, 1971, ss. 119-133).

Yine 1946 yılının son günlerinde, TBMM’de yapılan konuşmalarda bazı üyelerin din sorununu gündeme getirme çabasıyla maneviyat ve ahlaktan söz ettiği görülmektedir. Başta CHP İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver olmak üzere CHP’li bazı vekiller bu konuda bir değişikliğe ihtiyaç olduğu kanısındadırlar. İma ettikleri şey komünizm tehdidine karşı dinin de sağlam bir dayanak olabileceğidir. Türk Ocakları eski başkanı olan Tanrıöver’in CHP ‘nin milliyetçilik anlayışından farklı bir milliyetçilik anlayışına sahip olduğu göz önüne alınırsa, ısrarla dinden bahsetmesi ilgi çekicidir (Koçak, 2018, s. 671).

Anlaşılan o ki; Tanrıöver, yaklaşan bir tehlike olarak gördüğü komünizme karşı milliyetçiliğin tek başına yetersiz kalabileceği endişesini taşımış ve bu tehlikeye karşı milliyetçiliğe bir de dinin eklenmesi gerektiğini düşünmüştür. Tanrıöver, milliyetçiliğin dinsel ideoloji ile temasını gerekli, yararlı ve hatta zorunlu görmüştür .

Yine 1946 yılının son günlerinde TBMM'deki bütçe görüşmelerinde CHP milletvekilleri dini tedrisat konusunu gündeme getirmiş, Tanrıöver de bu konuda vekillere destek vermiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver türbelerin yeniden açılması konusunu ilk kez; mecliste gündeme getirmiştir. Milliyetçilik ile manevi alan arasında kurulacak bağ, türbeler aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Türbelerin yeniden açılmasına ilişkin olarak da Tanrıöver şu görüşleri ileri sürmektedir:

“Uzun senelerden beri, 1925'ten beri, tarihimizi yapmış olanların türbeleri kapalıdır. Ben, bu husustaki fikrimi, 25 sene evvel müdafaa ettiğim gibi, bir parti içtimasında da söylediğim gibi, İstanbul Üniversitesi'nde de söyledim. Gazeteler yazdılar. O vakit söylediğim gibi şimdi burada soruyorum. Milliyetçi Kurultay Türk gençliğinin yetişmesi mevzu bahis olduğu zaman, Türk tarihini yapanların türbelerinin niçin böyle bırakılmış olduğunu bir dakika düşünmek istemez mi?”

Bundan 25 sene evvel, Büyük Millet Meclisi'nden İcra Vekilleri Heyeti'ne intikal eden bir teklifi kanuni dolayısıyla, türbelerin kapatılması mevzu bahis oldu. O zaman devlet reisimiz içtimaya geldi. Onun içtimaya geldiği vakit, mühim bir kanunun, mühim bir meselenin mevzu bahis olacağını bilirdik ki, meclisten gönderilen kanun teklifi okundu. Türbelerin kapatılması mevzu bahisti.

Bizde maziye doğru bir hareket başladı. Çanakkale'de Süleyman Paşa ile Namık Kemal'in türbesi, oradaki subaylarımız tarafından tamir ettirildi. Daha büyük bir eser karşısında duruyor. Barbaros türbesi tamir edildi, etrafi temizlendi, güzel bir heykeli yapıldı. Milliyetperverlik mevzuu bahis ise, bunun tahakkukunu canla başla istiyor isek, tarihimize büyük hizmet etmiş olanların türbelerini tamir edelim, açalım.” (Baydar, 1968, ss. 171-182)

Milliyetçilik ile din arasında kurulmak istenen bağ iktidarda ilk defa dillendiriliyor olsa da Türkçüler için yeni değildir. Daha birkaç yıl önce yayımlanmaya başlanan yazarları arasında Hasan Ferit Cansever, Fethi Tevetoğlu, Mustafa Hakkı Akansel ve Zeki Velidi

Togan'ın da olduğu milliyetçi çizgisindeki Türk Yurdu dergisinde “*Biz hümanist ya da komünist değil, fakat Müslüman Türkleriz.*” denilmiştir (Erkan, 2016, ss. 132-144).

Yine bu dönemde siyasal hayatta tekrar etkin bir aktör olarak ortaya çıkan din, en az Türkçüler kadar Cumhuriyet'in uygulama ve politikalarından etkilenmiştir. Din, Meşrutiyet döneminin İslamcılar için en kritik konulardan biri olarak görülen millet ve milliyetçilik konusunda, resmi müktesebattan etkilenmiştir. İslami çevrelerin o dönemde -büyük ölçüde hala- yazılarına, konuşmalarına hatta dualarına bile yansıyan “*Allah dinimize, devletimize, milletimize zeval vermesin*” söylemi yaşanan değişimin azımsanmayacak bir nitelikte olduğunu göstermektedir. Burada dikkat çeken bir benzerlik söz konusudur. Modern Türkiye Cumhuriyetini kuranlar hem İstiklal Harbi döneminde hem de daha sonraki dönemlerde, ‘millet’ kelimesinin din ya da dine dayalı toplum, ‘milli’ kelimesinin de dini olan şey anlamına da gelmesinden istifade ederek ulusçu bir ideoloji ve seküler bir toplum yaratmaya çalışmış ve son tahlilde bu kelimeleri *nation, nationality, nationalism* kavramlarının karşılığı kavramlar haline getirmişlerse de; bir anlamda aynı yöntem tersine çevrilerek dinci çevrelerce kullanılmış, nihayetinde Türkiye’de din ve dinsel cemaat olgusu yeniden siyasal hayatın içine sokulmuştur. Ancak bu yöntem, bir yandan dini söylemleri Kemalist rejimden kaçırıyor olsa da diğer yandan -farklı anlam bagajlarına sahip olsalar dahi- aynı kelimeleri kullanan milliyetçilik ile İslamcılığın arasında muğlak bir ilişkinin oluşmasına sebep olmuştur (Kafesoğlu, 2021, ss. 82-146).

Bu iki ideoloji arasındaki muğlaklık Cumhuriyet öncesi dönemden bugüne kadar devam etmektedir. Örneğin vatan şairimiz olarak bilinen Namık Kemal hem İslamcılığın kurucusu ve ümmetçi olarak bilinir hem de Osmanlıcıdır. Türkçe'nin tüm Osmanlılara mecburi olarak öğretilmesini Osmanlının bekası açısından zorunlu görür. Arnavutça gibi dillerin tamamen unutturulmasının da bu doğrultuda gerekli olduğunu söyler (Arai, 2016, s. 73).

Aynı şey Nihal Atsız'da dahi görülür. Örneğin Atsız, tüm muhalifliğine rağmen devlete dair bağlılığını dile getirmekten çekinmez. Burada bu durumu izah için verilecek güzel bir örnek vardır. Atsız'ın İslamcılığı bir politika olarak bizatihi uygulayan Abdülhamit'i övdüğü bilinmektedir. Çünkü Abdülhamit İslamcı olsa dahi bir Türk devleti olan Osmanlıyı 33 sene ayakta tutmayı bilmiştir (Atsız, 1966, ss. 39-41).

Nurettin Topçu'nun düşüncesinde de benzer bir ilişki söz konusudur. Esasında milliyetçiliği Anadoluçuluk olarak formüle ederken, temelini İslam'ı koyar (Akşin, 2000, s. 142).

Alparslan Türkeş 9 Işık'ta bir taraftan Nihal Atsız'ın etkisinin açık olduğu bir toplum projesi ortaya koymaya çalışırken öte taraftan hem üstadını dinci çevrelerin saldırısıyla başlayan ırkçılık tartışmaları neticesinde dışlamaktan çekinmez hem de İslam'ı düşüncesinin merkezine koymaktan kaçınır (Türkeş, 1975, ss. 14-41). Aslında Türkeş'in fikri yapısında 9 Işık da dahil he şey bir yana devlet bir yana gözüktür. Zaman zaman ortaya çıkan toplumsal sorunlarda da ulu'l emre itaatın dini bir görev olduğu retorikleriyle geçiştirmeye çalışacaktır. Aynı merkez çevresinde fakat hem İslamcı hem de Türkçü iki kamp arasında dolaşan Necip Fazıl Kısakürek de İslam derken burada Türklerin dini olan İslam'ı kastetmektedir (Akgün & Çalış, 2002, s. 596).

Kırkklı yılların ikinci yarısında, dünya siyasetinde izlenen değişiklikler Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini etkilemiş ve iç siyasette temel değişimlere sebep olmuştur. Bu süreçten oldukça etkilenen Türk Milliyetçiliği, kırklı yılların ilk yarısında yaşadığı gelişmeden ve nihayetinde 1944 yılında yaşadığı travmadan sonra yeniden ayağa kalkabilmiştir. Fakat değişen siyasal koşullar ihtiyatlı bir şekilde iktidarın yanında yer almayı gerekli kılmıştır. Türk Milliyetçiliği, iktidarın İslam'la ilişkisini yeniden düzenleme sürecinde, bu süreçten oldukça etkilenmiş ve sürece katkıda bulunmuştur.

İktidar, laiklik anlayışında bir dönüşüme uğrarken ve İslam ile ilişkisini yeniden kurmaya çalışırken, Türk Milliyetçiliği de artık bir tehdit olarak algılanmaktan çıkan dini müttefik olarak kabul etmeye hazırlanmaktadır. Türk Milliyetçiliğinin oluşum sürecinde eşyanın tabiatı icabı Türk Milliyetçiliği kendisini İslam ile ilişkisini koparmak durumunda hissetmektedir. Müstakil bir ideoloji olarak bahsedebilmemiz için öncelikle sınırlarını netleştirebilmeli ve İslamcılığın gölgesinden kurtulabilmelidir. İdeolojinin tutarlılığı açısından da bir cemaat anlayışından bir kavim anlayışına geçmek kaçınılmaz olmuştur. Sınırlarını netleştiren Türk Milliyetçiliği için artık İslam ile yeniden ilişki kurmak mümkün görülmüştür. Artık Türklük ve İslam yeniden otak paydada buluşabileceklerdir. Esasında bu durum toplumun geleneksel kültürü açısından biraz da zorunlu bir tercihtir. Toplumun alışageldiği kültür göz önüne alındığında geleneksel İslami değerler, Türk Milliyetçiliğinin söylemi ile karşılaştırıldığında daha geniş kitleler tarafından daha kolay kabul edilebilir ve hatırlanabilir durumdadır.

Esasında politik varlıklarını korumak için birbirlerine ihtiyaç duyan İslamcılık ve Türkçülüğün birbirlerini karşılıklı kullanmaları mümkündür. Türk Milliyetçiliği ideolojisi İslami ideolojinin desteğini almaya çalışmış İslami dergiler de bir ittifak politikası olarak Türk Milliyetçiliği ile dirsek temasına geçmeye çalışmışlardır. Hala iktidarın kontrolü altında ayakta durmaya çalışan İslami ideolojinin; kendisini açıkça ifade etmesi güç olmuştur. Bu durum Türk Milliyetçiliğini, kendine müttefik seçen İslami ideolojinin girişimlerini anlaşılır kılmaktadır. Türk Milliyetçiliği ise Türk tarihinin tüm öğelerine sahip çıkarken; bu tarihin vazgeçilmez ögesi İslam'ı artık görmezden gelemeyecektir. Kırkların ikinci yarısında ve Türk Milliyetçiliğinin sonraki sürecinde bu ilişki devam edecektir. Tüm bunlara rağmen bu iki ideolojinin tutarlı bir şekilde yan yana gelmesi güç görünecektir.

İki ideolojinin buluşma noktasının tarihsel konjonktürüne de dikkat etmek gerekmektedir. Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı; Batı bloğunda ama özellikle ABD'nin savunma çemberinde kalması, Soğuk Savaş yıllarında, komünizme karşı bir ideolojik savaşta; iktidar açısından sadece Türk Milliyetçiliğine yaslanmanın yetersiz kaldığını göstermiştir. İktidar toplumun daha iyi bildiği ve yer etmesi daha kolay bir ideolojiyi komünizme karşı kullanmaktan geri kalmayacaktır. Elbette İslam, dine karşı bir tutum sergileyen ve geleneksel olarak Türkiye'nin karşısında yer almış olan Sovyetler Birliği'ne karşı, iktidarın da kozu olmuştur. İki ideolojinin buluştuğu nokta ile kaynaştığı nokta arasında da zaman aralığı olduğu unutulmamalıdır. Fakat şu söylenebilir; Türk Milliyetçiliği ile İslami eğilimler birbiri ile içkindir ve karmakarışıktır. Bu karmaşık sarmalın içinde hangisinin daha güçlü yer aldığını söylemek güçtür (Koçak, 2022, s. 609).

2.4.1. Tanrı Dağı Kadar Türk, Hira Dağı Kadar Müslüman

Adını ilk defa Nihal Atsız-Sabahattin Ali davasında duyuran Osman Zeki Yüksel, dava sırasında önde gelen Türkçülerden biri olarak nümayişlerde en ön saflarda yer almıştır. Karıştığı olaylar dolayısı ile üniversiteden atıldıktan sonra mücadelesine devam etmek amacı ile *Serdengeçti* dergisini kurmuştur. 1947 yılında yayın hayatına başlayan dergi çok defa kapatılmış ve 15 yılda yalnızca 33 sayı çıkarabilmiştir. İlk sayıda Serdengeçtiler imzası taşıyan ilk yazının başlığı Osman Yüksel'in bundan sonra savunacağı değerler hakkında bir fikir verecektir. Bu yazı '*Yolumuz: Bizim Milliyetçiliğimiz.*' başlığını taşımaktadır.

“Serdengeçtiler kelimenin tam manasıyla milliyetçidirler. Milliyetçilik bizim için bir vasıta değil, bizatihi gayedir.” Serdengeçti'nin milliyetçilik

anlayışını yansıtan cümleler şöyledir: “*Allahtan başka kimseden korkmuyoruz. Bizler münkir değiliz. Tanrı dağı kadar Türk, Hira dağı kadar Müslümanız. Bütün gayemiz, Küçük Asya insanının, o bilinmez, o görünmez, bir avuç toprak kadar mütevazı, fakat o kadar manalı ruhunu anlamak, bu topraklar için toprağa düşenlerin çocuklarını bu topraklar üzerinde mesut ve bahtiyar görmektir.*” (Ayvazoğlu, 2022, s. 567)

Serdengeçti'nin Türkçü dergiler ile Büyük Doğu'nun bir kesişimi olduğu söylenebilir. Necip Fazıl Kısakürek Türkü Müslüman olduğu için sevecek, Müslümanlığı nispetinde değerlendirecek Anadoluçu bir milliyetçiliğin peşindedir. Kısakürek'ten yapacağımız alıntı meseleyi daha anlaşılır kılacaktır:

“*Ona (Atsız'a) sordum:*

-İslamiyet hakkında ne düşünüyorsunuz?

-Hemen cevap verdi: Milletimin dinidir, hürmet ederim.

-Ya milletimiz dini Şamanlık olsaydı?

-...

İslam'a böyle iltifat, onu topyekûn reddetmekten beterdir. Kıymet, millete verilmiş ve İslam tabi mevkiine düşürülmüş oluyordu. Halbuki biz Türk'ü Müslüman olduğu için sevecek Müslümanlığı nispetinde değerlendirecek bir milliyetçilik anlayışı peşindeydik ve bu anlayışa Anadoluçuluk ismini veriyorduk. Bir konferansımızda, on beş yıl sonra söyleyeceğimiz gibi, 'eğer gaye Türklükse mutlaka bilmek lazımdır ki, Türk Müslüman olduktan sonra Türktür!' tezini güdüyorduk.” (Kısakürek, 2015, s. 361)

1943 yılında tek parti yönetiminin kendini en güçlü hissettirdiği dönemde çıkan Büyük Doğu dergisi Necip Fazıl'ın düşünce dünyasını ve gelecek tasavvurunu yansıtmaktadır. Kısa sürede Müslüman kimliği belirginleşen ve Necip Fazıl'ın karizmatik şahsiyeti, şairliği ve mücadeleci karakteri sayesinde başlı başına bir mektep haline gelen bu dergi, kırkların ortalarında kendini hissettiren milliyetçi ve mukaddesatçı hareketlenmede önemli rol oynamıştır. Necip Fazıl ve Büyük Doğu'nun Osman Yüksel üzerindeki etkisi de çok fazladır. Ahmet Emin Yalman'ın Malatya'da vurulması üzerine ilk tevkif edilenler Necip Fazıl ve Osman Yüksel'dir ve hapisanedeki bu karşılaşma onları iki iyi dost yapmıştır. Necip Fazıl'ın

“...eski Türkçü ve yeni İslamcı, her şeyin üstünde de mayası tertemiz, ruhu ipince, ‘Serdengeçti’ iddialı, dağınık ve perişanlıktan geçilmez bir tip” (Kısakürek, 2015, s. 333) diye tarif ettiği Osman Yüksel’in sonraları çok tutulan “Tanrıdağı kadar Türk, Hira dağı kadar Müslüman” sloganı, Beşir Ayvazoğlu’nun deyişiyle, ‘İslamcılıkla Türkçülüğün farklı renkleri ve çeşitleriyle ayrı ayrı kanallardan akarak kavgacı bir gencin şahsında, küçük bir dergide birleştiğini’ göstermektedir. Ziya Gökalp’le Mehmet Akif’e aynı ölçüde sahip çıkan *Serdengeçti*’nin sayfalarında, bir arada düşünülemez isimleri görmek de mümkündür. Mayıs-Haziran 1952 tarihli birleşik 15. ve 16. sayılarındaki imzalar bu bakımdan dikkat çekicidir: Necip Fazıl Kısakürek, Zeki Velidi Togan, Ali Fuat Başgil, Cevat Rifat Atilhan, Nurettin Topçu. Daha dikkat çekici olanı ise aynı sayının ikinci sayfasında ‘Risale-i Nur’dan İlhamlar’ başlıklı bir yazının yer alması ve bir başka yazıda Osman Yüksel’in Said-i Nursi ile yaptığı görüşmeyi anlatmasıydı. Serdengeçti esasında Anadolu’nun görmek istediği beraberliği temsil etmiştir. Cumhuriyet inkılapları yukarıda olup bitmiş, Tek Parti yönetimi refah götüremediği Anadolu’ya nüfuz edememiştir. Ekonomik anlamda zorluk içinde olan Anadolu insanı inançlarını da hür bir biçimde yaşayamadığı için Cumhuriyet elitlerine karşı bir öfke biriktirmiştir. Bu öfke Anadolu insanının, Tek Parti Cumhuriyet’inin tüm muhaliflerine sempatiyle yaklaşmasına sebep olmuştur (Ayvazoğlu, 2022, s. 568).

İhtilaflardan rahatsız olan Anadolu insanı aslında tam olarak *Serdengeçti* dergisindeki gibi tüm muhalifleri aynı yerde görmek istemektedir. Bunu da farklı ideolojilere sahip muhaliflerin beğenmediği taraflarını yok sayarak beğendiği taraflarını ise öne çıkararak yapmaktadır. Örneğin Anadolu insanı için Nihal Atsız’ın savunduğu Türkçülük anlayışı kabul edilebilir değildi fakat Atsız’ın o günün politikasına cesurca direnişi Anadolu insanının ona hayranlık duymasına yetmiştir. Nitekim 1950 yılında Atsız’ın öncülüğünde kurulan Türkçüler Derneği’nin çeşitli şehirlerde açılan ocaklarında Türkçülük ister istemez İslami kaygılarla muhafazakâr bir forma dönüşmüştür. Anadolu’da ocaklar kabul görmüş fakat Anadolu insanının hassasiyetlerine göre dönüşmüştür. Yani -Beşir Ayvazoğlu’nun da sözleri ile ifade edecek olursak- Anadolu’da Tanrıdağı’na mutlaka Hira dağı da eklenmiştir (Ayvazoğlu, 2014, s. 112). Bu gelişmelerden rahatsız olan Nihal Atsız ocakları denetlemesi için Altan Deliorman’ı Anadolu’ya göndermiş fakat Deliorman’ın hazırladığı rapordan da hiç memnun kalmamıştır. Çünkü Anadolu’nun Türkçüleri “*Karabekir Kazım Paşa’yı, Mustafa Kemal Paşa’yı, Fevzi Çakmak’ı hayırla yad ederken, gönüllerini mesela Kuşçubaşı Eşref’e, Said Nursi’ye, Mehmet Akif’e, Dr. Rıza Nur’a aynı muhabbetle açıyorlardı. Atsız’a hayran,*

Demokrat Parti devrine minnettarlardı, Türkeş'e büyük ümitlerle bağlanmışlardı.”
(Deliorman, 2000, s. 255)

Bugün de Anadolu için Milliyetçiliğe ve İslam'a bakış Deliorman'ın hazırladığı raporun sonucundan çok farklı değildir. 2020 yılında hazırlanan 'Faşizm İdeolojisi Bağlamında Türk Milliyetçiliği: Milliyetçi Hareket Partisi Üzerine Bir İnceleme' (Aşık, 2020, s. 151) adlı bir doktora tezi kapsamında Anadolu'da yapılan ankette benzer sonuçlardan bahsedebiliriz. Çalışmanın örnekleminin ana kitleyi temsil edebilecek nitelikte olması için, Türkiye'nin yedi bölgesinden kolayda örneklem seçme tekniği ile iller belirlenmiş olup, ardından bu illerden nüfusları ile orantılı olacak şekilde tekrar cinsiyet ve eğitim düzeyi dağılımları göz önünde bulundurularak ülke dağılımına uygun örneklem seçilmiştir. Bu doğrultuda Karadeniz bölgesinin Trabzon ve Samsun illerinden sırasıyla 54 (%4,3) ve 85 (%6,8), Akdeniz bölgesinin Adana ve Antalya illerinden 60 (%4,8) ve 58 (%4,7), İç Anadolu Bölgesinin Ankara, Konya ve Kayseri illerinden 138 (%11,1), 58 (%4,7) ve 34 (%2,7), Doğu Anadolu Bölgesinin Erzurum ve Van illerinden 31 (%2,5) ve 37 (%3,0), Güneydoğu Anadolu bölgesinin Diyarbakır ve Gaziantep illerinden 55 (%4,4) ve 60 (%4,8), Marmara bölgesinin İstanbul ve Bursa illerinden 340 (%27,4) ve 71 (%5,7), Ege bölgesinden İzmir ilinden ise 161 (%5,7) kişilik örneklem seçilerek toplamda 1242 kişiye anket uygulanmıştır.

Tablo 1: Sizce, İslam Dinindeki Ümmetçilik ve Türk Milliyetçiliği Birbirine Tezat Mıdır? Uygun Mudur? (Aşık, 2020, s. 150)

	Frekans	Yüzde (%)
Ümmetçilik Milliyetçiliği reddeder.	93	7,5
Türk milliyetçiliği ile Ümmetçiliği reddeder.	79	6,4
Türk milliyetçiliği ırkçılığı reddeden bir anlayışta olduğu için Ümmetçilik ile uyuşur	167	13,4
Ümmetçilik, insanların kendi ırklarını önemsemesine engel değildir	157	12,6
Türk milletçiliği ile Ümmetçilik bir bütündür	469	37,8
Cevap Yok / Fikrim Yok	86	6,9
Hiçbiri	10	0,8
Tezat değildir	100	8,1
Tezattır	81	6,5
Toplam	1242	100

Milliyetçilik ve Ümmetçilik arasındaki farklılığa ilişkin görüşleri alınan katılımcılara “Sizce, İslam dinindeki Ümmetçilik ve Türk Milliyetçiliği birbirine tezat mıdır? Uygun mudur?” sorusu yöneltilmiştir. Verilen cevaplar Tablo 1’de görünmektedir. Tabloda görüldüğü gibi katılımcıların büyük çoğunluğu (%37,8) “Türk Milliyetçiliği ile Ümmetçilik bir bütündür.” yanıtı ile Türk Milliyetçiliğinin İslam’la ve Ümmetçilikle örtüştüğünü ifade etmiştir. Katılımcıların %13,4’ü de “Türk Milliyetçiliği ırkçılığı reddeden bir anlayışta olduğu için Ümmetçilik ile uyudur.” yanıtını vererek çoğunluğu desteklemiştir. Sadece %6,5’lik bir kesim Ümmetçilik ile Türk Milliyetçiliğinin tezat olduğunu söylemiştir. Bu tablodaki sonuç Nihal Atsız’ın Altan Deliorman’dan istediği raporun sonucundan çok da farklı değildir. Altan Deliorman’ın raporu ile bu tabloyu yan yana getirdiğimizde şu yorumu yapabiliriz: Anadolu’da İslam’a ve Türkçülüğe bakış aradan geçen yıllara rağmen büyük değişiklik göstermemiştir.

Tabandan gelen baskı dolayısıyla İslamiyet ile milliyetçiliğin birleşmesi, özellikle 1950’lerden sonra; milliyetçi oluşumların gündemine en ön sırada girmiştir. Bu konunun tavandakiler için endişe verici bir yönü vardır. Esasında birleşme halinde yabancı unsurların Türkçülüğe dahil olmasıyla düşünce ve ideallerinde olduğunu varsaydıkları saflığın bozulması onları korkutacaktır. Bu da onları sınırları ırkçı Türkçüler tarafından belirlenmiş belli bir Türkçülükle yetinmeye itmekte hatta Türkçülüğün yayılmasını pek istememektedirler. Bu sebeple 1950’lerde değişen politik şartlar ile ortaya çıkan problemlerden uzak durmuş başka bir deyişle sahiplenmemişlerdir. Fakat Türkçü liderlerin bu problemlere sahip çıkmayı, bunlardan asıl etkilenen tabandaki gençlik gruplarını çözüm üretmeye itmiştir. Ülkücü gençler burada oluşan boşlukları dernekler kurarak doldurmaya çalışmışlardır. Kurulan derneklerin sayısı 1950 yılından sonra hızla artmaya başlamış ve sağda hareketliliğe yol açmıştır. Erol Güngör’ün bu noktadaki tespitini kendi cümleleriyle aktarmalıyız:

“Milliyetçi liderler kendilerine genç kitleler bulamamış, gençler kendilerine milliyetçi liderler bulmuşlardır. Bu da milliyetçi hareketin şahıslara bağlı değil, köklü bir sosyal hareket olduğuna başka bir delil teşkil eder.”
(Güngör, 1997, s. 137).

Tabanda ısrarla yükselen bu sosyal hareket ve sonuçları Atsız tarafından da endişe ile izlenmekte, çünkü Atsız İslamileşmenin bu dinamik hareketin kaçınılmaz sonucu olacağını bilmektedir. Türk Milliyetçiliğindeki karşı konulmaz İslamileşme süreci Atsız’ın fikirlerinin

de daha tepkisel olmasına sebep olacaktır. 1934 yılında Türk Milleti'nin iki dayanağından biri olarak dini gören Atsız -ki öteki dayanak dildir- daha sonraları dine ve dini olana karşı net bir şekilde cephe almıştır. Önceleri dine karşı yumuşak olan tavrı, sonraları dindar kesimleri rahatsız edecek derecede söylemleri içinde barındıran hakaretamiz bir karşıtlığa dönüşmüştür. Yazılarında da bu tavrı açıkça ortaya koymuştur (Atsız, 1966, s. 14).

Osman Yüksel'in Serdengeçti dergisinde savunduğu görüş, bu tarzda anlaşılan Türkçülüğü şiddetle reddetmekte dinsiz Türkçülüğe karşı Anadolu'da yükselen itirazlar milliyetçi çevrelerde karşılık bulmaktadır. 1950 seçimlerinden sonra Anadolu'da Atsız ve çevresinin Türkçülüğüne alternatif ve o tarz bir Türkçülüğe muhalif dini dozu İrkçı-Turancı Türkçülüğe nispetle bir hayli yüksek bir milliyetçilik anlayışı yükselmektedir. Bu gelişmeler sonucunda dernekler aracılığıyla milliyetçiler arasında ilk defa bir birlik hareketinden söz edilecektir. 1950 seçimlerinden biraz önce ortak bir tavır almak niyeti ile Milliyetçiler Birliği adında bir federasyon kuran milliyetçi dernekler, 1951 yılında topladıkları kurultayda, tek bir dernek olarak yollarına devam etme kararı almışlardır. Bu doğrultuda Türk Milliyetçiler Derneği Kurulmuştur (Ayvazoğlu, 2022, s. 569).

1950'li yıllara gelindiğinde artık Türk siyasi tarihinde yeni bir dönem başlamış, çok partili hayat ile milliyetçiler ve muhafazakârlar için daha özgür bir ortam oluşmuştur. Kendilerini ifade edebilecek bir zemin bulabilmeleri, faaliyetlerinin çeşitlenmesine sebebiyet verecektir. Yine bu dönemde Milliyetçi ve muhafazakârların eylemlerine yön verecek bir gelişme yaşanmaktadır; İstanbul'un Fethinin 500. yılı kutlanacaktır. Bu iki kesimi heyecanlandıran şey yalnızca fetih değildir. Bu vesile ile fethin her iki kesim için de ifade ettiği değerler yeniden tartışmaya açılabilir, 30 yıldır bahsi bile edilemeyen Osmanlı geleneği ve onun unutturulmaya çalışılan değerleri hakkında konuşmak fırsatı elde edilecektir. Fakat muhafazakârlar ve milliyetçiler için bu tartışmaların bir sonuç vermesi, en nihayetinde bir yere varması gerekmektedir ki onlar için varılması gereken yer fethin sembolü olan Ayasofya'nın ibadete açılmasıdır. Bu dönemle başlayıp devam eden süreçte milliyetçi ve muhafazakâr dergilerde Ayasofya üzerine yazılan yazılar sayesinde fethin sembolü olan Ayasofya'nın ibadete açılması her iki çevre için de bir sembol haline gelmiştir. Milliyetçi bir dergi olan *Komünizmle Mücadele Dergisi'nin* 1952 tarihli 33. Sayısında sonradan ayrıntılı bahsedeceğimiz İstanbul Fethi Derneği başkanı İsmail Hami Danişmend'in 'Ayasofya Camii' başlıklı yazısı o dönem için ses getiren yazılardandır. Danişmend'e göre fethin sembolü olan Ayasofya'yı Yunanlıların hatırı için müze olarak bırakmak tarihi yok saymaktır. Bu anlamlı

yılda en azından bu hata düzeltilmeli, tarihin hakkı tarihe, milletin hakkı millete verilmelidir (Ayvazoğlu, 2014, s. 125).

Bu yazılar Türkçü çevrede de karşılık bulmuş milliyetçi gençlerin eylemlerini etkilemiştir. Türk Milliyetçileri Derneği'nin 1952 de yapılan kurultayında Ayasofya'nın tekrar camiye dönüştürülmesi ve ibadete açılması gerektiği açıkça ifade edilmiştir. Yine Atsız çevresinden bir grup gencin, Atsız'ın da bilgisiyle kurduğu Fetih Yıllarını Aydınlatma Derneği, radikal bir eylem planlamıştır. Başlarında beyaz külahlarla kılıçlarını kuşanıp resmi merasime katılacak, merasim dönüşü atlarını Ayasofya'ya sürerek fetih sembolünü yeniden Türklüğe ve İslam'a kazandıracaklardı (Deliorman, 2000, s. 69). Irkçı-Turancı çevrenin Ayasofya konusundaki refleksleri, yine kendi kozalarında kalamadıklarını ve muhafazakâr çevrelerden etkilendiklerini göstermektedir.

Yazılan yazılar dönemin iktidarınca hoş karşılanmamış, yazılara, Yunanistan ile ilişkilerin önemsendiği bir dönemde; iktidar tarafından karşılık verilmiştir. Örneğin Serdengeçti dergisinin Ağustos 1952 tarihli sayısında yayımlanan 'Ayasofya' başlıklı yazısı, Osman Yüksel'in Ağır Ceza'da yargılanmasına sebep olmuştur. Yüksel hakkındaki iddianamede, Yüksel'in yazıları ile Türk-Yunan dostluğunu baltaladığı yazmaktadır (Yılmaz, 2006, s. 123).

Türk-Yunan dostluğunun, dönemin konjonktüründe önemli bir yere sahip olması Demokrat Parti hükümetinin, İstanbul'un Fethinin 500. Yılı kutlamalarına karşı tavrının sertleşmesine sebebiyet vermiştir. Dönemin şartlarına bakacak olursak; NATO'ya henüz girmiş olan Türkiye'nin Sovyetler Birliğince tehdit edilmesi, Türkiye'yi uluslararası siyasetinde dikkatli adımlar atmaya zorlamıştır. Savunma noktasında yeni arayışlarda olan Türkiye, Balkanlar'da kurulması planlanan ittifakı önemsemektedir. Bu ittifakı da kolaylaştıracak adımlardan biri Yunanistan ile 23 Şubat 1953 tarihinde imzalanan Dostluk ve İş birliği anlaşması olacaktır. Dış siyasetteki bu gelişmeler sebebiyle devlet yetkililerince Yunanistan ile ilişkileri iyi tutmak gerekli görülmüştür. Demokrat Parti hükümeti, dış siyaset için gerekli görülen bu ilişki, İstanbul'un Fethinin 500. Yılı kutlamaları ile bozulsun istememektedir. Ayasofya'nın ibadete açılması ise yine hükümet yetkililerince, dönemin şartlarında mümkün görülmemiştir (Armağanoğlu, 2019, s. 521).

Türkiye'nin dış siyaseti için önem arz eden Balkan İttifakı'na engel görünen mukaddesatçı yükseliş dönemin hükümeti; Demokrat Partiyi endişelendirmiştir. Bu endişe ile dönemin başbakanı Adnan Menderes, 17 Ocak 1953 tarihinde Gaziantep'te yaptığı

konuşmada Serdengeçti'nin bir yazısını okuyarak, komünizme hizmet ettiklerini ima etmiş mukaddesatçılığı hedef göstermiştir. Bunun üzerine daha önce tüm milliyetçi dernekleri tek çatı altında toplayan Milliyetçiler Derneği'nin yetmiş üç şubesi bir günde kapatılmış ve tüm mallarına el konulmuştur. Derneğin idare heyetinde yer alan Demokrat Parti milletvekilleri ise partiden ihraç edilmiştir (Darenderlioğlu, 1975, s. 75).

Milliyetçiler Derneğini'nin tüm şubelerini kapatan ve mukaddesatçılara baskı uygulayan hükümet İstanbul Fethi Derneği'ne ve yöneticilerine de 500. Yıl kutlamaları için baskı uygulamıştır. Yunanistan ile ilişkileri zedelensin istemeyen hükümet yetkilileri kutlamaları denetim altında tutmakta kararlılardır. Hükümetin öngördüğü ve istediği kutlama siyasi mesajlardan arınmış resmi bir merasimden ibarettir. Halbuki yıllardır mukaddesatçı çevre bugünün hayalini kurmuş, eylemler tasarlamış, davalarına sembol olarak bugünü seçmişlerdir. Hükümet, sade bir merasim isteğini İstanbul Fethi Derneği'ne dayatmış fakat dernek başkanı İsmail Hami Danişmend'in direnişi ile karşılaşmıştır. Bunun üzerine olağanüstü bir kongreyle dernek yönetimi hükümet baskısı ile el değiştirmiştir. Nihayetinde 29 Mayıs 1953 yılında hükümetin istediği gibi sade ve resmi bir merasimle kutlamalar yapılmıştır (Tağmat, 2015, ss. 55-58).

500.yıl kutlamaları bittikten sonra da faaliyetlerinin sekteye uğramadan devam etmesi ile İstanbul Fethi Derneği, milliyetçilere baskının arttığı ve milliyetçilerin hareket alanlarının azaldığı bir dönemde dikkat çekmektedir. 1950'lerin sonuna doğru adını İstanbul Fethi Cemiyeti olarak değiştirecek olan İstanbul Fethi Derneği, kendi bünyesi altında çalışacak bir İstanbul Enstitüsü kurmuş, İstanbul ve fetih çerçevesinde yaptığı çalışmaları ile dikkat çekmiştir. Fatih ve İstanbul adında iki dergi çıkardıktan sonra İstanbul Enstitüsü Mecmuası adıyla bir üçüncü dergi daha çıkarmışlardır. Bu derneğin en önemli faaliyeti, İstanbul'a ve fetih olayına ihtimam gösterdiği bilinen, İstanbul şairi olarak da anılan Yahya Kemal Beyatlı'nın maddi ve manevi mirasına sahip çıkmasıdır. Cemiyetin 7 Kasım 1958 tarihinde yaptığı toplantıda, Yahya Kemal için bir enstitü kurulmasına karar verilmiştir. Bu enstitüde Yahya Kemal'in eserleri yeniden neşredilmiş ve o günün düşün dünyasının hizmetine sunulmuştur (Dural & Eyidiker, 2021, ss. 21-22).

1958 yılı sonlarında kurulan Yahya Kemal Enstitüsü'nün ilk üyeleri, şairin dostlarıydı: Nihad Reşad Berlger, Abdülhak Şinsi Hisar, Vehbi Eralp, Nihad Sami Banarlı, Ekrem Hakkı Ayverdi, Ahmet Hamdi Tanpınar dikkat çeken isimlerdir. Nihal Atsız'ın yakın arkadaşlarından olan ve başından beri Atsız Mecmua'nın ve Orhun'un yazarları arasında yer

alan Nihad Sami Benarlı enstitünün müdürlüğüne getirilmiştir. Ellilerde Orta Asya'ya ilgisini hiçbir zaman yitirmemekle beraber Yahya Kemal'in tarih anlayışına daha yakın bir yerde durmaya başlayan Nihad Sami'nin yaptığı ilk iş, şairin varisleri ile görüşüp anlaşarak özel eşyalarını, yazılarını, şiirlerini, fotoğraflarını, müsveddelerini toplayıp bir müze kurmaktır. Bu müzenin açılışını 17 Ocak 1960 tarihinde gerçekleştirdikten sonra, Yahya Kemal'in o zamana kadar hiçbirisi kitap haline gelmemiş şiirlerini ve yazılarını derleyip külliyat halinde neşreden Nihad Sami, milliyetçiliğin, tarihe, edebiyata, Osmanlı kültürüne ve bu kültürün özeti olan İstanbul'a bakışında önemli bir dönüşüme yol açacaktır (Ayvazoğlu, 2022, ss. 571-572).

Yahya Kemal Enstitüsü ve İstanbul Enstitüsü, özgün din, dil sanat ve tarih anlayışına sahip bir Osmanlı aydını olan Yahya Kemal'in görüşlerini, muhafazakâr bir görüşle yeniden yorumlayan ve o güne kazandıran kuruluşlardır. İstanbul Fethi Cemiyeti ve bünyesindeki diğer kuruluşlar dönemin önemli aydınlarınca yönlendirilen, Türk sanatlarına ve Osmanlı kültür ve tarihine önem veren, bu doğrultuda çalışmalar ortaya koyan önemli cemiyetlerdendir. Yine İstanbul Fethi Cemiyeti bünyesindeki Kubbealtı Kültür ve Sanat Vakfının düzenlediği Klasik Türk Musikisi, hat ve tezhip kurslarıyla ve ilgili yayınlarla entelektüel anlamda milliyetçi gençleri beslemiş, Osmanlı kültürünü ve tarihini sevdirmişlerdir. Bu cemiyette etkin aydınlardan olan Ekrem Hakkı Ayverdi aynı zamanda Aydınlar Ocağının da kurucularındandır (Ayvazoğlu, 2022, s. 573).

Bu noktada Türk İslam sentezi düşüncesinin doğduğu Aydınlar Ocağı ile ilgili bir parantez açmak zorundayız. Aydınlar Ocağı'nın kuruluşunda etkili olan temel dinamik, Batı'nın ve daha özelde sol düşüncenin artan entelektüel ve kültürel hegemonyasından rahatsızlık duyan milliyetçi, mukaddesatçı ve İslamcı çevrelerin karşı bir örgütlenme ihtiyacıdır. Aydınlar Ocağı, 1961 yılında milliyetçi ve dini çevrelerin fikirlerini tartışmalarına olanak sağlayan Aydınlar Kulübü ile bağlantılı olarak kurulmuştur. Aydınlar Kulüp, 1965 yılında faaliyetlerini sonlandırmıştır. Fakat sosyalist düşüncenin entelektüel ve kültürel alanda yaygınlaşmasıyla 1970 yılında İbrahim Kafesoğlu'nun başkanlığında Aydınlar Ocağı yeniden hayata geçirilmiştir (Dursun, 2004, s. 61). Aydınlar Ocağı eski başkanlarından Süleyman Yalçın, *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, Mart-Nisan-Mayıs 2011-2012 tarihli ve 22. numaralı sayıda yer alan söyleşisinde Aydınlar Ocağı'nın kuruluşu ile ilgili şunları söylemiştir:

“27 Mayıs'tan sonra Milliyetçiler Derneği de dâhil olmak üzere bütün cemiyetler kapatıldı. Fikri ve kültürel bütün etkinlikler durdurulmuştu. İşte bu

dönemde akademik camiadaki arkadaşlarla bir araya gelip bir şey yapalım istedik. İlk önceleri Aydınlar Kulübü adını verdiğimiz, daha sonra ise Aydınlar Ocağı olarak değiştirdiğimiz derneğimizi kurduk. On kişiydik. Necmettin Erbakan, kardeşi Kemalettin Erbakan, Ayhan Songar, Asım Taşer bu on kişi arasında yer alan isimlerdi. Çarşıkapı'da Karaağaç İşhanı'nın üst katını 500 liraya kiralamıştık. Kira ve diğer giderler için her birimiz her ay 50 lira verecektik. Herkes ayın başında 50 lirayı getirecekti. Aydınlar Ocağı o dönemde gerçekten de önemli bir hizmette bulunmuştur. Hafta da en az iki gün değişik fikirden değerli insanları getirerek konferanslar verdirirdik. Hasan Basri Çantay, Şemsettin Yeşil, Nurettin Topçu, İsmail Hami Danişment, Ali Fuat Başgil, Arif Nihat Asya gibi değerli isimler Aydınlar Ocağı'nın müdavimleri arasındaydı. Necip Fazıl'ın konferansları oldukça rağbet görürdü. Hepimizin milli ve manevi olarak beslenmesinde Aydınlar Ocağı'nın büyük faydası oldu. Ayhan Songar'ın Cuma namazına başlamasına ben vesile oldum. Bir süre sonra Ayhan, bir akşam Necip Fazıl'ın bir konferansından sonra bana "Süleyman, ben artık beş vakit namaza başlıyorum" dedi. Necip Fazıl büyük bir dava adamıydı. Allah ondan razı olsun. Peygamber sevgisini, İslam'ın şuurunu pek çok gence o aşıladı. Tayyip Bey ve Cumhurbaşkanı (o zamanki Abdullah Gül) buna dâhildir. Yine, Tarık Buğra da Aydınlar Ocağı'na gelenlerdendi. Akciğer kanserinden öldü. Çok üzülmüştüm. Güzel eserler yazdı. Adam gibi adamlardan biridir. İslam-Türk sentezine faydaları olanlardandı." (Çağlar & Uluçakar, 2017, ss. 126-127)

Aydınlar Ocağı insan, tabii ve suni cemiyetler, millet ve kültürle ilgili saptamalar üzerine temel bazı fikirler üzerine kurulmuştur. Ocağın temel fikirleri Ziya Gökalp'in Türk Milliyetçiliğinin üçlü terkip olarak önerdiği din, hars ve medeniyet kavramları üzerine bina edilmiştir (Güvenç vd., 1991, ss. 17-18).

Soğuk Savaş süreci boyunca Aydınlar Ocağı'nda bir arada bulunan milliyetçi ve dini eğilimler, özellikle radikal İslami hareketlerin güç kazanması ve siyasal İslam'ı temsil eden partilerin iktidarda etkili hale gelmesiyle önemli ayrışmalar yaşamıştır. Türkçüler daha çok Türk Ocakları etrafında konuşlanırken Aydınlar Ocağı'nın İslamcı kimlikleri ön planda olan üyeleri, küresel gelişmelerin de etkisiyle ulusal sınırları aşan İslami iddialara yönelmişlerdir. Söz konusu gelişmeler sonucunda Aydınlar Ocağı etkisini yitirmiş fakat temsil ettiği Türk İslam sentezi fikri geçerliliğini korumuştur (Taşkın, 2022, s. 401).

Milliyetçilerin tek çatı altında toplandığı Milliyetçiler Derneği, fetih ve İstanbul üzerine çalışmaları ile dikkat çeken İstanbul Fethi Derneği, mukaddesatçı aydınların kurduğu Aydınlar Ocağı, Türk Edebiyat Vakfı gibi birbirine yakın dernekler ve vakıflar çevresinde konuşulan ve tartışılan konular, ilerleyen süreçte ivme kazanacak olan Türk-İslam sentezi tartışmalarına kaynaklık edeceklerdir. Türk-İslam sentezi fikri bu süreçte doğacaktır (Şeylan, 1987, s. 154). Görülüyor ki Türk-İslam sentezi fikrinin, yalnızca belli isimlerle anılıyor ve onlara bağlanıyor olması doğru değildir. Milliyetçilik, tarihi boyunca İslam ile yan yana anılmış fakat bu tarihlerden sonra bilhassa Türkçü-Turancı Türkçülük ile Türkçülüğün sınırlarının netleştiği dönemlerden sonra Milliyetçilik ile İslam arasındaki bağ Türk-İslam Sentezi veya Türk-İslam Ülküsü olarak kavramsallaştırılmıştır.

2.5. 1960'larda Türk Milliyetçiliği

Düşünsel düzlemde tartışılabilen Türk-İslam sentezi tartışmaları siyasi düzlemde de etkin olmaya başlamıştır. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin 1969 şubatında yapılan kongresinde, bu yolda atılan adımlar dikkat çekmektedir. Bu kongrede kırmızı bir zemin üzerine işlenmiş üç hilal amblem olarak kullanılmıştır. Hilal, İslam'ın sembollerindedir ve üç hilal Osmanlı medeniyetini temsil etmektedir. Aynı kongrede Türkçü semboller de ihmal edilmemiş, Türkçü sembollerden bozkurt partinin gençlik kollarının ambleminde kullanılmıştır. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin adını Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirdiği kongreye, 'Tanrı Türk'ü korusun' sloganlarından çok 'Türklük şuur ve gururu, İslam ahlak ve fazileti' gibi sloganlar damgasını vurmuştur (Çalık, 1995, s. 93).

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin siyaset sahnesine çıkışı sonucunda halk ile yakın teması geçen Başbuğ Türkeş ve arkadaşları, söylemlerinde bir değişikliğe gitmeleri gerektiğini anlamışlardır. Türkçü-Turancı milliyetçilikle tabandan gelen taleplerin birbirini tutmadığını ve Nihal Atsız çizgisindeki Türkçülükle siyasette başarılı olmanın imkansızlığını anlamışlar ve bunun sonucunda daha muhafazakâr bir söylem geliştirmişlerdir. Beşir Ayvazoğlu'nun sözleriyle ifade edecek olursak; Başbuğ Türkeş ilk defa Tanrıdağ'la birlikte Hira dağından da söz etmeye başlamıştır (Ayvazoğlu, 2014, s. 121).

İstanbul'un Fethi Cemiyeti'nin çabaları ile Yahya Kemal'in düşüncelerinin milliyetçi gençleri etkilediğinden bahsetmiştik. Bahsi geçen yıllarda, benzer şekilde Milliyetçi gençlerin fikir dünyasını etkileyecek, onların Türk İslam medeniyetine bakışını değiştirecek bir düşünürden, Osman Turan'dan bahsetmemiz gerekecektir. Osman Turan'ın genel olarak tüm

fikirleri önem arz etse de özelde bir *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi* (1969) isimli kitabı, yayımlandığı yıllarda milliyetçi çevrelerde çok ses getirmiştir. Osman Turan'ın bazı Türkçü-Turancı dergilerde yazıları olsa da genellikle Türkçülerin karşı olduğu Demokrat Parti'de siyaset yapmış, sonrasında da Adalet Partisi saflarında yer almıştır. Bu partide ise milliyetçi-mukaddesatçı görüşü temsil etmiştir. Bir tarihçi olan Osman Turan, Türkiye'nin meselelerine karşı ilgisiz kalmamıştır. Bir aydın olarak politik tavrından ödün vermeyerek bu çetrefilli meseleler hakkında fikirlerini ve tekliflerini dile getirmekten çekinmemiştir. Osman Turan, asıl olarak Türkçü-Turancı görüşle İslamcı-Muhafazakâr görüşlerin bir sentezine ulaşmayı hedeflemektedir (Topal, 2005, s. 190).

Bir akademisyen ve tarihçi olan Osman Turan'ın Türk tarihi ile ilgili görüşleri ve tespitleri olmuştur. Osman Turan'a göre genel kabule de uygun şekilde Türk adı tarih sahnesine Göktürklerle çıkmıştır. Fakat Turan'a göre bu durum, Türklerin Göktürklerden öncesinde olmadıklarına delil gösterilemez. Turan, bu noktada İran milli destanına ve *Şahname*'ye atıfta bulunarak 'Hz. Nuh'un oğlu Yasef'in Oğlu Türk' efsanesinden bahsetmektedir. Elbette delil getirmiş değildir fakat buralara yaptığı göndermeler, Turan'ın Türklerin tarihi üzerine düşünceleri hakkında bize fikir vermektedir (Turan, 2021, ss. 19-20). Göçebe bir geçmişten gelen Türklerin yerleşik hayata geçtikten sonra da sık göç ettikleri göz önüne alınırsa, coğrafya olarak oldukça geniş bir sahaya yayılmış olmaları tabii bir durumdur. Turan da burada geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türklerin ırki özelliklerinden bahsetmenin çok güç olduğunu söylemiştir. Turan Türklerin sarı ırktan olduğunu iddia eden araştırmacılardan ve Türklerin ari Avrupa ırkından olduğunu iddia eden araştırmacılardan bahsetmiş, her iki görüşü de aşırı bulduğunu belirtmiştir (Turan, 2021, s. 26). Turan'a göre oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış ve o coğrafyaları yurt edinip uzun süreler oralarda kalan Türkler, gittikleri coğrafyaların özelliklerini göstermektedirler. Bu da Türk ırkına dair genel özelliklerden bahsetmeyi güçleştirir (Turan, 2021, s. 28).

Osman Turan'ın millet kavramına bakışı Ziya Gökalp'inkine benzerdir. O da Ziya Gökalp gibi modernist yaklaşımlara mesafelidir ve milli duyguların da tıpkı dini duygular gibi modern zamanların öncesine götürülebileceğini savunur. Osman Turan, milletlerin ortaya çıkışının Fransız devrimi ile ilişkilendirmenin yanlış bir yaklaşım olduğunu öne sürer. Ona göre ulus devletlerin de ortaya çıkışı Fransız devrimine bağlı değildir. Milli devletlerden Fransız devriminden önce de bahsedilebilir. Avrupa'da gelişen, materyalizme dayanan, ari beyaz ırk ve geri kalmış ırk ayırımına yaslanan, aşırı ırkçı ideolojiler de Osman Turan'a göre 'batıl nazariyelerdir' (Turan, 2021, ss. 11-13).

İlhan Darendelioğlu'na göre 1960'lı yılların milliyetçiliğine bir parantez açacak olursak dönemin milliyetçiliğinin önemli bir vasfından söz edebiliriz. 1960'lı yıllar Türk Milliyetçiliğinin tepkisellikten kurtulamadığı yıllardır. Sovyetler Birliği'nin tehdidi Türk Milliyetçiliğini antikomünizm çizgisinde ısrarlı olmaya itmiştir (Darendelioğlu, 1975, s. 296). Bahsettiğimiz tepkiselliği dönemin önemli milliyetçi aydınlarından olan Osman Turan'da da görmekteyiz. Turan, Türkiye'yi komünizme karşı dünyada bir kale gibi görmüş, dönemin milliyetçiliğinde görülen komünizm karşıtlığını düşüncelerinde barındırmıştır. Fakat Turan'ın düşüncelerinde dikkat çeken ve onu diğer milliyetçi düşünürlerden ayıran bir nokta vardır. Turan, komünizme karşı sert eleştirilere sahip olduğu halde 'mutedil sosyalizm' kavramsallaştırması ile sosyalizmin bazı değerlerini milliyetçiliğinde eritmeye çalışmıştır. Ona göre milliyetçilik içinde sosyal adaleti ve demokrasiyi barındırmalı, bir milliyetçi bu kavramları düşüncesinin ayrılmaz parçaları olarak görmelidir. Dolayısıyla Turan'ın milliyetçilik anlayışı manevi değerlere, serbest teşebbüse, hürriyete saygı gösteren mutedil bir sosyalizm ile çatışma halinde değildir. Turan yazılarında, Avrupa'daki dini ve milli değerleri dışarda bırakmayan ve bu yolda gelişim gösteren sosyalist doktrinlerden bahsetmekte mutedil sosyalizm kavramsallaştırmasını bu düşüncelere dayandırmaktadır (Turan, 2016, ss. 152-156).

Osman Turan'ın fikirlerinde komünizm karşıtlığının bu denli belirgin olmasında siyasetle iç içe olmasının rolü olduğu söylenebilir. Önce politik söylemlerinde komünizm karşıtlığına önemli yer ayıran Demokrat Parti saflarında yer alması, ardından aynı tutumu sergileyen Adalet Partisi'nde siyaset yapması, Turan'ın da politik duruşunu etkilemiştir, düşüncelerini şekillendirmiştir (Buçukcu, 2020, s. 175).

Osman Turan'ın komünizm karşıtlığına benzer bir karşıtlığı Tanzimat Dönemi hakkındaki görüşlerinde de görürüz. Turan'a göre Tanzimat, Türk'ü köklerinden koparıp, değerlerinden uzaklaştıracak bir Avrupalılaştırma serüveninin aşamalarındandır. İmparatorluğu ayakta tutmak için Avrupa'ya yaranmanın yollarını aramanın ve Avrupa'ya yaranmak adına gayrimüslimlere tanınan özgürlüklerin beyhude çabalar olduğunu düşünmektedir. Tanzimatçıların da bu konuda aşırıya gittiğini, Mithat Paşa'nın hilalin yanına haç koyarak imparatorluğa uygun bir şeyler yapma çabasından bahsederek örneklendirmiştir (Turan, 2016, s. 187).

Osman Turan İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet talebini de benzer sebeplerle eleştirmiştir. Turan'a göre İttihat ve Terakki'nin önde gelenleri imparatorluk bünyesindeki gayrimüslim tebaaya yeni haklar tanıyarak Avrupa'ya yaranmaya çalışmışlardır fakat

Tanzimatçılar gibi onların da çabası beyhudedir. Turan'ın İttihat ve Terakki tarihinde kara bir leke olarak gördüğü ve altını çizdiği bir nokta vardır ki asıl hassasiyetini ele verir. Turan Abdülhamit'i devirmeye giden heyetin içinde Ermeni ve Yahudi İttihatçıların yer almasını tarihi bir leke olarak değerlendirmiştir (Turan, 2016, s. 180).

İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri bu tavırlarında ısrarcı olmamışlar, milli duygunun hakim olduğu vatanperver bir çizgide konumlanabilmişlerdir. Turan'a göre bu durumun önemli sebeplerinden biri; İttihat ve Terakki'nin pozitivist bir yerde duran Ahmet Rıza ve milli olmaktan uzak, uç fikirlerin sahibi Prens Sabahattin gibi ilk dönem Jön Türklerinden kopabilmesidir. Turan, Ahmet Rıza'nın fikirlerini dinsiz, Prens Sabahattin'in fikirlerini ise faydasız bulmaktadır (Turan, 2016, s. 188).

Osman Turan'a göre vatanın tehlikede olduğunu fark eden İttihatçılar millileşme yoluna girerken İslam'ı da dışarda bırakmamış, İslamiyetçi-milliyetçi bir yol haritası takip etmişlerdir. Turan'a göre İttihatçıların bu yola girmelerinde önemli etkenlerden biri Ziya Gökalp ile karşılaşmalarıdır. Aynı şekilde İttihatçıların da Ziya Gökalp'e iltifat etmesi Gökalp için bir şanstır. Turan'a göre Ziya Gökalp'in kurtuluş reçetesi olarak sunduğu terkihi İttihatçılarca benimsenmiştir (Turan, 2016, s. 190).

Osman Turan, Avrupalılaştırmanın aşamalarından biri olarak gördüğü Tanzimat ile aynı sebeplerden Kemalizm'i de eleştirmiştir. Turan'ın Kemalizm'e yaklaşımı İttihatçılığa yaklaşımından çok daha serttir. Yeni İstanbul gazetesinin 5 Temmuz 1966 tarihinde yayınlanan nüshasında 'Ey Türk Milleti, Titre ve Kendine Dön! III' başlıklı yazısı meseleyi daha anlaşılır kılacaktır:

“Avrupalı olmak zannı ile ve aşağılık duygusu ile kendini Şark'tan ve hususiyle İslâm dünyasından ayırdın. Bu suretle bu tarafta yaşayan büyük tarihi mirasını ve liderlik mevkiini inadına kendi elinle israf ettin. Bu gafletle hem Şark'ta ve hem de Garp'ta şahsiyetini kaybettin. Sark'ın efendiliğinden Garbın yamaklığına düştün!” (Turan, 2016, s. 83).

Osman Turan'a göre Türklerin İslamiyet'i kabulünün kolay olmasının en önemli sebeplerinden biri, İslamiyet öncesinde de sahip oldukları tek tanrı inancı idi. Diğer tek tanrılı milletlerin aksine peygamber gelmeksizin kültürlerinde tek tanrı inancını barındırmış olmaları Türklerin İslamiyet'i kabullerini kolaylaştırmıştır. İslamiyet'ten önce Türklerde bulunan cihan hakimiyeti anlayışı da İslam'daki cihat anlayışı ile örtüşür. Bu durum da Türklerin İslam'ı

kabul ettikten sonra özlerine uygun hareket etmelerine olanak sağlamıştır. Böylelikle Türklerin İslam'ı benimsemesi zor olmamış, bu iki unsur tarihsel süreçte birbirlerine karışıp, ayrılmaz bağlarla bağlanmışlardır. Turan'a göre İslamiyet, zamanla Türklerin milli dini haline gelmiştir (Turan, 2021, ss. 3-7).

Osman Turan, İslam medeniyetini ve Türk medeniyetini birbirinden ayrı saymamış, Osmanlı Devletini her iki medeniyetin de eseri olarak görmüştür. Türklerin İslam'a girmekle milli varlıklarını koruyabildiklerini, İslamlaşmayan Türklerin yok olduğunu söylemiştir. Türkler, İslamiyet'in kabulü ile bir dönüm noktasına girmişlerdir. Türklerin, İslamlaşma sürecinden sonra Anadolu'yu yurt edinmeleri ile İslam medeniyetinin ve Türk medeniyetinin kaderleri birbirlerine bağlanmıştır. Bundan sonra Müslüman Türklerin kurdukları devletleri, ne İslam medeniyetinin ne de Türk tarihinin dışında düşünmek mümkün olmamıştır. Bu süreçten sonra milli tarihleri açısından büyük bir inkılap gerçekleştiren Türkler dünya tarihini de etkilemişlerdir. Türk tarihi açısından bu önemli devrim, Turan'a göre ancak İslamlaşmanın etkisi ile mümkün olabilmiştir. Turan'ın İslamiyet'i Türk kültürünün parçası olarak gördüğü ve İslamiyet'e ilişkin bir hassasiyet geliştirdiği anlaşılmaktadır. Bu da Tanzimat'a, İttihat ve Terakki'nin ilk dönemlerine ve Kemalizm'e gösterdiği tepkinin sebebini açıklar niteliktedir (Turan, 2021, s. 152).

Osman Turan'ın fikirleri, milliyetçi gençler tarafından büyük ilgiyle karşılanmış, onların İslam medeniyetine bakışını bir hayli etkilemiştir. Tarihçi olan Turan'ın Türk Tarihine dair fikirleri de milliyetçi gençler üzerinde etkin olmuştur. Özellikle CKMP'nin bahsi geçen kongresinin yapıldığı yılda yayınlanan, Osman Turan'ın *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi* kitabı, milliyetçi literatüre yeni kavramlar kazandıracak kadar milliyetçi gençler tarafından benimsenmiştir. Bilhassa 'nizam-ı alem' kavramı etrafında milliyetçi gençlere bir milliyetçilik anlayışı sunan Turan, Türk Milliyetçiliğinin insani boyutlar taşıması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Türk dünya nizamı için gerekli gördüğü hususların ve esasların üzerinde titizlikle durmuş, adalet ve eşitliğin olmadığı bir sistemin kalıcı olamayacağını vurgulamıştır. Bu noktada da Türklerin asırlarca hükmettiği Hindistan topraklarında İngilizlerin bir asır kalamamasını örnek göstermiştir. Osman Turan'a göre Türkler, İslam öncesi dönemlerdeki cihan hakimiyeti anlayışından da anlaşılacağı üzere dünya nizamından kendilerini sorumlu tutmuşlardır. Bu düşünceleri İslam'a girişleriyle perçinlenmiş, kurdukları üç kıtaya hükmeden Osmanlı İmparatorluğuyla da bu gayelerini gerçekleştirmişlerdir. Osman Turan'ın milliyetçi gençler üzerinde bir dönüşüme sebep olacak ve onları ırkçı çizgiden uzaklaştıracak en önemli düşüncesi; başka milletlere hayat hakkı tanımamak şeklinde bir milliyetçiliğin yanlış

olduğunu ifade etmesidir. Osman Turan'ın fikirleriyle muhatap olan milliyetçi gençlerin birden bakış açılarının değiştiği, misyonunun dünya çapında genişlediği görülmektedir. Turan'ın muhafazakâr milliyetçiliğe teorik düzlemdeki katkısı yadsınamaz. Yine takip eden yıllarda muhafazakâr milliyetçilerin sahiplendiği 'alperen' kavramının yaygınlık kazandığı, ülkücü ailelerin çocuklarına Turancı anlayışla özdeşleşen Kürşat ismi yerine Alperen ismini verdikleri görülmüştür. Milliyetçi siyasi oluşumların önemli isimleri, muhafazakâr söylemleri gün geçtikçe arttırmaktadır. Örneğin yetmişlerin önemli isimlerinden olan Namık Kemal Zeybek'in söylemlerinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda etkin olan dervişler ve diğer İslami unsurlar ön plana çıkmıştır (Ayvazoğlu, 2022, s. 576).

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin 1969 Kongresi'ne geri dönecek olursak, bu tarihten iki yıl önce, 1967'de partinin Adana Kongresi'nde Alparslan Türkeş'in 'Dokuz Işık' doktrini resmen kabul edilmiştir. 1969 yılı, lider Alparslan Türkeş'in meşhur "Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman" ifadesini kullandığı döneme tekabül etmektedir. Türkeş'in bu söylemindeki vurgu, İslamcılığın taşradaki tabanına yönelik bir mesaj verme kaygısını yansıtmaktadır (Revanoğlu, 2022, s. 785).

Necip Fazıl Kısakürek ile Alparslan Türkeş'in kısa süreli teması da bu döneme rastlamaktadır. Bu temasın kısa sürmesinin sebebi ise şöyledir: Necip Fazıl Kısakürek buluşmalarda Türkeş'e İslami vurgunun yoğun olduğu bir protokolü imzalatmak istemiş Türkeş ve arkadaşları partinin kapanacağı endişesiyle imzalamamışlardır. Bunun üzerine Necip Fazıl Kısakürek beraberliği bitirmiştir (Kısakürek, 2015, s. 343). MHP'de İslami dozun arttığı sürece Necip Fazıl Kısakürek'in 1934 yılında kendisine intisap ederek İslami kimliği benimsediği şeyhi Abdulhakim Arvasi'nin akrabalarından, Seyit Ahmet Arvasi'nin etkisi büyüktür. Seyit Ahmet Arvasi'nin en bilinen eseri *Türk-İslam Ülküsü* kitabıdır. Arvasi İslam'ı Türk Milliyetçiliğinin dışında görmez, bu iki unsuru bir araya getirerek her iki kimliği de bir arada yaşatmayı amaçlayan bir düşünce sistemini savunur. Arvasi'ye göre; Türk Milliyetçiliği sadece etnik bir aidiyet değil, aynı zamanda İslami değerlerle yoğrulmuş kültürel ve manevi bir kimliktir. Seyyid Ahmet Arvasi, milliyetçilik anlayışını İslam ile bütünleştirmiş ve Türk milletinin bu iki ana unsur üzerine inşa edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin karşı karşıya olduğu sorunlara çözüm olarak milli ve manevi değerleri öneren bir çizgide olmuştur. Bir eğitimci ve sosyolog olan Arvasi, öğrenci yetiştirerek fikirlerini direkt aktarma fırsatı bulmuş, ülkenin her yerine dağılan öğrencileriyle, ülkenin en ücra köşelerine kadar ulaştırabilmiştir. Arvasi, çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazmış ve fikirlerini geniş kitlelere ulaştırmıştır. Özellikle MHP'nin yayın organı olan Hergün Gazetesi'nde Türk İslam

Ülküsü başlığı altında kaleme aldığı köşe yazıları, milliyetçileri muhafazakâr çizgiye biraz daha yaklaştırmıştır. Arvasi, Türkiye'nin farklı yerlerinde milliyetçi çevreler tarafından düzenlenen konferanslarda konuşmalar yapmış, milliyetçi ve manevi düşüncelerini geniş kitlelere aktarmıştır. Bu toplantılar, onun fikirlerini özellikle gençler arasında yaymada etkili olmuştur. Arvasi, MHP ve milliyetçi kesimler tarafından yakından takip edilmiş ve düşünceleri bu çevrelerde yaygınlaşmıştır. Onun Türk-İslam sentezi üzerine kurulu milliyetçi anlayışı milliyetçi hareket içinde önemli bir yere sahiptir (Yaşlı, 2014, s. 385). Bu gelişmelerin Milliyetçiler için sonucunu, Beşir Ayvazoğlu'nun cümleleriyle izah etmek gerekirse:

“Ülkücüler artık ‘Türk-İslam Ülküsü’ nün neferleriydiler; hayalî Orta Asya bozkırlarında değil ‘İlâ-yı Kelimetullah’ için Tuna boylarında at koşturuyorlardı.” (Ayvazoğlu, 2014, s. 143)

Milliyetçi düşüncenin bu tarihten itibaren siyasi niteliğinin daha net bir şekilde belirlendiği ve tepkisel bir hal aldığı ifade edilebilir. Bu bağlamda, Darendelioğlu'nun “27 Mayıs'a kadar Türkiye'de etkin olan milliyetçilik, 1960'tan sonra tepkisel bir nitelik kazanmıştır.” şeklindeki tespiti dikkate değerdir (Darendelioğlu, 1975, s. 296). Bunun yanı sıra Tanıl Bora ve Kemal Can'ın MHP'nin, İslam ve milliyetçiliğin MHP'deki terkibi için yaptığı ‘İslamiyet’i Türklüğü güçlendirici, millî kimliği pekiştirici bir unsur olarak saydığına” ilişkin tespiti de isabetlidir (Bora & Can, 1994, s. 45). Benzer bir tespiti Öner Buçukcu'da Millî Görüş hareketi için yapmıştır: Millî Görüş hareketi Türklüğü, İslamiyet’i güçlendirici, millî olma vasfını pekiştirici bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Buçukcu, 2020, s. 181).

Tanıl Bora ve Kemal Can, ülkücü hareket üzerine hazırladıkları çalışmada, Türk Milliyetçiliğinin İslamlaşma eğiliminde etkisi olan teorik kaynakları, çeşitli düzeylerde saptamaya çalışmışlar ve bu doğrultuda belli isimler ön plana çıkmıştır. Bu isimlerden, Türk Milliyetçiliğinin düşünsel hikayesinde dini söylemi ön planda tutan yönelimler çevresinde bahsedilebilir. Bu bakımdan en zengin ve bütünlüklü hareket Nurettin Topçu'nunkidir. Hareket dergisi çevresinde konuşlanan bu hareketin Milliyetçi düşünceye etkisi dolaylıdır. Bir diğer hareket Necip Fazıl Kısakürek'in ideoloğu olduğu Büyük Doğu hareketidir. Bu hareket de sistematiklikten uzak olmasına karşın Türk Milliyetçiliğinde dini yönelimin artmasında etkisi yadsınamaz. Bahsettiğimiz her iki harekete nazaran Türk Milliyetçiliğine politik olarak daha yakın olan iki kaynaktan biri Erol Güngör diğeri ise Seyit Ahmet Arvasi'dir. Özellikle

Seyit Ahmet Arvasi'nin teorik tutumu, ülkücü tabandaki dini yönelimin temel dayanaklarını sunar (Bora & Can, 1994, s. 295).

Türk Milliyetçiliğinin muhafazakâr yönelimlerinin teorik ihtiyaçlarını derinlik ve sistematiklik açısından karşılayabilecek niteliğe sahip muhtemel kaynağın Nurettin Topçu hareketi olduğunu söyleyebileceğimiz gibi bu imkânın salt 'potansiyel' düzeyinde kalmış olduğunu da söyleyebiliriz. Nurettin Topçu (1909-1975), Türk Milliyetçiliğinin tarihinde Anadolu çizginin önemli aydınlarından biridir. Türkçü-Turancı kanatla çatışma halinde olan Anadolu hareket için milliyetçilik, ırk temelli bir aidiyetten ziyade, Anadolu'nun manevi ve kültürel değerleri üzerine inşa edilen bir kimliktir. Nurettin Topçu'ya göre ise Anadolu insanı, hem tarihî birikimi hem de ahlaki duruşuyla Türk medeniyetinin temel taşıdır. Nurettin Topçu'nun düşüncesinin serencamı, Batı felsefesinin etkilerini Anadolu'nun yerli manevi değerleriyle birleştiren özgün bir yapı ortaya koyar. O, Batı'dan sadece akli, Doğu'dan ise ruhu alarak bir sentez oluşturma çabasında olmuştur. Milliyetçilik anlayışı ise kültürel ve manevi değerlere dayalı, Anadolu insanının ruhunu yücelten bir milliyetçilik biçimidir. Nurettin Topçu için Türkçü-Turancı kanat ile yapılan polemik 1950'lerden sonra anlamını yitirmiştir. İslam'a verdiği önem ön plana çıkmış, Anadolu geleneği ile harmanladığı İslami anlayış belirleyicilik kazanmıştır. Onu diğer milliyetçi düşünürlerden ayıran bir önemli nokta da İslam'ı düşüncesinde konumlandığı yerdir. Topçu, İslam'ı diğer Türkçü düşünürler gibi milleti oluşturan unsurlardan biri olarak algılamamıştır. Bilakis İslam'ı mutlak olarak kabul edip, milliyetçiliğin temel ilkesel varlığı olarak görme eğilimindedir. Topçu, İslam düşüncesinde derin bir yere sahip olan tasavvufu dinin ruhu olarak görmüş ve büyük önem vermiştir. İslam'ın geri kalmışlığına bulduğu çözüm; şeriat ile tasavvufun uzlaştırılmasıdır. Bu arayışın gıdasının da Anadolu cemaatçiliğinde bulunabileceğini savunmuştur (Sarıtaş, 1986, s. 69). Nurettin Topçu'nun vefatından sonra da Hareket dergisi yayın hayatına devam etti. Hareket dergisi izleyicileri Nurettin Topçu'nun düşüncelerini devam ettirmeye çalışmışlardır. Gerçek Türk Milliyetçiliğinin İslam ile dolu olması gerektiğini ısrarla savunmuşlardır. Hareket izleyicileri MHP'yi resmî ideolojiye bağlı kaldığı ve İslam'a zıt yönlerini ısrarla koruduğu için eleştirirken Türk Milliyetçiliğindeki dini eğilimi desteklemişlerdir. Nihayetinde Nurettin Topçu ve Hareket ekolü milliyetçi hareketin ana akımı haline gelen MHP ile ortak bir çizgide buluşmadığı için milliyetçi tabanda karşılık da bulamamıştır (Doğan, 1979, s. 154).

Necip Fazıl Kısakürek (1905-1983), milliyetçi tabanın dini yönelim sürecinde başvurdukları önemli kaynaklardan biri olmuştur. 'Şairler sultanı' olarak bilinen üstadın,

1977'de milliyetçi siyasi oluşumlarla açıktan temas kurmuş olması, milliyetçi tabanın, onun eserlerine daha kolay ve endişesiz bir şekilde temas etmesini sağlamıştır. Kısakürek literatürü, ideolojik ve fikirsel anlamda dikkat çekmekten ziyade İslami söylem adına sunduğu büyük laflar ve sloganlar açısından dikkat çekmektedir. Heyecanlı ve tartışma odaklı söylemleri, anlaşılmasını kolaylaştırmış, kendisine milliyetçi tabandan iltifatın artmasına sebebiyet vermiştir (Bora & Can, 1994, s. 297).

Erol Güngör (1938-1983), ülkücü hareket içerisinde belki daha az bilinirken, özellikle kadrolar düzeyinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. 1970'lerde partizan bir ideolog olmamakla birlikte Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) yakın bir konumda yer almıştır. Güngör, aynı zamanda 'genel sağ' siyasetiyle de bağlantılı bir akademisyen olarak öne çıkmıştır. 1960'larda Adalet Partisi ve 1970'lerde Milliyetçi Cephe hükümetleriyle iyi ilişkiler kurmuş; 12 Eylül döneminde ise 1983 Nisan'ındaki vefatına kadar Konya Selçuk Üniversitesi'nin rektörlüğünü yürütmüştür. Güngör, resmî ideolojiye ve bürokrasiye karşı eleştirel bir tutum sergilemiştir. Mümtaz Turhan'ın etkisi altında, Batılılaşma karşıtı söyleminde anti-elit unsurlar ve muhafazakâr bir 'halkçılık' anlayışı gözlemlenmektedir. Ayrıca, sosyoloji alanındaki derin bilgi birikimi onu entelektüel çevrelerin ötesine taşımaktadır. Güngör'ün İslamlaşma sürecindeki milliyetçi taban içindeki saygınlığı, bu zengin düşünce dünyasının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir (Güngör, 1982, ss. 87-102). Erol Güngör, İslam'ın, İslam öncesi Türk kültürüyle uyumlu bir şekilde var olduğunu savunurken, dinin Türk milli kültürünün oluşumundaki rolüne dikkat çekmiş ve Türk-İslam Sentezi ideologlarına yakın bir yaklaşım sergilemiştir. "İslamiyet'in Türklere evrensel bir görev yüklediğini" ifade ederek, ülkücü hareketin "nizam-ı alem ülküsü" ile bağlantısını kurmuştur. 1980'lerin başında yayımlanan ve geniş yankı uyandıran *İslam'ın Bugünkü Meseleleri ve İslam Tasavvufunun Meseleleri* adlı eserlerinde, İslam'ın güncel meseleleri üzerinden konuşarak ülkücü tabandaki etkisini artırmıştır. Bu kitaplarda, İslami yükselişin arka planı ve potansiyelleri üzerinde durarak, İslamcı cemaatleri bu doğrultuda harekete geçmeye teşvik etmiştir. İslam dünyasında mevcut 'pasif direnişçi' tutumu eleştirerek, İslam'ı Batı ve modernizm karşısında güçlendirme çabalarını benimsemiştir. Hilafetin Sünni İslam doktrininde zorunlu bir esas olmadığı ve her devlet başkanının 'halef' işlevini yerine getirebileceği görüşünü savunarak, İslam'da milletin ve milli devletin tanınmasının önemini vurgulamıştır. Bu tutumları, radikal İslamcı akımların fundamentalist ve enternasyonalist özelliklerine karşı çıkararak, milliyetçiliği "Batı kültürü-İslam kültürü" karşıtlığı temelinde ve İslami temelde yeniden tanımlama çabasını desteklemiştir (Güngör, 2010, ss. 104-110)

Milliyetçi tabanda dine yönelim sürecinde en önemli kaynak, Seyit Ahmet Arvasi literatürüdür. Seyit Ahmet Arvasi'nin milliyetçi tabanda bu denli kabul görmesinde özellikle onun milliyetçi bir geçmişten gelmesi etkili olmuştur. Seyit Ahmet Arvasi (1934-1988), MHP ve Ülkücü Kuruluşlar davasının 121 numaralı sanığıydı ve Nakşibendi büyüklerinden Şeyh Abdülhakim Arvasî'nin akrabasıdır. MHP'nin üst yönetimi, Arvasi'yi partinin “İslam'a yönelme” çabalarının aşırı bir İslamcı eğilim olarak değerlendirmiştir. Böylelikle Arvasi 1977 seçimlerinden önce kamuoyundan uzak tutulmaya çalışılmıştır. Seyit Ahmet Arvasi'nin 1979 yılında yayımlanan ve defalarca baskısı yapılan *Türk-İslam Ülküsü* adlı kitabı, ülkücü hareketin dini yönelim sürecinde ortaya çıkan terminolojinin, temel teorik ve ideolojik tutumların bir kataloğu niteliğindedir. Seyit Ahmet Arvasi, ‘Türk-İslam ülküsü’ kavramsallaştırmasını Türk-İslam sentezi’nden ayırmakta ve bununu şu şekilde açıklamaktadır:

“Din ve milliyet, zıt değerler değildir. Bu sebeple, 'sentez' tez ile anti-tez arasındaki bir konumda söz konusu olacağına göre, yıllardır kullandığımız 'Türk-İslam sentezi' yerine, 'Türk-İslam ülküsü' ifadesinin daha uygun olduğuna inanarak kitabımızın adını 'Türk-İslam ülküsü' olarak belirledik. Bu terimi ısrarla kullanacağız” (Arvasi, 1979, s. 8)

2.6. 12 Eylül 1980 ve Türk İslam Sentezi

1980 yılına gelindiğinde, Türk Milliyetçiliği düşünsel düzlemde giderek artan bir İslamlaşma ve tasavvufa yönelme sürecine girmiştir. Bu süreç siyasal arenada da kendisini göstermiş ve sonunda yeni bir ayrışmaya yol açmıştır. Bu ayrışma, 12 Eylül 1980 darbesiyle yaşanan olaylarla ivme kazanmış ve siyasi sahada daha belirgin hale gelmiştir. Bu dönüşümün temel nedenlerinden biri, ülkücü gençlerin darbe sürecinde devlete olan kutsal bağlılıklarının sorgulanmaya başlamasıdır. Ayrıca bu süreçte ülkücü gençlerin, yukarıdan aşağıya katı bir hiyerarşik yapıya sahip olan ve fikir ayrılıkları ya da hizipleşmelerin yaşanmadığı dönemin siyasi oluşumuna ve lider kadrosuna karşı duydukları güvenin sarsılması da bir diğer etkidir. (Bayraktar, 2015, s. 35).

Komünizme karşı verilen mücadele, milliyetçiliğin hem devletin koruması altına alınmasına hem de diğer muhafazakâr çevreler tarafından desteklenmesine zemin hazırlamıştır. Bu durumun verdiği güvenle Türk milliyetçileri, özellikle ülkücüler, başlangıçta 1980 darbesinin kendilerini olumsuz etkilemeyeceği düşüncesiyle darbeye destekleyici bir

yaklaşım sergilemişlerdir. Ancak beklentilerinin aksine askeri yönetim milliyetçi grupları da hedef almaya başlamıştır (Can, 2001, s. 207). Zürcher, bu konuda, 1980 darbesinin 1960 darbesine kıyasla daha adil olduğunu belirtir. Çünkü askeri rejim, bu süreçte sağa ve sola yönelik tutumlarında bir fark gözetmemiştir (Zürcher, 2012, s. 403).

Ülkücü hareket, 12 Eylül darbesi ile kutsal olarak gördükleri devletin farklı bir yüzüyle ilk kez karşı karşıya kalmış; sadece tutuklanmakla kalmamış, aynı zamanda "Mamak Cehennemi" olarak adlandırdıkları Mamak Cezaevi'nde ağır işkencelere maruz kalmışlardır. Ülkücülerin devletten beklemedikleri bu sert tutum onların zihninde derin izler bırakmış ve mücadelelerinin haklılığını sorgulamalarına yol açmıştır. Bu sorgulama, yalnızca geçmiş mücadelelerini değil, aynı zamanda devleti de eleştirel bir bakışla değerlendirmelerine neden olmuştur. İçmeli, 1970'li yıllarda milliyetçi hareket içerisinde gözlemlenen İslamlaşma ve tasavvufa yönelme eğilimlerinin, özellikle 1970'lerin sonlarına doğru yoğunlaşması, işkence altında ölümle yüz yüze gelen ülkücülerin yeni arayışlara girmesiyle ilişkilendirmiştir (İçmeli, 2009, ss. 13-19). Ömer Lütfü Mete meseleyi şu şekilde izah eder:

“Milliyetçi harekette, tasavvuf heyecanını artmasında, ölümle burun buruna gelmiş genç insanların gönül huzuru arayışı, önemli bir faktör olarak rol oynamıştır.” (Mete, 1990, s. 23)

Bu sorgulamalar, daha önce milliyetçi düşüncede artan İslamlaşma ile doğrudan ilişkilidir. 12 Eylül sonrasında parti yönetimine yöneltilecek eleştirilerin çoğu İslam'a yönelen ülkücülerden gelmiştir. Bu bağlamda, ülkücü tabanın İslam'a yönelişinin toplumsal ve siyasal etmenlerini incelemek önemlidir. İslam'a elbette yöneliş hapishanelerden ibaret değildir fakat Tanıl Bora'ya göre hapishanelerde yoğunlaşmış ve kitleleşmiştir. 12 Eylül öncesinde hapishanedeki ülkücülerin, savundukları devletten gördükleri muamele karşısında duydukları şaşkınlığı daha önce belirtilmiştir. İdeolojik ve teorik eksiklikler, bu şokun yarattığı aidiyetsizlik, güçsüzlük ve yalnızlık duygularını derinleştirmiştir. Ülkücü tabanın bulunduğu toplumsal ahlak ve gelenek içerisinde varoluşsal bunalımlara neden olan bu ruh haline yalnızca İslam'ın sunabileceği bir manevi dünyanın unsurlarıyla denge sağlanabilir. Dayanacak bir zemin bulma ve hapishane yaşamına dayanabilmek için ülkücü çevrede İslami söyleme ilgi artmış ve İslami okumalar artış göstermiştir. Elbette, İslamlaşmayı tamamen 'hapishaneye tahammül' gibi negatif motivasyonlara indirgeyerek ele almak oldukça yüzeysel bir yaklaşım olacaktır. Bu motivasyonlar, 12 Eylül öncesindeki İslamlaşma ile ilgili düşünsel

ve ideolojik unsurların yüzeye çıkmalarını kolaylaştıracak şekilde anlam kazandı (Bora & Can, 1994, ss. 289-290).

Bahsi geçen sürecin yalnızca hapisanelerle sınırlı olduğu düşünülmemelidir. Dışarıdaki ülkücü kadroların da İslami alt kültürle etkileşimleri artış göstermiştir. Hapishaneden yayılan etkiler ve tahliye edilen bireyler, bu etkileşimin yoğunluğunu artırmışlardır. Kur'an kursları, mahallelerdeki İslami ilişki ağları, şeyhlerin ve cemaat liderlerinin çevreleri, cemaat halkaları, ülkücü tabanın yaygın olarak başvurduğu toplumsallaşma kanalları olmuştur. Manevi arayışın yanı sıra, bazı koşullarda kaybolan grup kimliği ve liderlik eksikliği de bu yönelimin etkili unsurlarındandır (Can, 2001, s. 247).

İslami okuma ve tefekkür pratiği, ülkücü tabanda kolektif bir olgunlaşmaya ve bilinçlenmeye sebep olur. Bu durum da kaçınılmaz olarak özeleştiriyi beraberinde getirmiştir. Önemli ülkücü militanlardan Ahmet Şahin Özaslan'ın yazdıkları sanıyoruz durumu izah edecektir.

“Gerçekten de dün savunduklarımızı yaşama noktasında zayıf kalıyorduk. Belki buna birçok sebep bulunabilir, ama bunlar haklı olmamızı gerektirmez. Birçok insanın Hakk'ı bulmasına ve Hak yoluna girmesine vesile olurken kendi nefsimizde hakikati yaşayamadık. Eksik ve yanlış bilgilerle amel ettiğimiz gibi, İslam adına İslam'a aykırı fiillerimiz de oldu. 'Müslümanlar kardeşdir' buyurmuştu yüce Allah. Biz diğer Müslüman kardeşlerimizle birlikte olamıyor, güçlerimizi birleştiremiyorduk.(...) Çileler çektik. Ancak küçük cihaddan büyük cihada geçtik. Bol bol okuduk, düşündük.(...) Artık her şeyi İslam'a vuruyor, İslam ne diyorsa öyle yapıyoruz. Bu bence kurtuluşun kapısıdır.” (Bora & Can, 1994, s. 292)

Ülkücü hareketin İslamlaşma sürecinin simge isimlerinden Remzi Çayır'ın, hapisanelerdeki ülkücülerin yazılarını yayımlayan Bizim Dergâh dergisinin Eylül 1990 sayısında söyledikleri daha da açıktır:

“Sebebi veya illeti ne olursa olsun, dünlerin bu konudaki ifadeleri muğlakta. İslam'ı istemede net ve açık beyanların varlığı kıt ve eksikti.(...) Daha önceleri de yer yer kimi İslami sloganlar, ifadeler kullanılmışsa da, bu silkinin ve saf manada yapılanmanın dinamizmini oluşturamamıştır. Müsebbip gibi görünen zindanlara düşüşümüz güzellikler getirmiştir.” (Bora & Can, 1994, s. 292)

Kendilerini Türk-İslam ülkücüleri olarak tanımlayan ülkücüler, giderek tabanda daha etkin olmaya başlamışlardır. Bu grubun liderliğini ise Muhsin Yazıcıoğlu üstlenmektedir. 12 Eylül sonrasında örgütlemeye başlayan Türk-İslam ülkücüleri, MHP'nin varisi olarak kurulan Muhafazakâr Parti'ye ilgi göstermeyerek parti dışında kalmayı tercih etmişlerdir. 1985 yılında Muhafazakâr Parti ismini Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak değiştirmiştir. Ancak Türk-İslam ülkücüleri 1988'deki kongreye kadar MÇP'ye katılmamışlardır. 1988 kongresiyle birlikte Muhsin Yazıcıoğlu önderliğindeki ekip partiye katılarak etkin olmaya başlamışlardır. Yazıcıoğlu ve arkadaşlarının partiye girişiyle parti içinde fikir ayrılıkları ortaya çıkmış ve milliyetçi hareket tarihinde, ilk kez iki listeli kongreler gerçekleştirmiştir. Parti içinde, bu grubun etkinlik kazanması gerginlikleri arttırmış ve nihayetinde Türk-İslam milliyetçilerinin çıkardığı *Bizim Dergâh* dergisi, Başbuğ yanlıları tarafından basılmıştır. Bu olay sonrasında Muhsin Yazıcıoğlu ile beraberindekiler partiden istifa ederek yeni bir siyasi oluşum başlatmış; 1993 yılında Büyük Birlik Partisi'ni (BBP) kurmuşlardır (Bayraktar, 2015, s. 46).

Sonuç olarak, ülkücü hareket içerisinde geniş çapta ilk kez 12 Eylül sonrasında başlayan eleştiriler, sorgulamalar ve fikir ayrılıkları, 1993 yılında Büyük Birlik Partisi'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Milliyetçi hareket, bu dönemde bir bölünme yaşamıştır. Türk-İslam ülkücülerinin dönemin siyasi oluşumundan ayrılmasıyla birlikte 'Tanrı Dağı kadar Türk, Hıra Dağı kadar Müslüman' sloganı da anlamını nispeten yitirmiştir. Türk İslam ülkücüleri, İslami değerlere daha fazla yaklaşırken milliyetçi unsurlardan bir ölçüde uzaklaşmış; Türkçülüğü daha öne çıkaran siyasi grup, Türk-İslam ülkücülerinin ayrılmasıyla Tanrı Dağı'na daha fazla yakınlaşmış ve söyleminde İslami vurgu görece azalmıştır denilebilir.

SONUÇ

Türk Milliyetçiliğinin sınırları belirlenirken din ile sıkı bir ilişki içinde olduğu aşikardır. Fakat tamamen dinin hakimiyeti altında oluştuğunu ve geliştiğini söylemek yanlış olacaktır. İlk gündeme gelmeye başladığı süreçten bu yana milliyetçilik, modern zaman öncesinde hakimiyeti elinde tutan dinin karşısında ortaya çıkmış bir ideoloji olma vasfını her zaman hissettirmiştir. Bu nedenle bir yönüyle içkin olduklarını söyleyebileceğimiz bu iki kavram arasındaki ilişki, hakimiyet mücadelesinin gözleneceği çatışma alanını da içinde barındırır. Türk Milliyetçiliği de tarihi boyunca din ile bu şekilde bir ilişki içinde olmuştur. Türkçülüğün ilk safhasına, yaptığı özgün terkibi ile damgasını vuran Ziya Gökalp gibi dini düşüncüyü Türkçülüğe dahil gören düşünürlerin fikirlerinde bu çatışma alanı daha net görülür.

Modern Türk düşüncesine etki etmiş ilk dönem Türkçü düşünürler ekseriyetle dini, devlet, siyaset, hukuk gibi yönetim alanlarından uzaklaştırmaya çalışmışlar fakat bireysel ve ahlaki zeminde İslam dinine varlık alanı tanımışlardır. Bu varlık alanı, İslamcı düşünceye göre yeterli görülmemiş, İslam'ın hayatın her alanına hükmettiğini düşünenlerce kabul görmemiştir. Ancak Türk geleneğine hassasiyet besleyen Türkçü aydınların kendi görüşlerini, İslam düşünce tarihinde bir şekilde var olmuş bilgilerle temellendirmeye çalıştıkları da unutulmamalıdır.

Atatürk ilkelerinden biri olan ve Cumhuriyet'in kurucu kadrosu tarafından kabul edilen milliyetçilik anlayışının ise tarihsel olarak kendinden önceki milliyetçilik anlayışlarına göre bir hayli seküler ve tek tip olduğunu görürüz. Fakat dağılan bir imparatorluğun yıkıntısı üzerine kurulan Kemalizm milliyetçiliği, dini, siyasi bir araç gibi kullanmayı da ihmal etmemiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra beliren 1927 CHP kongresiyle kesinleşen Kemalizm milliyetçiliğinin Osmanlı sıfatını taşıyan her şeye karşı mesafeli olmak niyetinde olduğu söylenebilir. İkinci meşrutiyet Türkçülüğü de bunun dışında değildi. Osmanlı bakiyesi Türkçü düşünürlerin siyasetten uzaklaştırılması da bunun göstergesi olarak değerlendirilebilir. Fakat bu düşünürlerin etkileri, siyasetten uzaklaştırılırsalar dahi Türkçü düşüncede devam etmiştir. Dini karşıtlığın arttığı Tek parti dönemine henüz gelindiğinde meşrutiyet dönemi düşünürlerinin görüşleri, dini söylemleri budanarak kullanılmıştır. Örneğin Gökalp'in çerçevesini çizdiği Türkçülük düşüncesinin -dini vurguları ayıklanmış şekliyle- tek parti ideolojisinin oluşumunda rolü vardır.

Rıza Nur ve Nihal Atsız gibi soy esasına dayalı milliyetçiliğin önde gelen isimlerinin düşüncelerine baktığımızda ise dini düşünceyi yalnızca Türk kültürünün bir parçası olarak konuşmaya değer görmüş, Türk kültürüne ait olduğu kadarıyla kabul edilebilir saymışlardır. Irk ve kan bağına atfettikleri anlam, düşüncelerinin temelini oluşturmuş dini düşünce ve dini düşüncenin getirdiği bağlar zorunlu olarak düşüncelerinin dışında kalmıştır.

Tek parti dönemi boyunca Türk Milliyetçiliğinin bahsedebileceğimiz tüm formları ortak bir paydada buluşur ki bu da Türk Milliyetçiliğinin kendisini laik cephede tutmak için gösterdiği ısrarlı çabadır. Bu dönem boyunca İslam, Türk Milliyetçiliğinin sınırlarının kesinlikle dışında tutulmuş, ikinci meşrutiyet döneminde ayrımını yapmakta zorlandığımız İslamcılıkla Türkçülük zıt cepheleri gösteren ideolojiler haline gelmişlerdir. Fakat Türk Milliyetçiliğinin varoluşuyla uyumsuz zıtlık durumunu, Türkçülüğün 1945 sonrası almış olduğu biçim dikkate alınacak olursa kısmi ayırık bir çizgi olarak niteleyebiliriz ki bu durum modern Türk Milliyetçiliğinin serencamında geçici bir durum olarak gözlenir. Bu hal, ancak uluslararası ilişkilerin yeniden şekillenmekte olduğu İkinci Dünya Savaşı'nın sonları ve Soğuk Savaş'a yaklaşıldığı dönemde yeniden gözden geçirilecektir. Milliyetçiliğin bu seküler tutumunun değişmesinde Tek Parti döneminin sona ermesiyle sonuçlanan rejim değişikliğinin de etkisi göz ardı edilemez. Bu dönemden sonra Türkçülük tekrar kuruluş kodlarına dönecek, İslamcılıkla ikinci meşrutiyet dönemi yaşadıklarını iddia ettiğimiz iç içelik tekrar gündeme gelecektir.

Geçici bir ayrılığın yaşandığı dönemlerden sonra Türk Milliyetçiliğinde dinin etkisi giderek artacak Türk-İslam sentezi –veya Ahmet Arvasi'ye göre Türk-İslam ülküsü-konuşmaya başlanacaktır. Tohumları ellili yıllardan sonra Osman Turan, Mümtaz Turhan, Nurettin Topçu ve Necip Fazıl gibi isimlerin çalışmaları ile ekilen altmışlı ve yetmişli yıllarda siyasal partiler ve gençlik örgütleriyle boy veren seksenli yıllarda ise resmi politikaları etkilemenin ötesinde belirlediği söylenen Türk-İslam sentezi düşünceleri iki ideoloji arasındaki kopmaz bağın pratik tezahürleri olarak karşımızda durmaktadır.

Türkiye'de Türkçülerin ekseriyetinin İslamcılar ile aynı sosyolojik ve örgütsel geçmişten geldiklerini görüyoruz. Birçoğu ya komünizmle mücadele derneklerinden ya ortak fikir kulüplerinden ya da ocaklardan gelmektedir. Bu da her iki ideolojinin de tabanında hitap ettiği kitlenin benzer olduğunu göstermektedir. Tabanlarına dair tespit ettiğimiz bu benzerlik, bu iki ideolojinin tarihsel süreçlerindeki iç içeliklerinin de sebeplerinden biridir. Bilhassa benzer sosyolojik tabana sahip olmalarının -tabanlarının bir noktada kesişiyor olması da

diyebiliriz- Türk Milliyetçiliğinin politik düzeyde tavırlarını etkilemiş olduğunu görüyoruz. 12 Eylül'ün hemen öncesinde başlayan ve 12 Eylül ile artan katılma halinin sebeplerinden biri de yine tabandaki kısmi özdeşliktir. Benzer sosyolojik geçmişten gelmiş iki camianın karşılaştıklarında aynı değerlerde buluşabilmelerinin şaşılacak şey olmadığını söyleyebiliriz.

Seksenli yıllarda ortaya çıkan ve günümüzde halen devam eden gelişmelerle Türk Milliyetçiliği ile İslamcılık arasında, özellikle yerel ve küresel gelişmelerin de etkisiyle yeniden bir ayrışmanın yaşandığını söyleyebiliriz. Doksanlı yıllarda milliyetçiliği temsil eden siyasi oluşum içinde yaşanan dini söylemi ön planda tutan grubun tasfiyesi ve yeni bir partinin kuruluşuna yol açması aslında sanılanın aksine tam bir birleşme değil dini düşünceden çoğunlukla yoksun milliyetçilik ile altmışlı ve yetmişli yıllarda yollarını ayıran Türkçülerin daha dinci bir milliyetçilik inşa etme sürecinin sonudur. Bu durum 1995'ten sonraki süreçte ayrılan siyasi oluşumların söylemlerine de yansımıştır. Türkçülüğü ile daha öne çıkan siyasi grubun, dini düşünce ile milliyetçiliği yoğurmaya çalışan siyasi grubu tasfiye ederek dini baskıdan kurtulmaya çalıştığı söylenebilir. Bu yeni sürece Sovyetler Birliğinin dağılmasının katkısı da büyük olacaktır. Tüm dünyada Doksanlı yıllarda şahlanan mikro milliyetçilik de Türkçülerin tezlerini kuvvetlendirmiş olsa gerekir. Bu bağlam içerisinde, bağların tamamen koparılması söz konusu olmasa bile İslamcılıkla Türkçülüğün yeniden bir rekabete tutuşması tabiidir. Fakat bu rekabete rağmen gelecekte de Türk Milliyetçiliğinin dinden tamamen bağımsız olması söz konusu değildir. Türk Milliyetçiliğinde dini düşüncenin dozu hep tartışılacak, Türkçülük ile İslamcılık arasındaki ilişki hep muğlak kalacaktır.

Sonuç olarak Türk Milliyetçiliği üzerinde konuşmanın zor olduğu meselelerden biridir. Çok farklı damarlardan beslenen ve ortak bir dil edinemeyen onlarca milliyetçilik formundan bahsedebiliriz. Uzaktan küçük görünen fikir ayrılıkları, derin ihtilaflara ve büyük kopuşlara sebebiyet vermektedir. Bu konuda analiz yapmak isteyenlerin Türkçülük, İslamcılık, Kemalist milliyetçilik, ırkçı Türkçülük, Muhafazakâr Türkçülük, Liberal Türkçülük, mukaddesatçılık hatlarının işaretlendiği sağlıklı bir yol haritasına ihtiyaçları vardır. Kendi içlerinde de farklı farklı kollara ayrılan bu tutumlar -konjonktürün de etkisiyle- yer yer kesişirler, bazen de çok geniş açılar çizerek uzaklaşırlar. Fakat iddiamız şudur ki: tüm Türk Milliyetçiliği tutumlarının çeşitlenmesinde, millet, vatan, gelenek, tarih ve hatta dil anlayışlarında anlaşmazlıklar bulunmakla beraber, temel problem dine bakışta ortaya çıkmaktadır. Bu değere bakıştaki farklılık, Türk Milliyetçiliği anlayışlarını Hira'ya yahut Tanrıdağ'a yaklaştırmakta veya uzaklaştırmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. TTK.
- Akçura, Y. (1981). *Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri*. s. 40,82,134,188.
- Akçura, Y. (1998). *Türkçülüğün Tarihi* (Kaynak Yayınları).
- Akgün, B., & Çalış, Ş. H. (2002). Türk Milliyetçiliğinin Terkibinde İslamcı Doz. İçinde *Modern Türkiyede Siyasi Düşünce* (ss. 585-595).
- Akpolat, Y. (2016). *Sosyoloji Seminerleri*. Fenomen.
- Aksakal, E. (2015). Modernist Milliyetçi Kuramlar Işığında Türk Milliyetçiliğine Bakış. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 208.
- Akşin, S. (2000). Düşünce Tarihi (1945 Sonrası). İçinde S. Akşin (Ed.), *Türkiye Tarihi: Bu Günkü Türkiye (1980-1995)*. Cem Yayınevi.
- Ali, F., & Özkırımlı, A. (1986). *Sabahattin Ali*. De Yayınevi.
- Anderson, B. (2001). Milliyetçiliği Anlamaya Giriş. İçinde *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik* (s. 11). Şehir Yayınları.
- Arai, M. (2016). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*. İletişim.
- Armağanoglu, F. (2019). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. Kronik Kitap.
- Arvasi, S. A. (1979). *Türk İslam Ülküsü*. Burak Yayınevi.
- Aşık, U. (2020). *Faşizm ideolojisi bağlamında Türk milliyetçiliği: Milliyetçi Hareket Partisi üzerine bir inceleme | Piri Keşif Aracı*.
https://741763626318e402fd7b7e8e2847d78f6534544e.vetisonline.com/index.jsp?modul=page&w=zzGGL34Bjc6qSj_VL0Xw&hash=4ff6e5540830158202ec2f4fa6f43d3122646a1f&db=tez.yok.gov.tr
- Atsız, N. (1966). *Türk Tarihinden Meseleler*. Ötüken Neşriyat.
- Atsız, N. (1992). *En Sinsi Tehlike*. İstanbul: Baysan Basım.
- Atsız, N. (2011). *Türk Ülküsü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aynî, M. A. (2011). *Milliyetçilik, Haz. İsmail Dervişoğlu*. s. 474.

- Ayvazoğlu, B. (2014). *Tanrıdağı'ndan Hıra Dağı'na Milliyetçilik ve Muhafazakarlık Üzerine Yazılar*. Kapı Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2022). Tanrı Dağından Hıra Dağına uzun İnce Yollar. İçinde T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik* (ss. 541-578). İletişim Yayınları.
- Balibar, E. (1991). Irkçılık ve Milliyetçilik. İçinde *Irk, Ulus, Sınıf-Belirsiz Kimlikler* (ss. 50-87). Metis.
- Balibar, E., & Wellerstein, I. (2000). *Irk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*. Metis.
- Baydar, M. (1968). *Hamdullah Suphi Tanrıöver Ve Anıları*. Menteş Kitabevi.
- Bayraktar, Ö. (2015). Lider, Teşkilat, Doktrin'in İflası: Ülkücü Harekette 1980 Sonrası Dönüşüm, Bölünme ve İç Çatışma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2015(1), 35. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.47404>
- Berkes, N. (2022). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. YKY.
- “Biz”. (1945). İdeolocya Örgüsü. *Büyük Doğu*, 1.
- Boas, F. (1940). *Race, Language and Culture*. The Macmillan Company.
- Bonilla-Silva, E. (1999). The Essential Social Fact of Race. *American Sociological Review*, 64(6), 899. <https://doi.org/10.2307/2657410>
- Bora, T. (1998). *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*.
- Bora, T., & Can, K. (1994). *Devlet Ocak Dergah: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*. İletişim Yayınları.
- Bölükbaşı, Y. Z. (2018). TÜRKÇÜ-TURANCI MİLLİYETÇİLİĞİN DÜŞÜNSEL TEMELLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME. *Akademik Hassasiyetler*, 5(10), 45-60.
- Buçukcu, Ö. (2020). *Milliyetçilik Tarih Teori ve Temel Meseleler*. Ketebe.
- Calhoun, C. (1993). Nationalism and Ethnicity. *Annual Review of Sociology*, 19(1), 211-239. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.19.080193.001235>
- Can, K. (2001). “Radikal Milliyetçiliğin En Büyük Örgütü: Ülkü Ocakları. İçinde *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* (ss. 201-235). İletişim Yayınları.
- Copeaux, E. (2006). *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*. İletişim.

- Çağlar, A., & Uluçakar, M. (2017). Günümüz Türkçülüğünün İslamla İmtihani: Türk İslam Sentezi ve Aydınlar Ocağı. *Günümüz Türkçülüğünün İslamla İmtihani: Türk İslam Sentezi ve Aydınlar Ocağı*, 26, 119-139.
- Çalık, M. (1995). *MHP Hareketi, Kaynakları ve Gelişimi (1965-1980)*. Cedit Neşriyat.
- Çetin, A. (2019). *Türkçülerin Din Anlayışı* [Süleyman Demirel Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü].
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=QEWc8fpUOg6R1CJwSJBV_w&no=Q0LKvH9PQvz4ty4uDbGc0w
- Çilliler, Y. (2015). Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10(2), 56.
- Darendelioğlu, İ. (1975). *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*. Toker Yayınları.
- Deliorman, A. (2000). *Tanıdığım Atsız*. Orkun Yayınları.
- Doğan, D. M. (1979). *Batılılaşma İhaneti*. Birlik Yayınları.
- Dubow, S. (1994). Ethnic euphemisms and racial echoes. *Journal of Southern African Studies*, 20(3), 355-370. <https://doi.org/10.1080/03057079408708407>
- Dural, A. B., & Eyidiker, U. (2021). Semiha Ayverdi'de Siyasal ve Toplumsal Görüşler ya da Yitık Bir Toplumun Ardından Koşanlar. *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, 6(4), 16-28.
- Dursun, Ç. (2004). *Türk-İslam Sentezi İdeolojisi ve Öznesi*. 7(25).
- Erkan, Ü. (2016). *Türk Yurdu Dergisinde Milliyetçiliğin Analizi (1911-1931)*. 13, 132-144.
- Eroğlu, H. (1992). *Atatürk ve Milliyetçilik*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Ertekin, O. (2022). Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları. İçinde T. Bora (Ed.), *Modern Türkiyede Siyasi Düşünce* (7. bs, C. 4, ss. 348-351). İletişim.
- Fenton, S. (2001). *Etnisite-Irkçılık, Sınıf ve Kültür*. Phoenix.
- Fontette, F. (1991). *Irkçılık*. İletişim Yayınları.
- Gat, A., & Yakobson, A. (2019). *Uluslar Siyasi Etnisite ve Milliyetçiliğin Uzun Tarihi ve Derin Kökleri*. Bilge Kültür Sanat.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*. Yapı Kredi Yayınları.

- Goloğlu, M. (2017). *Milli Őef Dönemi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi III (1939 - 1945)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gökalp, Z. (1923). *Türkçülüğün Esasları*. Matbuat ve İstihbarat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1992). *terbiyenin sosyal ve kültürel temelleri*.
- Gökalp, Z. (2010). *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*. Akçağ Yayınevi.
- Güngör, E. (1982). *Dünden Bu Günden Tarih, Kültür, Milliyetçilik*. Mayaş Yayınları.
- Güngör, E. (1997). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. Ötüken.
- Güngör, E. (2010). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. Ötüken Neşriyat.
- Güvenç, B., Şaylan, G., Tekeli, I., & Turan, S. (1991). *Türk İslam Sentezi* (Sarmal Yayınları).
- Heyd, U. (1979). *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hobsbawn, E. J. (2014). *Milletler ve Milliyetçilik*. Ayrıntı Yayınları.
- İçmeli, F. (2009). *Kırık Kurşun, Mamak Askeri Cezaevi'nden Bosna'ya Fırtınalı Yıllar*. Truva Yayınları.
- Kabaklı, A. (2020). , *Türk Edebiyatı, C. III*.
- Kafesoğlu, İ. (2021). *Türk İslam Sentezi*. Ötüken Neşriyat.
- Kaya, E. E., & Durgun, Ş. (2020). IRKÇILIĞIN DÖNÜŞÜMÜ: KAVRAMSAL VE KURAMSAL BİR ANALİZ. *Akademik Hassasiyetler*, 7(13), 79-102. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademik-hassasiyetler/issue/54659/708499>
- Kısakürek, N. F. (1986). *Benim Gözümden Menderes*. Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (2015). *Babıali*. Büyük Doğu Yayınları.
- Koçak, C. (1999). *Türkiye'de Milli Őef Dönemi 1938-1945* (C. 2). İletişim.
- Koçak, C. (2018). *Türkiye'de Milli Őef Dönemi (1938-1945)* (C. 1). İletişim.
- Koçak, C. (2022). Türk Milliyetçiliğinin İslam'la Buluşması Büyük Doğu. İçinde Tanıl Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (7. bs, C. 4, s. 602). İletişim.
- Küçük, Y. (1992). *Aydın Üzerine Tezler (1830-1980)* (C. 5). Tekin Yayınevi.
- Landau, J. (1999). *Pantürkizm*. Sarmal Yayınları.

- Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*. Sarmal Yayınları.
- Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin Doğuşu, Üçüncü Edisyon*. s. 346.
- Lindisfarne, N. (2002). Ayrıksıcılık. İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (C. 4, ss. 202-207). İletişim.
- Mete, Ö. L. (1990). *Tasavvuf ve Aksiyon. Yani Düşünce*.
- Öğün, S. S. (1995). *Modernleşme Milliyetçilik ve Türkiye*. Bağlam Yayınları. Bağlam Yayınları.
- Ölçekçi, H. (2018). SİYASAL İLETİŞİM BAĞLAMINDA MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ'NİN İNŞASI VE ALPARSLAN TÜRKEŞ'İN İLETİŞİM STRATEJİSİ. *The Journal of International Civilization Studies*, 3(2). <https://doi.org/10.26899/inciss.89>
- Özbek, S. (2012). *İrkçılık*. Notus Kitap Yayınevi.
- Özçelik, M. H. (2015). Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-I Siyaseti Makalesi Üzerine Düşünceler. *Anadolu Bil Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 37, 155-168.
- Özdoğan, G. G. (2009). Dünya'da ve Türkiye'de Turancılık. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, 388.
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*. Sarmal Yayınevi.
- Öznur, H. (2001). *Ülkücü Hareket* (C. 1). Alternatif Yayınları.
- Renan, E. (2016). *Ulus Nedir?* (s. 50).
- Revanoğlu Yılmaz, S. (2022). Nihal Atsız Türkçülüğü ve Milliyetçi Hareketin Yol Ayrımı. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 784-797. <https://doi.org/10.30784/epfad.1128529>
- Sarıtaş, M. (1986). *Nurettin Topçu'da Sosyo-Pedagojik Yapı*. Mesaj Yayınları.
- Smith, A. D. (1994). *Milli Kimlik*. İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*. Dost Kitabevi.
- Şeylan, G. (1987). *İslamiyet ve Siyaset*. Verso Yayınları.
- Tağmat, Ç. D. (2015). Fetih Derneği ve İstanbul'un Fethinin 500. Yılı. *Journal of History Culture and Art Research*, 3(4), 46. <https://doi.org/10.7596/taksad.v3i4.415>

- Taşkın, Y. (2022). Muhafazakâr Bir Proje Olarak Türk-İslâm Sentezi. İçinde *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-* (İletişim Yayınları, C. 5).
- TDK. (2022). TDK. İçinde *TDK*.
- Tevetoğlu, F. (1943). Benim Sevdiklerim. *Kopuz*, 1, 9.
- Togan, Z. V. (1970). *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*. Kayı Yayınları.
- Tokluoğlu, C. (2012). Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 84, 107.
- Topal, N. (2005). Osman Turan Bibliyografyası. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 18, 187-194.
- Turan, O. (2016). *Yeni İstanbul Yazıları*. Hitabevi.
- Turan, O. (2021). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Türkeş, A. (1975). *Milli Doktrin 9 Işık*. Kutluğ Yayınları.
- Uzer, U. (2002). Racism in Turkey: The Case of Hüseyin Nihal Atsız. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 22(1), 121.
- Ünlütürk, Ö. (2015). “İrk” Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Adli Antropolojide Kullanımı. *Antropoloji*, 0(29), 93-116. https://doi.org/10.1501/ANTRO_0000000313
- Winant, H. (2000). Race and Race Theory. *Annual Review of Sociology*, 26, 173.
- Yaşlı, F. (2014). 1980 Öncesi Ülkücü Hareketin İslamlaşmasında Seyit Ahmet Arvasi Etkisi Ve “Türk-İslam Ülküsü”. *Memleket Siyaset Yönetim*, 22, 377-399.
- Yıldız, A. (2001a). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları*. İstanbul: İletişim Yayınlar.
- Yıldız, A. (2001b). *Türk Ulusal Kimliğinin Etno Seküler Sınırları (1919-1938)*.
- Yılmaz, R. (2006). *Toros Yüzlü Adam Osman Yüksel Serdengeçti*. Nesil Yayınları.
- Yinger, J. M. (1985). Ethnicity. *Annual Review of Sociology*, 11(1), 151-180. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.11.080185.001055>
- Yücekök, A. N. (1971). *Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı (1946-1968)*. SBF Yayınları.
- Yücekök, A. N. (1972). *Türkiye’de Dernek Gelişimleri (1946-1968)*. SBF Yayınları.

Zürcher, E. J. (2012). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İletişim Yayınları.

